

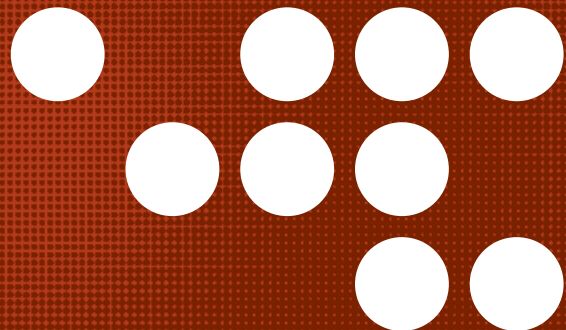
HL-SENTERET

Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter

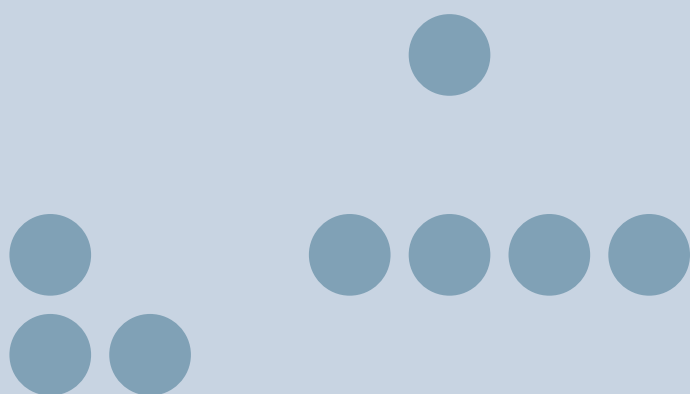
HOLDNINGER TIL JØDER OG MUSLIMER I NORGE 2017

BEFOLKNINGSUNDERSØKELSE OG MINORITETSSTUDIE

Christhard Hoffmann og Vibeke Moe (red.)

SENTER FOR STUDIER
AV HOLOCAUST OG
LIVSSYNSMINORITETER
DESEMBER 2017

Utgitt av:
HL-senteret
Huk Aveny 56
Postboks 1168 Blindern
0318 Oslo

Tlf: 22 84 21 00
Fax: 22 84 10 13

Design: Rayon Design

ISBN: 978-82-92988-61-9

FORORD

Denne rapporten presenterer resultatene fra to undersøkelser om holdninger til jøder og muslimer i Norge i 2017. Den representerer delvis en oppfølging av HL-senterets befolkningsundersøkelse om holdninger til jøder og andre minoriteter fra 2011, publisert 2012. Ved å gjenta den samme studien fem år etter har det vært mulig å se utviklingen av holdninger over tid. De foreliggende undersøkelsene inneholder dessuten flere nye elementer. Resultatene fra den første befolkningsundersøkelsen viste betydelig sosial avstand til muslimer. Utbredelsen av muslimfiendtlighet er veldokumentert i en rekke vesteuropeiske land, men tidligere har det eksistert lite systematiske data om holdninger i den norske befolkningen. Den foreliggende studien inneholder derfor en utvidet del om holdninger til muslimer. Nytt for studien i 2017 er også en egen undersøkelse blant jøder og muslimer. Denne minoritetsundersøkelsen dekker de samme temaene som befolkningsundersøkelsen, men går i dybden når det gjelder erfaringer som minoritetene har med å leve i Norge. I tillegg til de statistiske undersøkelsene er det gjennomført gruppeintervjuer med jødiske og muslimske informanter.

Oppdraget med å gjennomføre undersøkelsene ble gitt HL-senteret av Barne- likestillings- og inkluderingsdepartementet etter en utlysning i 2015. Undersøkelsene er finansiert av fem departementer, ved siden av Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet, Justis- og beredskapsdepartementet, Kommunal- og moderniseringsdepartementet, Kunnskapsdepartementet og Utenriksdepartementet. Datainnsamlingen er gjennomført av Kantar TNS i perioden 11. januar til 6. april 2017. Gruppeintervjuene ble gjennomført i perioden mai 2016 til mai 2017.

HL-senteret takker for tilliten og oppdraget. Vi er stolte over å kunne overlevere en ny og utvidet rapport fem år etter den forrige. Avgjørende for gjennomføringen er den satsning som HL-senteret

over mange år har hatt på forskningsfeltene anti-semittisme og muslimfiendtlighet. Prosjektleder og professor Christhard Hoffmann ledet arbeidet med undersøkelsen av 2012, og han har på nytt ledet arbeidet med undersøkelsene av 2017. Det er samme internasjonale forskningsteam som sto bak prosjektet i 2012, som har gjennomført og bearbeidet undersøkelsene av 2017. Prosjektkoordinator Vibeke Moe (HL-senteret) har koordinert en omfattende forskningsinnsats. Stor takk også til de øvrige i prosjektgruppen – professor em. Werner Bergmann (Zentrum für Antisemitismusforschung, Technische Universität, Berlin), prosjektmedarbeider Kristine Bjørndal (HL-senteret), seniorforsker Cora Alexa Døving (HL-senteret), professor em. Ottar Hellevik (Universitetet i Oslo), forsker Øivind Kopperud (HL-senteret), seniorforsker Claudia Lenz (HL-senteret) og professor em. Irene Levin (Høgskolen i Oslo og Akershus).

Guri Hjeltnes, direktør

HL-senteret, desember 2017

INNHold

SAMMENDRAG	7
ENGLISH SUMMARY	13
ANBEFALINGER	19
BAKGRUNN	20
Prosjektets organisering	20
Bidragsyttere til rapporten	20
Datainnsamling	20
Analyser	20
Rådet	20
1.1 Videreføringer og endringer fra 2011	21
1 INNLEDNING	21
1.2 Om tematikken	22
1.2.1 Antisemittisme	22
1.2.2 Muslimfiendtlighet	24
1.3 Metode	26
1.3.1 Målgrupper	26
1.3.2 Spørreskjema	26
1.3.3 Gjennomføring	26
1.3.4 Utvalg og respons	27
1.3.5 Gruppeintervjuer	31
2 RESULTATER OG ANALYSER	33
2.1 Holdninger til jøder	33
2.1.1 Følelser av sympati og antipati for jøder	33
2.1.2 Sosial avstand til jøder	34
2.1.3 Tradisjonelle (stereotypiske) forestillinger om jøder	36

2.1.4 Synet på jøder i sammenheng med Holocaust	38
2.1.5 Holdninger til Israel og den israelsk-palestinske konflikten	40
2.1.6 Syn på trakassering og vold rettet mot jøder	43
2.1.7 Indekser for antisemittisme	45
2.2 Holdninger til muslimer	54
2.2.1 Følelser av sympati og antipati for muslimer	54
2.2.2 Sosial avstand til muslimer	55
2.2.3 Stereotypiske forestillinger om muslimer	57
2.2.4 Syn på trakassering og vold rettet mot muslimer	58
2.2.5 Indekser for muslimfiendtlighet	59
2.3 Utbredelse og bekjempelse av jøde- og muslimhets i Norge	66
2.3.1 Formeninger om utbredelsen av negative holdninger til jøder og muslimer	66
2.3.2 Bekjempelse av jøde- og muslimhets i Norge	68
2.3.3 Formeninger om årsaker til negative holdninger til jøder og muslimer	70
2.4 Jøder og muslimer i Norge: om relasjoner og erfaringer	76
2.4.1 Relasjonen mellom jøder og muslimer i Norge	76
2.4.2 Erfaringer med diskriminering og utenforskap	77
2.4.3 Gruppeintervjuer: minoritetserfaringer og holdninger mellom jøder og muslimer	79
2.5 Sosial avstand og holdninger til innvandring generelt	82
2.5.1 Kontakt med mennesker av ulike nasjonaliteter og religioner	82
2.5.2 Oppfatninger om de kulturelle og økonomiske virkningene av innvandring	85
2.5.3 Oppfatninger om hvordan Norge bør stille seg til flyktninger	87

3 ANALYSER AV MULIGE ÅRSAKER TIL VARIASJONER I HOLDNINGER	88
3.1 Oppfatning om konflikten i Midtøsten	88
3.2 Fremmedfrykt	91
3.3 Innvandrerskepsis	92
3.4 Religiøsitet	93
3.5 Mulig bakgrunn for negative holdninger til jøder og muslimer	93
3.6 Mulige årsaker til nedgangen i antisemittisme	98
3.7 Koblingen mellom antisemittisme og muslimfiendtlighet	99
3.8 Partienes velgergrupper: Holdning til jøder, muslimer og innvandrere	102
3.9 Det muslimske utvalget og mulige bakgrunner for holdninger til jøder	104
4 DE NORSKE RESULTATENE I ET INTERNASJONALT PERSPEKTIV	107
4.1 Antisemittiske fordommer	107
4.2 Muslimfiendtlighet	112
4.3 Motvilje og sosial avstand	113
4.4 Diskriminering av jøder og muslimer	116
4.5 Antisemittiske holdninger blant muslimske innvandrere	120
5 LITTERATUR	123
6 VEDLEGG	128
Spørreskjema	128

SAMMENDRAG

Denne rapporten presenterer resultatene fra to undersøkelser gjennomført av HL-senteret – en befolkningsundersøkelse om holdninger til jøder og muslimer og en minoritetsstudie der jøder og muslimer i Norge ble spurt om sine erfaringer og holdninger. Datainnsamlingen ble gjennomført av Kantar TNS i perioden 11. januar til 6. april 2017. Rapporten presenterer også funn fra kvalitative gruppeintervjuer med jødiske og muslimske informanter, gjennomført i perioden mai 2016 til mai 2017.

Undersøkelsene har kartlagt holdninger med utgangspunkt i tre ulike dimensjoner: en kognitiv dimensjon (fordommer), en affektiv (følelser som sympati og antipati) og en som måler grad av sosial avstand. Disse dimensjonene eksisterer til en viss grad uavhengig av hverandre. For eksempel vil ofte fordommer mot en gruppe være mer utbredt enn antipatier og sosial avstand. En slik tendens sees også i den foreliggende studien.

BEFOLKNINGENS HOLDNINGER TIL JØDER

Det var et viktig premiss for befolkningsundersøkelsen i 2017 at resultatene skulle kunne sammenlignes med den første undersøkelsen som HL-senteret gjennomførte i november 2011. Ved å stille identiske spørsmål synliggjør vi mulige holdningsendringer og utviklingstrekk.

Resultatene viser at det i 2017 fortsatt finnes stereotypiske forestillinger om jøder i det norske samfunnet, men at disse er mindre utbredt enn i 2011. Samlet sett er andelen i befolkningen med utpregede fordommer mot jøder gått ned fra 12,1 til 8,3 prosent (3,8 prosentpoeng). Samtidig har andelen i befolkningen som overhodet ikke støtter negative påstander om jøder, økt fra 55 til 69 prosent, det vil si med hele 14 prosentpoeng. Enkelte antisemittiske forestillinger er fortsatt tydelig til stede i den norske befolkningen, men klart mindre markante enn for fem år siden. For eksempel støtter 13 prosent påstanden «Verdens jøder arbeider i det

skjulte for å fremme jødiske interesser» (i 2011 var det 19 prosent), og 18 prosent mener at «Jøder ser på seg selv som bedre enn andre» (2011: 26 prosent). Den samme tendensen vises for negative følelser og sosial avstand til jøder. Samlet viser indeksene at 6,7 prosent av respondentene føler motvilje mot jøder (2011: 9,8 prosent), og at 5,9 prosent av befolkningen vil mislike å ha jøder som nabo eller i vennekretsen (2011: 8,5 prosent). Nedgangen i forekomsten av antisemittiske holdninger i Norge mellom 2011 og 2017 kan ikke forklares gjennom en endring i årsaksvariabler som for eksempel utdanning, holdninger til den israelsk-palestinske konflikten eller graden av fremmedfrykt. Forklaringen kan ligge i et endret offentlig klima, der medier og politikk har viet større oppmerksomhet til antisemittisme som samfunnsproblem, blant annet som følge av terroraksjoner mot jøder i Europa. En tilsvarende nedgang i støtten til tradisjonelle antisemittiske påstander har blitt observert i enkelte andre europeiske land i de siste årene.

Mens den generelle utviklingen peker klart i positiv retning, finnes det enkelte resultater som er mer problematiske. Særlig belyser funnene at holdninger til jøder blir påvirket (og tilspisset) av holdninger til Israel og Midtøsten-konflikten (se nedenfor).

BEFOLKNINGENS HOLDNINGER TIL MUSLIMER

Vi har også spurt etter respondentenes holdninger til muslimer. Det ble laget tilsvarende indekser for negative holdninger til muslimer som dem som er brukt i 2011 og 2017 for holdninger til jøder. Resultatene er direkte sammenlignbare for følelser og sosial avstand, men ikke når det gjelder forestillinger (den kognitive dimensjon), siden påstandene som er brukt i indeksene, er forskjellige for jøder og muslimer.

Resultatene viser at negative stereotyper om muslimer er utbredt i det norske samfunnet. Samlet sett viser 34,1 prosent av befolkningen utpregede fordommer mot muslimer. Hele 47 prosent av

respondentene støtter påstanden «Muslimer har selv mye av skylden for økende muslimhets»; påstanden «Muslimer vil ikke integreres i det norske samfunnet» støttes av 42 prosent; 39 prosent støtter at «Muslimer utgjør en trussel mot norsk kultur», og 30 prosent mener at «Muslimer ønsker å ta over Europa». Forholdsvis mange uttrykker også negative følelser og sosial avstand overfor muslimer. Det er 27,8 prosent som føler motvilje mot muslimer, og samlet sett 19,6 prosent som vil mislike å ha muslimer som naboer eller i vennekretsen. Men dette viser ikke en negativ trend: I 2011 var det faktisk noen flere som ønsket å holde sosial avstand til muslimer.

Der det finnes grunnlag for direkte å sammenligne befolkningens holdninger til muslimer med dens holdninger til jøder, er avvisning i 2017 langt mer utpreget mot muslimer enn mot jøder (sosial avstand: 19,6 mot 5,9 prosent; motvilje: 27,8 mot 6,7 prosent).

For både antisemittiske og muslimfiendtlige holdninger gjelder at forekomsten er høyere blant menn enn blant kvinner, blant eldre enn blant yngre og blant personer med lav utdanning enn blant personer med høy. Dessuten er fremmedfrykt, innvandrerskepsis og holdninger knyttet til Midtøstenkonflikten (se nedenfor) viktige forklaringsvariabler. En nærmere analyse viser at antisemittisme og muslimfiendtlighet i større grad er beslektede holdninger enn motsetninger.

MUSLIMENES HOLDNINGER TIL JØDER

Spørsmålet om muslimene i Norge er «mer antisemittiske» enn befolkningen generelt, har blitt mye diskutert i norske medier – uten tilstrekkelig empirisk grunnlag. Den foreliggende spørreundersøkelsen viser nå at muslimske innvandrere som har vært bosatt minst fem år i Norge, skiller seg ut på den kognitive dimensjonen av antisemittiske holdninger og støtter negative påstander om jøder i større grad enn befolkningen (28,9 mot 8,3 prosent). Hele 42

prosent i det muslimske utvalget mener for eksempel at «Jøder har altfor stor innflytelse over internasjonal økonomi» (mot 13 prosent i befolkningen), og bare 9 prosent (men 46 prosent i befolkningen) avviser denne påstanden. Blant muslimene er det 28 prosent som støtter påstanden «Verdens jøder arbeider i det skjulte for å fremme jødiske interesser» (mot 13 prosent i befolkningen). Mens stereotypiske forestillinger om jødisk makt og innflytelse er sterkt utbredt i det muslimske utvalget, finner oppfatningen om at jøder selv har skylden for at de er blitt forfulgt, støtte bare blant et mindretall av dem som tok stilling (17 prosent støtter mot 37 prosent støtter ikke). Avstanden mellom det muslimske utvalget og befolkningen er veldig liten når det gjelder sosial avstand (få misliker at jøder ble naboer eller kom inn i vennekretsen) og den affektive dimensjonen (motvilje mot jøder).

Som i befolkningen for øvrig finnes negative holdninger til jøder også i det muslimske utvalget hyppigere blant menn, blant personer over 45 år og blant personer med lav utdanning. Andelen for antisemittisme ligger spesielt høyt blant eldre muslimer (over 60 år). At fordømmer mot jøder er mer utbredt blant muslimer enn i befolkningen generelt, finner man også i undersøkelser fra andre europeiske land. Selv om resultatene ikke kan sammenlignes direkte, tyder mye på at avstanden mellom muslimene og befolkningen for øvrig i dette spørsmålet er mindre i Norge enn i land som Belgia, Frankrike, Storbritannia og Tyskland.

JØDENES HOLDNINGER TIL MUSLIMER

Vi har på tilsvarende måte spurt det jødiske utvalget om deres holdninger til muslimer. Resultatene viser at negative holdninger til muslimer er langt mindre utbredt i det jødiske utvalget enn i befolkningen for øvrig. Denne avstanden vises på alle holdningsdimensjoner, kognitiv (14,7 mot 34,1 prosent), affektiv (14,5 mot 27,8 prosent) og sosial avstand (13,5 mot 19,6 prosent). Mens 39 prosent i befolkningen

mener at muslimer er en «trussel mot norsk kultur», er det 22 prosent i det jødiske utvalget som støtter denne påstanden. Jødene ser også i større grad enn befolkningen at negative holdninger til muslimer er utbredt i Norge, og at muslimhets bør bekjempes. 87 prosent i det jødiske utvalget støtter påstanden at voldshandlinger mot muslimer er et «angrep på vårt samfunn», og 71 prosent mener at dette viser at hat mot muslimer har blitt et alvorlig problem i Europa. Resultatene må sees i lys av at andelen av høyt utdannede med hele 76 prosent lå veldig høyt i det jødiske utvalget. Dessuten kan den jødiske minoritetens egen erfaring med diskriminering ha bidratt til større sensibilitet og vaksomhet overfor negative holdninger mot andre grupper.

JØDER OG MUSLIMERE I NORGE - ERFARINGER MED DISKRIMINERING

For å supplere holdningsundersøkelsen har vi spurt den jødiske og muslimske minoritetsbefolkningen i Norge om deres erfaringer. Det er bare et mindretall som rapporterer at de selv har opplevd diskriminering i løpet av de siste 12 måneder: 35,5 prosent av muslimene og 28 prosent av jødene har «ofte eller noen ganger» blitt gitt følelsen at de ikke hører til det norske samfunnet, færre (27 prosent av muslimene og 18,5 prosent av jødene) har opplevd at personer oppfører seg avvisende mot dem når de får vite om deres religiøse tilhørighet, og enda færre (14 prosent muslimer og 11 prosent jøder) har direkte blitt utsatt for trakassering. Erfaringen av å bli diskriminert i hverdagen forekommer noe oftere blant muslimene, men følelsen av å være sårbar er mer utbredt blant jødene. Hele 64 prosent av jødene (og 26 prosent av muslimene) oppgir at de unngår å vise sin religiøse tilhørighet fordi de er redd for negative holdninger. Begge minoriteter registrerer dessuten en negativ trend og synes at fordommene i befolkningen mot egen gruppe har blitt mer utbredt de siste fem årene. I begge utvalgene har flertallet av dem som har tatt

stilling (75 prosent jøder og 48 prosent muslimer) svart at jøder og muslimer deler noen felles erfaringer som minoriteter i Norge, og et klart flertall (81,5 prosent jøder, 70 prosent muslimer) tror at de kan samarbeide mot fordommer og diskriminering.

JØDEFIENDTLIGHET OG MUSLIMFIENDTLIGHET SOM SAMFUNNSPROBLEMER

Hvordan vurderer befolkningen på sin side utbredelsen av negative holdninger til jøder og muslimer i Norge? Sees nødvendigheten av å bekjempe hets mot disse minoritetene? Som i 2011 var det i 2017 langt flere (81 prosent) som mente at negative holdninger mot muslimer er utbredt i Norge, enn det var respondenter som mente at negative holdninger til jøder er det (19 prosent). I sine forsøk på å forklare negative holdninger til jøder pekte respondentene ofte på Israels rolle i Midtøsten-konflikten og mediedekningen av denne, og til gamle fordommer og uvitenhet. Negative syn på muslimer ble forklart med (islamistisk) terror og ekstremisme, kulturkonflikter i det flerkulturelle Norge og storsamfunnets fremmedfrykt. I større grad enn i 2011 peker svarene til forhold utenfor minoritetene selv som årsaker til jøde- og muslimfiendtlighet.

De fleste av dem som har svart, mener at tiltak for å bekjempe jødehets (41 prosent) og muslimhets (56 prosent) er nødvendig. Det er et stort flertall i befolkningen (ca. 75 prosent) som med tanke på antisemittisk og muslimfiendtlig vold i Europa i de siste årene tar avstand fra voldshandlinger mot jøder og muslimer og ser disse som et «angrep mot vårt samfunn». Men blant et mindretall finnes det faktisk en legitimering av vold. Hele 12 prosent i befolkningen og 20 prosent i det muslimske utvalget støtter påstanden «Når en tenker på hvordan Israel behandler palestinerne, kan trakassering og vold rettet mot jøder forsvares». Den tilsvarende påstanden «Med tanke på nylige terrorangrep kan trakassering og vold rettet mot muslimer forsvares» støttes av 10

prosent i befolkningen og 9 prosent i det jødiske utvalget.

HOLOCAUST

I 2011 var det stor enighet i den norske befolkningen om at undervisning om Holocaust er viktig. Nesten alle (96 prosent) sier i 2017 at de har hørt om Holocaust. Blant muslimske innvandrere er andelen imidlertid bare 64 prosent. Det er særlig de muslimene som har utdanning fra Norge og Europa, som har hørt om Holocaust. Et overveldende flertall i befolkningen og i det jødiske utvalget og et tydelig flertall i det muslimske utvalget mener at kunnskap om Holocaust er viktig for å forebygge undertrykkelse av minoriteter i dag. Om jøder på bakgrunn av denne historien kan kreve noen spesiell behandling, finnes det derimot mer delte meninger om. En tredjedel av befolkningen (i 2011 var andelen bare 26 prosent) støtter oppfatningen at jødene i dag på grunn av Holocaust har rett til en egen stat der de kan søke beskyttelse når de blir forfulgt. I forhold til 2011 er det klart færre (31 mot 44 prosent) som avviser denne påstanden. Også i det muslimske utvalget er det flere som støtter (30 prosent) enn som avviser (23 prosent) påstanden om at jødene har rett til en egen stat på grunn av forfølgelse under Holocaust. Samtidig er det 22 prosent i befolkningen (i 2011 var det 25 prosent) og 30 prosent i det muslimske utvalget som mener at jøder i dag utnytter minnet om Holocaust til sin egen fordel.

HOLDNINGER TIL ISRAEL OG MIDTØSTEN-KONFLIKTEN

Når det gjelder synet på partene i den israelsk-palestinske konflikten, er det i befolkningen mellom to og tre ganger så mange som holder med palestinerne som med Israel. Over halvparten av respondentene tok imidlertid ikke stilling eller lot være å svare. I de to minoritetsutvalgene er holdningene klarere adskilt: 59 prosent av muslimene holder med palestinerne

(og bare 3 prosent med Israel), og 80 prosent av jødene holder med Israel (og bare 2 prosent med palestinerne). Selv om meningene om konflikten gjennomgående er delte, finnes det en påstand som et klart flertall (over 70 prosent) i alle tre utvalgene støtter, nemlig at «både israelerne og palestinerne har rett til en egen stat».

Når meningsspekteret i befolkningen rundt konflikten inndeles i tre typer av oppfatninger (proisraelsk, propalestinsk og antiisraelsk) og sammenlignes med resultatene i 2011, viser det seg at proisraelske holdninger ligger relativt stabilt rundt 20 prosent; propalestinske ligger fortsatt høyt, men går noe ned fra 66 til 60 prosent, og antiisraelske holdninger øker svakt fra 25 prosent i 2011 til 27 prosent i 2017. Flere enn i 2011 (20 mot 16 prosent) tror at «det ikke kan bli fred så lenge staten Israel finnes». Påstanden at Israels behandling av palestinerne er «like ille» som nazistenes behandling av jødene under andre verdenskrig, blir støttet av færre enn i 2011 (32 mot 38 prosent), likevel er det altså fortsatt én av tre i befolkningen som mener det. Blant muslimene ligger støtten (med 51 prosent) enda høyere. Ingen i det jødiske utvalget støttet påstanden.

Hvilken part respondentene holder med i Midtøsten-konflikten, og hva slags holdninger de for øvrig har til konflikten, har klar sammenheng med deres holdninger til jøder og muslimer. De som holder mest med palestinerne, og de som viser antiisraelske holdninger, er også mer negativt innstilt mot jøder. De som holder med Israel og viser proisraelske holdninger, skårer høyt på indeksen for muslimfiendtlighet.

KONKLUSJON

Undersøkelsen av antisemittiske holdninger i Norge viser et sammensatt bilde: Det finnes en tydelig nedgang i befolkningen når det gjelder støtten til tradisjonelle jødefiendtlige påstander. Også når det gjelder grad av sosial avstand og motvilje mot jøder,

viser resultatene en positiv utvikling. Men denne tendensen gjenspeiles ikke i jødernes egne vurderinger av situasjonen; de ser på dagens antisemittisme som et alvorlig og økende samfunnsproblem. To av tre jøder i utvalget sier at de skjuler sin religionstilhørighet i offentligheten for å unngå negative reaksjoner. Det samme bildet (lav støtte til tradisjonell antisemittisme i befolkningen, men høy vurdering av antisemittisk trussel blant jødene) har blitt observert i Sverige og i en ny undersøkelse blitt forklart med utviklingen av tre distinkte former av antisemittisme i dagens Europa: klassisk antisemittisme, Israel-relatert antisemittisme og opplysningsorientert (religionskritisk) antisemittisme. Jødernes vurdering av situasjonen er ofte preget av de siste to.¹ Det er mye som tyder på at holdningene til Midtøstenkonflikten også er utslagsgivende i Norge. I det overveiende propalestinske og til dels antiisraelske meningsklimaet i Norge står jødene med sine grunnleggende positive holdninger til staten Israel relativt alene. Mens støtten til tradisjonell antisemittisme har gått ned de siste årene, har antiisraelske holdninger ikke blitt svakere i befolkningen. Mest alarmerende er imidlertid forsvaret av vold og trakassering mot jøder med henvisning til Israels behandling av palestinerne. I 2011 var det 4 prosent i befolkningen som mente at skuddene mot synagogen i Oslo kunne forsvares når en tenker på hvordan Israel behandler palestinerne. I 2017 var det 12 prosent i befolkningen og 20 prosent i det muslimske utvalget som mente vold og trakassering mot jøder kan forsvares med det samme argumentet.

Undersøkelsen av muslimfiendtlighet i Norge viser at negative holdninger til muslimer er ganske utbredt i befolkningen, mellom en femtedel og en tredjedel skårer høyt på de ulike indeksene. Dette avspeiles i befolkningens egen vurdering, der over 80 prosent mener at negative holdninger til muslimer er veldig eller ganske utbredt. Muslimene opplever

faktisk situasjonen som mindre negativ enn befolkningsutvalget, men det er likevel mer enn halvparten (52 prosent) som deler vurderingen. Når det gjelder oppfatningen om hvorvidt negative holdninger til muslimer er blitt mer eller mindre utbredt i Norge de siste fem årene, ser muslimene tydeligere enn befolkningen en negativ trend. Nesten to av tre mener at negative holdninger i dag er mer utbredt enn de var for fem år siden, mens bare én av tre i befolkningen ser det slik. Her har vi data om faktisk utvikling bare for sosial avstand, der utviklingen fra 2011 til 2017 har gått svakt i positiv retning. Negative holdninger til muslimer i Norge henger tydelig sammen med fremmedfrykt og innvandrings skepsis. Denne sammenhengen kan føres tilbake til en opphetet offentlig debatt de senere år om flyktningkrisen, integrasjon av muslimer i Norge, og terrorfaren. I disse debattene har diskusjonen om innvandring og integrering stort sett blitt en diskusjon om *muslimsk* innvandring og integrering i Norge. Dessuten har islam- og muslimfiendtlige forestillinger blitt brukt til politisk mobilisering og dermed blitt en del av et ideologisk verdenssyn, særlig på den politiske høyresiden. Selv om et stort flertall i den norske befolkningen er overbevist om at negative holdninger til muslimer er utbredt i Norge, er det ikke like mange som mener det er nødvendig å gjøre noe for å bekjempe muslimhets.

Med utgangspunkt i den delte opinionen om den israelsk-palestinske konflikten blir antisemittisme og muslimfiendtlighet ofte sett på som motpoler. Dette er bare delvis riktig. I større grad er disse holdningene beslektede fenomener og er koblet til fremmedfiendtlige forestillinger i befolkningen. De som viser fordommer og motvilje mot fremmede, skårer høyt på *begge* indeksene (for muslimfiendtlighet og antisemittisme). Minoritetenes erfaringer med diskriminering peker i samme retning. De viser at jøder og muslimer har en rekke felles problemer som minori-

1 Dencik og Marosi (2016).

teter i Norge. Et tydelig flertall i begge gruppene ser derfor muligheten for å samarbeide mot fordommer og diskriminering. Bildet er imidlertid mer sammensatt, fordi undersøkelsen samtidig har funnet ut at muslimene i større grad enn befolkningen for øvrig viser negative holdninger til jøder. Også her må det differensieres: De negative holdningene blant muslimene er i hovedsak basert på klassiske stereotype

forestillinger om jødisk makt og innflytelse i verden og ikke på sosial avstand eller motvilje mot jøder i hverdagslivet. Likevel ligger det her potensielt et stort hinder for samarbeidet mellom minoritetene.

ENGLISH SUMMARY

This report presents the findings from two surveys conducted by the Center for Studies of the Holocaust and Religious Minorities: a population survey on attitudes towards Jews and Muslims and a minority study in which Jews and Muslims in Norway were asked about their experiences and attitudes. The data collection was carried out by Kantar TNS between 11 January and 6 April 2017. The report also presents findings from qualitative group interviews with Jewish and Muslim informants conducted between May 2016 and May 2017.

The surveys have mapped attitudes based on three dimensions: a cognitive dimension (prejudices), an affective dimension (feelings such as sympathy and antipathy) and one that measures degree of social distance. These dimensions are to some extent independent of each other. For example, prejudices against a group will often be more prevalent than antipathy and social distance. Such tendencies are also found in the present study.

THE NORWEGIAN POPULATION'S ATTITUDES TOWARDS JEWS

A key premise for the population survey conducted in 2017 was that the findings should be comparable with the first survey conducted by the Center for Studies of the Holocaust and Religious Minorities in November 2011. Asking identical questions will bring to light any changes in attitudes and trends.

The findings show that stereotypical views about Jews still prevail in Norwegian society in 2017 but that they are less prevalent than in 2011. Overall, the proportion of the Norwegian population with marked prejudices against Jews decreased from 12.1 to 8.3 per cent (3.8 percentage points). At the same time, the proportion of the Norwegian population that does not agree with negative statements about Jews whatsoever increased from 55 per cent to 69 per cent; that is, by as much as 14 percentage points. Some antisemitic views clearly still prevail in the

Norwegian population, though far less markedly so than five years ago. For example, 13 per cent agree with the statement "World Jewry is working behind the scenes to promote Jewish interests" (in 2011 the corresponding figure was 19 per cent), and 18 per cent believe that "Jews consider themselves to be better than others" (2011: 26 per cent). The same trend emerges regarding negative feelings towards and social distance from Jews. Overall, the indices show that 6.7 per cent of respondents harbour a dislike of Jews (2011: 9.8 per cent) and 5.9 per cent of the Norwegian population would dislike having Jews as neighbours or in their circle of friends (2011: 8.5 per cent). The decrease in the incidence of antisemitic attitudes in Norway between 2011 and 2017 cannot be explained by any changes in the background variables, such as level of education, attitudes towards the Israeli-Palestinian conflict or degree of xenophobia. The explanation may lie in the shift in public opinion, where media and policies have paid more attention to antisemitism as a social issue in response to, among other things, terrorist attacks on Jews in Europe. A similar decrease in support for conventional antisemitic statements has been observed in other European countries in recent years.

While the general trend clearly points in a positive direction, some findings are more problematic. In particular, the findings show that attitudes towards Jews are influenced (and heightened) by attitudes towards Israel and the Middle East conflict (see below).

THE NORWEGIAN POPULATION'S ATTITUDES TOWARDS MUSLIMS

We also asked respondents about their attitudes towards Muslims. Indices similar to those used in 2011 and 2017 for attitudes towards Jews were developed for negative attitudes towards Muslims. The findings regarding the affective dimension and social distance are directly comparable, but those

regarding perceptions (the cognitive dimension) are not, because the statements used in the indices for Jews and Muslims differ.

The findings show that negative stereotypes of Muslims are widespread in Norwegian society. Overall, 34.1 per cent of the population displays marked prejudices against Muslims. As many as 47 per cent of respondents agree with the statement “Muslims largely have themselves to blame for the increasing anti-Muslim harassment, and 42 per cent agree with the statement “Muslims do not want to integrate into Norwegian society”; 39 per cent agree with the statement “Muslims pose a threat to Norwegian culture” and 30 per cent with the statement “Muslims want to take over Europe”. Relatively many respondents also express negative feelings towards and social distance from Muslims. 27.8 per cent dislike Muslims, and overall 19.6 per cent would dislike having Muslims as neighbours or in their circle of friends. But these findings do not show a negative trend; in fact in 2011 slightly more respondents wanted to keep a social distance from Muslims.

Where there is a basis for making direct comparisons between the Norwegian population’s attitudes towards Muslims and its attitudes towards Jews, dislike of Muslims is in 2017 far more prevalent than dislike of Jews (social distance: 19.6 per cent compared with 5.9 per cent; dislike: 27.8 per cent compared with 6.7 per cent).

The incidence of both antisemitic and Islamophobic attitudes is higher among men than among women, among older respondents than among younger, and among respondents with a low level of education than among those with a high level of education. Moreover, xenophobia, scepticism towards immigration and opinions on the Middle East conflict (see below) are important background variables. Closer analysis shows that antisemitism and Islamophobia are more alike than unlike.

MUSLIMS’ ATTITUDES TOWARDS JEWS

The question of whether Muslims in Norway are “more antisemitic” than the population in general has been widely debated in the Norwegian media, though without sufficient empirical basis. The current survey now shows that Muslim immigrants who have lived at least five years in Norway stand out on the cognitive dimension of antisemitic attitudes and agree with negative statements about Jews to a larger extent than the population in general (28.9 per cent compared with 8.3 per cent). For example, as much as 42 per cent of the Muslim sample believes that “Jews have too much influence on the global economy” (compared with 13 per cent of the general population) and only 9 per cent (but 46 per cent of the general population) disagrees with this statement. Twenty-eight per cent of the Muslim sample agrees with the statement “World Jewry is working behind the scenes to promote Jewish interests” (compared with 13 per cent of the general population). While stereotypical views of Jewish power and influence are highly prevalent in the Muslim sample, the notion that Jews have themselves to blame for being persecuted is supported by a minority of those who expressed an opinion (17 per cent agree compared with 37 per cent who disagree). The difference between the Muslim sample and the population sample is minimal regarding social distance (few would dislike having Jews as neighbours or in their circle of friends) and the affective dimension (dislike of Jews).

As in the population in general, negative attitudes towards Jews in the Muslim sample are also found to be more prevalent among men, people aged over 45, and people with a low level of education. The proportion of Muslims with antisemitic attitudes is particularly large among older people (aged over 60). The finding that prejudice against Jews is more prevalent among Muslims than in the population in general is also found in surveys conducted in other

European countries. Although the findings cannot be compared directly, there is much to indicate that the difference between the Muslims and the population in general on this issue is smaller in Norway than in countries such as Belgium, France, the UK and Germany.

JEWS' ATTITUDES TOWARDS MUSLIMS

Similarly, we asked the Jewish sample about attitudes towards Muslims. The findings show that negative attitudes towards Muslims are far less prevalent in the Jewish sample than in the population in general. This difference is apparent on all attitudinal dimensions (cognitive (14.7 per cent compared with 34.1 per cent), affective (14.5 per cent compared with 27.8 per cent) and social distance (13.5 per cent compared with 19.6 per cent). Whereas 39 per cent of the population sample considers Muslims to represent "a threat to Norwegian culture", 22 per cent of the Jewish sample agrees with this statement. Furthermore, more Jews consider negative attitudes towards Muslims to be widespread in Norway and that anti-Muslim harassment should be combated. Eighty-seven per cent of the Jewish sample agrees with the statement that acts of violence against Muslims represent "an attack on our society", and 71 per cent believes that this shows that hatred of Muslims has become a serious problem in Europe. These findings must be interpreted in light of the significantly large proportion of respondents – 76 per cent – with a high level of education in the Jewish sample. Moreover, the Jewish minority's own experiences of discrimination may have contributed to heightened sensitivity to and caution towards negative attitudes against other groups.

JEWS AND MUSLIMS IN NORWAY: EXPERIENCES OF DISCRIMINATION

To supplement the attitudes survey, we asked the Jewish and Muslim minority populations in Norway

about their experiences. Only a minority report having had personal experiences of discrimination during the past 12 months: 35,5 per cent of Muslims and 28 per cent of Jews have "often or sometimes" been given the feeling that they do not belong in Norwegian society. Fewer respondents (27 per cent of Muslims and 18,5 per cent of Jews) have experienced that people behave negatively towards them when they learn of their religious affiliation, and fewer still (14 per cent Muslims and 11 per cent Jews) have been directly subjected to harassment. Experiences of discrimination in everyday life occur slightly more often among Muslims, but the feeling of vulnerability is more widespread among Jews. As many as 64 per cent of Jews (and 26 per cent of Muslims) report that they avoid displaying their religious affiliation because they are afraid of negative attitudes. Furthermore, both minorities notice a negative trend and think that prejudice in the Norwegian population against their groups has become more prevalent over the past five years. The majority of respondents in both samples who expressed an opinion (75 per cent Jews and 48 per cent Muslims) report that Jews and Muslims share some common experiences as minorities in Norway, and clear majorities in both samples (81,5 per cent Jews and 70 per cent Muslims) believe that they could cooperate on combating prejudice and discrimination.

ANTISEMITISM AND ISLAMOPHOBIA AS SOCIAL ISSUES

How does the Norwegian population itself assess the prevalence of negative attitudes towards Jews and Muslims in Norway? Does it see the necessity to combat harassment against these minorities? In 2017, as in 2011, the proportion of respondents (81 per cent) who believe that negative attitudes towards Muslims is widespread in Norway is far larger than the proportion of respondents who believe that the same applies to negative attitudes towards

Jews (19 per cent). In their attempts to explain the negative attitudes towards Jews, respondents often cited Israel's role in the Middle East conflict and the media's coverage of it, as well as to old prejudices and ignorance. Negative views of Muslims are explained by (Islamist) terror and extremism, cultural conflicts in multicultural Norway, and xenophobia in wider society. To a larger degree than in 2011, the responses cite circumstances outside the minorities as the causes of antisemitism and Islamophobia.

Most of those who responded believe that measures to combat anti-Jewish harassment (41 per cent) and anti-Muslim harassment (56 per cent) are needed. With reference to the incidents of antisemitic and Islamophobic violence in Europe in recent years, a large majority of the Norwegian population (approximately 75 per cent) disapproves of acts of violence against Jews and Muslims, and sees them as "an attack on our society". Among a minority of respondents, however, violence is justified. As much as 12 per cent of the population sample and 20 per cent of the Muslim sample agree with the statement "Considering how Israel treats the Palestinians, such harassment and violence against Jews is justified". Ten percent of the population sample and nine percent of the Jewish sample agree with the corresponding statement, "Considering recent terror attacks, harassment and violence against Muslims is justified".

THE HOLOCAUST

In 2011 there was considerable agreement within the population sample that education about the Holocaust was important. In 2017 almost everyone (96 per cent) reports having heard about the Holocaust. Among Muslim immigrants, however, the corresponding proportion is only 64 per cent. It is particularly Muslims who received their education in Norway and Europe that have heard about the Holocaust. An overwhelming majority of the

population sample and of the Jewish sample, and a clear majority of the Muslim sample, believe that knowledge about the Holocaust is important for preventing the oppression of minorities today. However, opinions differ on whether Jews can demand any special treatment on account of this history. One-third of the population sample (in 2011 the corresponding proportion was only 26 per cent) agree with the view that Jews today were, because of the Holocaust, entitled to their own state, where they could seek protection from persecution. Compared to 2011, far fewer (31 per cent compared to 44 per cent) disagree with this statement. In the Muslim sample, too, more respondents agree (30 per cent) than disagree (23 per cent) with the statement that Jews are entitled to their own state because of persecution during the Holocaust. At the same time, 22 per cent of the population sample (in 2011 the corresponding figure was 25 per cent) and 30 per cent of the Muslim sample believe that Jews today exploit the memory of the Holocaust for their own benefit.

ATTITUDES TOWARDS ISRAEL AND THE MIDDLE EAST CONFLICT

Regarding views on the parties in the Israeli-Palestinian conflict, two to three times as many respondents in the population sample support the Palestinians than support Israel. However, more than half of the respondents expressed no opinion or refrained from responding. Attitudes in the two minority samples are more clearly divided: fifty-nine per cent of Muslims support the Palestinians (and only three per cent support Israel), and 80 per cent of Jews support Israel (and only two per cent support the Palestinians). Although opinions on the conflict are generally divided, there is one statement which clear majorities (over 70 per cent) in all three samples support, namely "Both the Israelis and the Palestinians are entitled to a state of their own".

When the general population's views on the

conflict are grouped into three types of opinions (pro-Israel, pro-Palestinian and anti-Israeli) and compared with the findings from 2011, the pro-Israeli attitudes remain relatively stable at around 20 per cent; the pro-Palestinian attitudes remain high, but drop slightly from 66 per cent to 60 per cent; and the anti-Israeli attitudes increase slightly from 25 per cent in 2011 to 27 per cent in 2017. More respondents than in 2011 (20 per cent compared with 16 per cent) believe that “As long as the State of Israel exists there can be no peace in the world”. Fewer respondents than in 2011 (32 per cent compared to 38 per cent) agree with the statement that Israel treats the Palestinians “just as badly” as the Nazis treated the Jews during World War II. Nonetheless, one in three in the population sample still agrees with this statement. The proportion of Muslims (51 per cent) who agree is even higher. No-one in the Jewish sample agrees with the statement.

Which side the respondents support in the Middle East conflict, and other attitudes they may have towards the conflict, are clearly related to their attitudes to Jews and Muslims. Those who support the Palestinians and those who display anti-Israel attitudes are also more negatively inclined towards Jews. Those who support Israel and who display pro-Israeli attitudes score high on the index for Islamophobia.

CONCLUSION

The survey of antisemitic attitudes in Norway presents a complex picture. There is clearly a decline in support within the general population for conventional antisemitic attitudes. The findings also show a positive trend in degree of social distance and dislike of Jews. But this trend is not reflected in Jews’ own assessment of the situation; they see today’s antisemitism as a serious and escalating problem in society. Two of three Jews in the sample

report that they hide their religious affiliation in public so as to avoid negative reactions. The same picture (little support for conventional antisemitism within the general population but a perceived high level of antisemitic threat among Jews) has been observed in Sweden, and has been explained in a recent survey by the development of three distinct forms of antisemitism in today’s Europe: classic antisemitism, Israel-derived antisemitism and Enlightenment-based (i.e. based on religious criticism) antisemitism. The Jews’ assessment of the situation is often influenced by the latter two.² There is much to indicate that attitudes towards the Middle East conflict are also a decisive factor in Norway. In the prevailing pro-Palestinian – and to some extent anti-Israeli – climate in Norway, the Jews are alone in their fundamentally positive attitudes towards the state of Israel. Although support for conventional antisemitism has decreased within the general population in recent years, anti-Israeli attitudes have not. The most alarming finding, however, is the justification of violence and harassment against Jews based on Israel’s treatment of the Palestinians. In 2011, four per cent of the Norwegian population considered the shots fired on the synagogue in Oslo to be justified considering how Israel treats the Palestinians. In 2017, 12 per cent of the population sample and 20 per cent of the Muslim sample believe that violence and harassment against Jews can be justified using the same argument.

The survey of Islamophobia in Norway shows that negative attitudes towards Muslims is quite prevalent in the Norwegian population; between one-fifth and one-third score high on the various indices. This is reflected in the Norwegian population’s own assessment, in which over 80 per cent assess negative attitudes towards Muslims to be highly or quite prevalent. Muslims view the actual situation less negatively than the population sample, though more than half (52 per

² Dencik and Marosi (2016).

cent) share this assessment. Regarding perceptions of whether negative attitudes towards Muslims have become more or less prevalent in Norway over the past five years, Muslims see a negative trend more clearly than does the general population. Almost two of three Muslims believe that negative attitudes are today more prevalent than they were five years ago, while only one of three in the general population share the same view. We only have data on the actual trend in social distance, where the trend from 2011 to 2017 has moved slowly in a positive direction. Negative attitudes towards Muslims in Norway are clearly linked to xenophobia and scepticism towards immigration. This connection can be traced back to the heated public debates of recent years over the refugee crisis, the integration of Muslims in Norway, and the threat of terrorism. The discussion of immigration and integration in these debates has centred largely on *Muslim* immigration and integration in Norway. Moreover, Islamophobic views have been used for political mobilisation and have thereby become part of an ideological worldview, particularly on the far right of the political spectrum. Although a large majority of the Norwegian population is convinced that negative attitudes towards Muslims are widespread in Norway, fewer consider it necessary

to do something to combat anti-Muslim harassment.

Based on the divided opinions about the Israeli-Palestinian conflict, antisemitism and Islamophobia are often seen as polar opposites, but this is only partly true. These attitudes are, to a greater extent, closely related phenomena, and are linked to xenophobic views in the general population. Those who display prejudice towards and dislike of foreigners score high on *both* indices (that is, for Islamophobia *and* antisemitism). The minorities' experiences of discrimination point in the same direction; they show that Jews and Muslims share a number of the same problems associated with being minorities in Norway. Large majorities in both groups therefore see a possibility to cooperate on combating prejudice and discrimination. The picture is more complex, however, because the survey also found more negative attitudes towards Jews among Muslims than in the population in general. Some distinctions are in order here, too: the negative attitudes among Muslims are based mainly on classic stereotypes of Jewish power and influence in the world and not on social distance or dislike of Jews in everyday life. These may, nonetheless, pose a serious obstacle to cooperation between these minorities.

ANBEFALINGER

1 HANDLINGSPLAN MOT MUSLIMFIENDTLIGHET

Resultatene fra den foreliggende undersøkelsen viser utbredte muslimfiendtlige holdninger i den norske befolkningen. Den viser også at det er en klar sammenheng mellom fremmedfrykt, muslimfiendtlighet og antisemittisme. Det bør utvikles en handlingsplan rettet mot muslimfiendtlighet som inkluderer planer for forskning, undervisning og tiltak for kunnskapsbasert bekjempelse av slike holdninger.

2 VEKTLÉGGING AV MANGFOLD OG FORSKJELLER I FREMSTILLINGER AV JØDER OG MUSLIMER

Mens tradisjonelle antisemittiske forestillinger er mindre utbredt i befolkningen enn tidligere, viser resultatene også en forbindelse mellom antijødiske og antiisraelske holdninger som gir grunn til bekymring. Dette gjelder både i befolkningen generelt og i det muslimske utvalget. Det er et behov for å styrke oppmerksomheten om mangfoldet blant jøder og i den jødiske verden, med særlig henblikk på forholdet mellom staten Israel og jøder. Også fremstillinger av muslimer må tilstrebe et differensierende perspektiv og unngå gruppekonstruksjoner. Tiltak og tilbud bør rettes inn mot undervisningen i skolen, arbeidet innad i muslimske trossamfunn og mot journalistutdanningene.

3 REGISTRERING AV HATKRIMINALITET MOTIVERT AV ANTISEMITTISME ELLER MUSLIMFIENDTLIGHET

Negative holdninger kan føre til handlinger som vold og trakassering. God dokumentasjon av slike handlinger er nødvendig i arbeidet med å bekjempe dem. For å sikre god registrering bør det på nasjonalt plan innføres egne kategorier for koding av hatkriminalitet motivert av antisemittisme og muslimfiendtlighet.

4 DIALOGARBEID MELLOM DEN JØDISKE OG MUSLIMSKE MINORITETEN

Resultatene fra den foreliggende undersøkelsen viser at mange jøder og muslimer opplever at de har felles erfaringer som minoriteter og kan samarbeide mot fordommer og diskriminering. Dette er et signal det er viktig å lytte til. Det bør legges til rette for styrket dialogarbeid mellom den muslimske og den jødiske minoriteten i Norge.

5 HOLDNINGSUNDERSØKELSER HVERT FEMTE ÅR

Holdningsundersøkelser tilsvarende de foreliggende studiene bør fremover gjentas hvert femte år for å synliggjøre utviklingstrekk og eventuelle holdningsendringer. Dette samsvarer med en av anbefalingene i handlingsplanen mot antisemittisme som regjeringen lanserte høsten 2016. Oppfølgingen bør inkludere kvalitative studier for å belyse nyanser og kompleksitet i holdningene.

BAKGRUNN

I juli 2015 utviklet Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter (HL-senteret) en prosjektsøknad om gjennomføring av to undersøkelser om holdninger til jøder og muslimer i Norge. Prosjektet innebar delvis en oppfølging av HL-senterets befolkningsundersøkelse fra 2011 om holdninger til jøder og andre minoriteter. På bakgrunn av søknaden ble det i september 2015 inngått avtale mellom HL-senteret og Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet. I løpet av høsten 2015 ble det konstituert en tverrfaglig prosjektgruppe som har arbeidet med de faglige premissene for undersøkelsen og utvikling av spørreskjemaene. Prosjektgruppen hadde lik sammensetning som ved forrige gjennomføring, og besto av nasjonale og internasjonale eksperter innenfor forskning på antisemittisme, muslimfiendtlighet, samfunnsvitenskapelig forskning og statistikk. Prosjektet har vært finansiert av Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet, Justis- og beredskapsdepartementet, Kommunal- og moderniseringsdepartementet, Kunnskapsdepartementet og Utenriksdepartementet.

PROSJEKTETS ORGANISERING

Prosjektleder: Christhard Hoffmann

Koordinator: Vibeke Moe

Prosjektansvarlig gruppeintervjuer: Claudia Lenz

Prosjektmedarbeider: Kristine Bjørndal

Medlemmer av prosjektgruppen i alfabetisk rekkefølge: Professor em. Werner Bergmann (Zentrum für Antisemitismusforschung, Technische Universität, Berlin), prosjektmedarbeider Kristine Bjørndal (HL-senteret), seniorforsker Cora Alexa Døving (HL-senteret), professor em. Ottar Hellevik (Universitetet i Oslo), seniorforsker II Christhard Hoffmann (HL-senteret), forsker Øivind Kopperud (HL-senteret), seniorforsker Claudia Lenz (HL-senteret), professor em. Irene Levin (Høgskolen i Oslo og Akershus) og forsker Vibeke Moe (HL-senteret)

BIDRAGSYTERE TIL RAPPORTEN

REDAKTØRER

Vibeke Moe og Christhard Hoffmann

SAMMENDRAG

Christhard Hoffmann

TEMATISK INNLEDNING

Vibeke Moe, Christhard Hoffmann, Cora Alexa Døving

RESULTATER OG ANALYSER

Ottar Hellevik, Vibeke Moe, Claudia Lenz (gruppeintervjuer), Kristine Bjørndal (grafikk)

INTERNASJONAL SAMMENLIGNING

Werner Bergmann

DATAINNSAMLING

Kantar TNS, ved Thomas Karterud, Roar Hind og Ole Fredrik Ugland

ANALYSER

STATISTISKE ANALYSER

Ottar Hellevik, Kantar TNS

KVALITATIVE ANALYSER

Claudia Lenz, Vibeke Moe, Irene Levin, Cora Alexa Døving og Per Thorsdalen (transkribering og koding av gruppeintervjuer)

RÅDET

Som ledd i arbeidet med undersøkelsen ble det konstituert en rådgivende gruppe med representanter fra de jødiske og muslimske minoritetene. Medlemmer av rådet i alfabetisk rekkefølge: Basim Gozlan, Michael Gritzmans, Eliana Hercz, Bushra Ishaq, Linda Noor

1 INNLEDNING

1.1 Videreføringer og endringer fra 2011

Befolkningsundersøkelsen fra 2011 om holdninger til jøder og andre minoriteter var den første av sitt slag som har blitt gjennomført i Norge.³ For å sikre et godt sammenligningsgrunnlag og synliggjøre utviklingstrekk gjenspeiler den nye undersøkelsen i stor grad den forrige. Samtidig har det på bakgrunn av erfaringene fra forrige gjennomføring vært hensiktsmessig å foreta enkelte endringer, både med nye spørsmål og nye respondentgrupper.

I likhet med i den forrige undersøkelsen er holdningene målt gjennom at man har kartlagt tre ulike dimensjoner: en kognitiv dimensjon (fordommer), en affektiv (sympati og antipati) og en som måler grad av sosial avstand. De tre dimensjonene eksisterer til en viss grad uavhengig av hverandre, for eksempel vil ofte fordommer mot en gruppe være mer utbredt enn antipatiske følelser. Inndelingen fanger dermed opp nyanser og varierende mønstre i det vi samlet sett kan referere til som holdninger.

Analysene av resultatene fra 2011 viste at muslimer var blant de minoritetene som befolkningen hadde størst grad av sosial avstand til. Den foreliggende undersøkelsen inneholder derfor en grundigere kartlegging av befolkningens holdninger til muslimer. Dette er også i tråd med anbefalingene etter den forrige befolkningsundersøkelsen. Endringene gjenspeiles blant annet i en egen del om stereotypiske forestillinger og sympati/antipati for muslimer. Spørsmålene supplerer de eksisterende spørsmålene om sosial avstand. Spørreskjemaet har også blitt utvidet på enkelte andre områder, blant annet med et spørsmål om befolkningens syn på

flyktninger.

Et annet nytt element er gjennomføringen av en egen undersøkelse med jødiske og muslimske respondenter. Dette var en av anbefalingene etter forrige undersøkelse og kompenserer for at minoriteter er lavt representert i generelle befolkningsutvalg. Hensikten med gjennomføringen av minoritetsundersøkelsen har vært todelt: For det første var det ønskelig å supplere perspektivet fra befolkningsundersøkelsen med en belysning av minoritetenes egne erfaringer. Undersøkelsen inneholder blant annet spørsmål om respondentenes opplevelse av inkludering og tilhørighet i det norske samfunnet. I tillegg hadde undersøkelsen som mål å belyse holdninger mellom minoritetene. En metastudie publisert av Günther Jikeli (2015) viser at antisemittiske holdninger i en rekke europeiske land er mer utbredt i den muslimske minoritetsbefolkningen enn i befolkningen generelt.⁴ Dette er også et tema som debatteres i norsk offentlighet, imidlertid representerer den foreliggende undersøkelsen den første bredt orienterte, empiriske studien på feltet i Norge. Studier av norske jøders holdninger til muslimer er også nytt, selv om det har vært gjennomført enkelte mindre undersøkelser der temaet har inngått som del av et større problemfelt.⁵ Den foreliggende undersøkelsen utgjør et viktig supplement til disse arbeidene. I tillegg til den kvantitative studien er det gjennomført gruppeintervjuer med jøder og muslimer for å få en dypere forståelse av minoritetenes syn på årsaken til negative holdninger.

³ Publisert i rapporten *Antisemittisme i Norge? Den norske befolkningens holdninger til jøder og andre minoriteter*, HL-senteret 2012. Datainnsamlingen ble gjennomført av TNS Gallup i november 2011.

⁴ Jikeli (2015).

⁵ Døving og Moe (2014); Golombek et al. (2012); Levin og Golombek (2004).

1.2 Om tematikken

Temaområdene for denne rapporten spenner vidt. Som beskrevet over har det sentrale for undersøkelsene vært å gi en bredt anlagt analyse av holdninger til jøder og muslimer, både i befolkningen generelt og blant minoritetene selv. Som ved befolkningsundersøkelsen i 2011 er også synet på andre religiøse og nasjonale minoriteter samt holdninger til innvandring blitt undersøkt. Respondentenes holdninger til Israel og den israelsk-palestinske konflikten står sentralt også denne gang, og undersøkelsene belyser sammenhengen mellom disse holdningene, antisemittisme og muslimfiendtlighet. Undersøkelsen inneholder videre en rekke påstander som berører i hvilken grad holdninger til jøder er berørt av den historiske erfaringen av Holocaust. I tillegg til disse temaområdene sto en kartlegging av de jødiske og muslimske deltakernes erfaringer med å leve i Norge sentralt for minoritetsundersøkelsen.

Meninger knyttet til disse temaene kan påvirkes av dagsaktuelle situasjoner i større og mindre grad. I tidsrommet for datainnsamlingen var situasjonen relativt rolig i den israelsk-palestinske konflikten. Samtidig var det svært ustabil i Midtøsten for øvrig, med krig i Syria og konflikter i store deler av regionen. Flyktningkrisen i Europa preget nyhetene, og det faktum at de fleste flyktninger var muslimer, bidro til at integrering og holdninger til muslimer var et tema i mediene gjennom hele perioden. I tiden som har gått siden den forrige befolkningsundersøkelsen, har også antisemittisme vært gjenstand for økt oppmerksomhet i offentligheten. En viktig hendelse var lanseringen av Regjeringens handlingsplan mot antisemittisme høsten 2016. Både antisemittisme og spørsmålet om muslimsk tilhørighet i Europa har

også blitt tematisert i forbindelse med terrorhendelser i Europa.

1.2.1 ANTISEMITTISME

Begrepet «antisemittisme» dukket for første gang opp i Tyskland i slutten av 1870-årene og betegnet en sosial og politisk bevegelse som tolket negative trekk i den moderne samfunnsutviklingen som resultat av «jødisk påvirkning» og samlet seg ideologisk rundt slagordet «kamp mot jødisk herredømme!». Men selv om begrepet oppsto som reaksjon på visse trekk ved moderniteten og var preget av datidens rasetenkning, har fenomenet røtter tilbake til antikken og er sterkt forankret i den kristne tradisjonen. I dag brukes begrepet ofte i bred forstand og inkluderer alle former for jødefiendtlighet, enten det er tale om religiøst motiverte, historiske former eller samtidige manifestasjoner.

Forskning på antijødiske holdninger fantes allerede i det 19. århundret og tidlig i det 20. århundret,⁶ men systematiske og tverrfaglige studier av antisemittisme har først oppstått etter Holocaust, med et tyngdepunkt fra 1980-årene og fremover. Internasjonalt representerer forskningen på antisemittisme i dag et omfattende og veletablert fagfelt. I Norge har forskningsfeltet inntil nylig vært dominert av historiske studier.⁷ De siste årene har imidlertid antisemittisme i samtiden blitt et tema for offentlig debatt og forskning også her i landet. HL-senterets befolkningsundersøkelse fra 2011 utgjorde i så måte et pionerarbeid, ved at det for første gang kunne vises til et solid empirisk grunnlag.⁸

6 Hahn og Kistenmacher (2014).

7 Se for eksempel: Bruland (2017); Hoffmann (red. 2016); Lien (2016); Michelet (2014); Snildal (2014); Harket (2014); Ulvund (2014); Moe og Kopperud (red. 2011); Johansen (2006); Eriksen et al. (2005); Søybe (2003); Johansen (1984).

8 Se også *Attitudes Toward Jews In Ten European Countries*, der Norge inngikk (ADL 2012). Undersøkelsen kartla respondentenes syn på fire påstander om jøder, og baserte seg på telefonintervjuer til 500 respondenter. SSBs *The Norwegian Value Surveys, 1990* (Listhaug 1990) inkluderte et spørsmål om sosial distanse til jøder, nemlig respondentenes syn på å få en jøde som nabo. En kartlegging blant elever i Oslo-skolen ble gjennomført av Perduco på oppdrag av Utdanningssetaten i 2011 (Perduco 2011).

Antisemittisme kan defineres som fiendtlige holdninger og handlinger rettet mot jøder eller det som oppfattes som «jødisk», basert på bestemte forestillinger om jøder.⁹ Disse forestillingene har en lang historie i Europa og omfatter et bredt spekter av ideer, til dels er de også innbyrdes motstridende. Et felles trekk er at de tillegger jøder som kollektivt iboende (primært) negative karaktertrekk. Det er visse grunnmotiver som går igjen, eksempler på slike er troen på at jøder utgjør et fremmed og fiendtlig element i fellesskapet, og at de utgjør en trussel mot samfunnet. Konspirasjonsforestillinger om jøder hevder at jøder representerer en skjult og farlig makt i verden. Antisemittiske holdninger kan innebære støtte til enkelte slike ideer eller stereotypiske oppfatninger om jøder, eller til mer omfattende forklaringer der jøder utgjør et sentralt element i et verdensbilde. Eksempler på historisk utbredte antisemittiske forestillinger:

- Jøder er mektige og arbeider i det skjulte for å fremme egne interesser
- Jøder utgjør en trussel mot det bestående
- Jøder er mindreverdige
- Jøder er illojale mot samfunnet de lever i, og har egne lover som de følger
- Jøder tror de er bedre enn andre
- Jøder er ikke til å stole på
- Jøder utgjør et fremmedelement i samfunnet
- Jøder utnytter Holocaust til egen fordel / står bak Holocaust / har skapt «myten» om Holocaust
- Jøder er uforsonlige og hevngjerrige

- Jøder utgjør en verdensomspennende makt og kontrollerer mediene, pengevesen og politikk

Etter Holocaust ble den antisemittiske ideologien diskreditert i den vestlige offentligheten. Jødefiendtlighet som fenomen forsvant imidlertid ikke, men fant nye uttrykksformer eller ble skjøvet til mindre synlige (private) sammenhenger. Bagatellisering og benektelse av Holocaust utgjør et nytt element i antisemittismen etter andre verdenskrig. Allerede mens krigen fremdeles pågikk, gjennomførte nazistene tiltak for å skjule sporene etter utryddelsene. Holocaust-benektelse inneholder typisk argumentasjon som har til hensikt å så tvil om antallet drepte (nesten 6 millioner jøder), metoden for drapene (gasskamrene) og intensjonen bak (utryddelsen av Europas jøder). Etter Holocaust oppstår videre den såkalte sekundære antisemittismen,¹⁰ en term først anvendt av Peter Schönbach (1961). Den sekundære antisemittismen har sitt utspring i den europeiske (særlig tyske) skyld og skyldfølelse etter folkemordet, og hevder blant annet at jødene utnytter denne til sin egen fordel. Sekundær antisemittisme kan dermed sies å ha oppstått ikke til tross for, men *på grunn av* Auschwitz, og arter seg blant annet som motstand mot minnekulturen etter Holocaust. Staten Israel er en annen viktig referanseramme for antisemittismen etter Holocaust. Forholdet mellom Israel-kritikk og antisemittisme er gjenstand for debatt både i norsk og internasjonal sammenheng. Kritikk av Israel må ikke forveksles med antisemittisme, heller ikke isolert sett på bakgrunn av at kritikken er kraftig eller feilaktig.

9 Se *Handlingsplan mot antisemittisme 2016–2020*, Kommunal- og moderniseringsdepartementet 2016, side 12. Det finnes mange definisjoner av antisemittisme. For en grundig analyse av forskjellige definisjoner og betydningen for kartlegging og bekjempelse av antisemittiske fenomener, se Marcus (2015). Helen Feins definisjon er ofte sitert i forskningen: «A persisting latent structure of hostile beliefs towards Jews as a collectivity, manifested in individuals as attitudes, and in culture as myth, ideology, folklore and imagery, and in actions – social or legal discrimination, political mobilization against the Jews, and collective or state violence – which results in and/or is designed to distance, displace, or destroy Jews as Jews» (Fein 1987: 67). Nettverket The International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA) har utviklet en definisjon som er støttet av EU, med tanke på kartlegging av antisemittisk hatkriminalitet: «Antisemitism is a certain perception of Jews, which may be expressed as hatred toward Jews. Rhetorical and physical manifestations of antisemitism are directed toward Jewish or non-Jewish individuals and/or their property, toward Jewish community institutions and religious facilities»

https://www.holocaustremembrance.com/sites/default/files/press_release_document_antisemitism.pdf 14.09.2017.

10 På tysk også omtalt som «Schuldabwehr-Antisemitismus».

Imidlertid eksisterer det en forbindelse mellom antisemittisme og Israel-fiendtlighet når kritikken tar i bruk antisemittiske stereotyper (for eksempel ved koblinger mellom den tradisjonelle anklagen om ritualmord og barnedrap), eller når negative syn på Israel fortøner seg som motstand mot jøder som kollektiv. Antisemittiske holdninger kan også ligge til grunn for antiisraelske ytringer eller handlinger selv om dette ikke kommer åpent til uttrykk. Gjennom kritikk av Israel kan antijødiske holdninger komme til uttrykk i en tid der antisemittisme som ideologi har mistet kredibilitet.¹¹ Korrelasjoner mellom syn på Israel og holdninger til jøder er et av temaene for denne undersøkelsen. For å belyse en eventuell sammenheng mellom disse holdningene er det gjennomført et metodisk skille slik at spørreskjemaet inneholdt separate spørsmål om holdninger til jøder og holdninger til Israel.

Antisemittismen i dagens Europa er spredt mellom høyst ulike miljøer og grupperinger, langt fra alle har noe definert ideologisk standpunkt, markerte politiske oppfatninger eller religiøs tilhørighet. Antisemittiske ytringer og vold har tidligere i stor grad vært knyttet til høyreekstreme miljøer. Fortsatt er dette et dominerende trekk i Øst-Europa, men etter årtusenskiftet har bildet gradvis endret seg i vest. Antisemittiske manifestasjoner er blant annet registrert i forbindelse med antiisraelske demonstrasjoner, og kvantitative studier har vist utbredte negative holdninger blant muslimer.¹² De senere år har utviklingen vært preget av at nye medier har skapt arenaer for spredning av antisemittiske ytringer og konstituering av holdningsfelleskap på tvers av eksisterende organisasjoner. Kartlegginger har vist hvordan økningen i bruken av sosiale medier

medfører at hatytringer spres lettere og når flere.¹³ Den foreliggende studien belyser utbredelsen og kjennetegn ved antisemittisme i ulike deler av den norske befolkningen.

1.2.2 MUSLIMFIENDTLIGHET

Utbredelsen av negative holdninger til muslimer er veldokumentert i en rekke vesteuropeiske land. Antimuslimske holdninger er ikke et nytt historisk fenomen som oppsto i takt med den muslimske innvandringen. Negative forestillinger om islam og muslimer har røtter til ulike historiske perioder, som middelalderens religiøst funderte fiendebilder og koloniale fremstillinger av muslimer som underlegen rase. Like fullt har fenomenet økt betydelig i omfang gjennom de siste par årtier.¹⁴

Samtidens negative holdninger til muslimer baserer seg gjerne på et sett av generaliserende forestillinger om hvordan muslimer er. Når flere fordommer knyttes sammen til idésystemer der de utgjør argumenter for at muslimer som sådanne er farlige og bør ekskluderes, kan vi snakke om muslimfiendtlighet. Fordommer mot muslimer finner vi på tvers av den politiske høyre-venstre-aksen, men muslimfiendtlighet er mest utbredt blant tilhengere av høyrepopulistiske partier, og de tydeligste uttrykkene for muslimfiendtlighet finner vi på bestemte nettstedet og Facebook-grupper på den ytterliggående høyresiden.¹⁵ Antimuslimske holdninger og muslimfiendtlighet utgjør en sentral del av ideologien innenfor den fremvoksende høyrepopulismen og -ekstremismen i Europa.¹⁶

I internasjonal forskning betegnes muslimfiendtlighet med begrepet islamofobi,¹⁷ og utgjør etter

11 For en utdypende analyse av dette i skandinavisk sammenheng, se Bachner (2004).

12 Jikeli (2015).

13 Se for eksempel: Likestillings- og diskrimineringsombudet (2015); CST Annual Review (2016); EUMC (2004).

14 FRA (2017).

15 FRA (2017); Pew Research Center (2017); Howden et al. (2015); Bleich (2011, 2012).

16 Wodak (2015); Hanshuus & Jupskås (2017); Whine (2012).

17 Som begrep er islamofobi etablert i offentlig, politisk og akademisk diskurs, men har vært omstridt. Den vanligste kritikken av begrepet dreier seg om at det er misvisende fordi det er muslimer og ikke islam som sådan som angripes. En annen kritikk dreier seg om dets siste ledd; «fobi», som kan antyde at det her dreier seg om sykelige tilstander av frykt. Svar på kritikken har her vært at fobibegrepet skal vise til den rollen frykt spiller i islamofobi som fenomen, der islam fremstilles som en voldsforherligende ideologi med mål om overtakelse. Alle nyansene som finnes innenfor kategorien «muslim», forsvinner, og muslimer blir truede i seg selv. Frykt bygget på feilaktige påstander er altså en sentral komponent i islamofobien.

hvert et stadig voksende tverrfaglig forskningsfelt. Den første akademiske studien av islamofobi kan dateres til 1985, da Edward Said lanserte begrepet som en betegnelse på muslimfiendtlighet og som et analogt begrep til antisemittisme. Men det var først med rapporten fra det britiske Runnymede Trust fra 1997 at begrepet ble kjent og fenomenet gjenkjent som relevant for forskning i bred skala.¹⁸ I Norge har vi imidlertid få studier av muslimfiendtlighet.

Muslimfiendtlighet forutsetter et nivå av gruppekonstruksjon og fiendtlighet mot muslimer som ikke nødvendigvis er til stede i enhver negativ holdning til muslimer. Vi kan snakke om muslimfiendtlighet når muslimer tillegges iboende negative egenskaper kun i kraft av å være muslimer. Muslimfiendtlighet kan defineres som utbredte negative fordommer samt handlinger og praksiser som angriper, ekskluderer eller diskriminerer mennesker på bakgrunn av at de er eller antas å være muslimer. Slik den kommer til uttrykk i dag, bygger muslimfiendtlighet på et repertoar av negative stereotyper som har vokst frem i løpet av de siste 20 årene i flere vesteuropeiske land. Eksempler på slike er:

- Muslimer ønsker å overta Europa og utnytter deler av eliten for å fremme sine mål
- Muslimer er først og fremst lojale mot islamske lover og derfor illojale overfor norske/europeiske verdier
- Muslimer kan ikke integreres fordi de egentlig ikke vil
- Muslimer forakter demokrati og utgjør en trussel mot vestlig kultur
- Muslimer snakker med to tunger
- Muslimer er styrt av en hatefull gud
- Muslimer mangler humanisme
- Muslimer mishandler kvinner, og den muslimske mannen er styrt av en primitiv seksualitet

- Muslimer er voldelige
- Muslimer er mindreværdige

De negative stereotypene bygger på et konglomerat av forestillinger om kultur, etnisitet og folkementaltet. Like fullt er forestillinger om «hvordan muslimer er», i flere tilfeller knyttet direkte sammen med forestillinger om «hva islam er». Islam fremstilles da som en voldsforherligende ideologi med mål om overtakelse. Alle nyansene som finnes innenfor islam, forsvinner, og muslimer blir som representanter for islam forstått som en trussel.

Fryktforestillinger bygger gjerne på påstandene om en pågående hemmelig islamisering av Europa. På hvilken måte dette skjer, hvem som trekker i trådene, og hvordan det generelt snakkes om den muslimske overtakelsen, varierer, men forestillingene har sin rot i den såkalte *Eurabia*-teorien. Kort sagt går den ut på at EU i samarbeid med nordafrikanske stater gjennom EAD (den euro-arabiske dialogen) siden 1970-årene i all hemmelighet har konspirert for å gjøre Europa til et islamsk kalifat.

Det finnes flere ulikheter både i type påstander og historiske forklaringer hva gjelder antisemittisme og muslimfiendtlighet. Eksempler på slike ulikheter er antisemittismens dype historiske røtter og dens rolle i forfølgelsene som kulminerte i folkemordet på de europeiske jødene under andre verdenskrig. Også innholdet i en del av fordomskonstruksjonene har klare forskjeller. Likhetsstrekkene finner vi blant annet i frykten for overtakelse, der minoriteten tillegges truende politiske intensjoner og skjulte hensikter. Men først og fremst sammenfaller de to fenomenene i funksjonen av å tillegge et individ kollektive negative egenskaper.

¹⁸ Tittelen på rapporten er: *Islamophobia: A Challenge for Us All*.

1.3 Metode

1.3.1 MÅLGRUPPER

Undersøkelsene har tre målgrupper og utvalg:

1. **Et representativt utvalg av den norske befolkningen**
2. **Jøder i Norge**
3. **Muslimere i Norge med innvandrerbakgrunn**

Befolkningsundersøkelsen er avgrenset til personer 18 år eller eldre. Undersøkelsen blant jødene er gjennomført blant medlemmene i Det Mosaiske Trossamfund (DMT) i Oslo og Trondheim. Undersøkelsen blant muslimer er avgrenset til muslimer i alderen 18–75 år med innvandringsbakgrunn (innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre) med minimum fem års botid i Norge fra de følgende landene:

- Afghanistan
- Bosnia-Hercegovina
- Irak
- Iran
- Kosovo
- Marokko
- Pakistan
- Det palestinske området
- Somalia
- Tyrkia

Utvalget av land representerer de viktigste opprinnelseslandene for innvandrere med muslimsk bakgrunn og fem års botid i Norge.

1.3.2 SPØRRESKJEMA

Spørreskjemaet er utviklet av prosjektgruppen hos HL-senteret og kvalitetssikret av Kantar TNS. Kvalitetssikringen av skjemaet har omfattet gjennomføring av kognitive dybdeintervjuer. Ved bruk av kognitive intervjuer blir respondentene intervjuet om hvordan det oppleves å fylle ut spørreskjemaet. Det primære formålet med intervjuene er å få tilbakemelding på hvordan spørreskjemaet fungerer, og sikre undersøkelsens validitet. Intervjuene kartlegger om spørsmålene blir forstått, hvilke spørsmål det er vanskelig å svare på, hvilke spørsmål som oppleves som irrelevante, om oppsettet (strukturen) i skjemaene fungerer, rekkefølge av spørsmål og begrepsbruk. Det ble gjennomført ti kognitive intervjuer, herunder seks intervjuer med muslimer, to med jøder, og to med representanter for generell befolkning.

Det endelige spørreskjemaet følger som vedlegg til denne rapporten. Merk at det vedlagte skjemaet er en masterversjon som inneholder alle spørsmål som er stilt i undersøkelsen. Filterstrukturen som er notert i spørreskjemaet, viser hvilke spørsmål som er stilt til alle (ingen markering), og hvilke som bare er stilt til de jødiske og muslimske utvalgene (markert i henhold til dette).

1.3.3 GJENNOMFØRING

BEFOLKNING

Befolkningsundersøkelsen er gjennomført elektronisk på Kantar TNS' aksesspanel, GallupPanelet,¹⁹ slik den også ble gjennomført høsten 2011, det vil si gjennom utsendelse av invitasjoner på e-post og

¹⁹ GallupPanelet er Kantar TNS' aksesspanel for spørreundersøkelser. Panelet består av ca. 55 000 personer som regelmessig svarer på spørreundersøkelser. GallupPanelet er satt sammen med tanke på representativitet, og målsettingen er at GallupPanelet skal være et Norge i miniatyr som gjenspeiler hele landets befolkning.

selvutfylling av et webskjema. For å sikre et korrekt landsrepresentativt utvalg er bruttoutvalget (før utsendelse) forhåndsstratifisert og trukket proporsjonalt med den norske befolkningens fordeling på utdanning, kjønn, alder og geografi. Det er sendt ut én påminnelse i feltperioden.

JØDER I NORGE

Undersøkelsen blant jøder er utført i samarbeid med DMT i Oslo og Trondheim. Undersøkelsen er primært gjennomført ved utsendelse av e-postinvitasjoner til menighetenes medlemmer (av menighetene selv) og selvutfylling av webskjema. I tillegg er undersøkelsen sendt ut postalt til medlemmer av DMT i Oslo som ikke er oppført i medlemsregisteret med en e-postadresse. De som mottok undersøkelsen postalt, hadde også mulighet til å svare elektronisk på web ved bruk av brukernavn og passord. Det ble sendt ut én påminnelse til dem som mottok undersøkelsen elektronisk av DMTs medlemmer i Oslo.

MUSLIMER I NORGE MED INNVANDRER-BAKGRUNN

Utvalget av muslimer er trukket på folkeregisteret og består av respondenter med innvandrerbakgrunn fra land med overveiende muslimsk befolkning. Vi vil for ordens skyld presisere at informasjonen om religiøs tilhørighet ikke er hentet fra folkeregisteret. Det endelige utvalget bestående av muslimer er identifisert ved at vi har stilt et spørsmål om religiøs tilhørighet (innledende i undersøkelsen). Det kom altså også inn svar fra personer som ikke var muslimer, blant disse respondentene. Disse er tatt med i enkelte av analysene som et ekstra sammenligningsgrunnlag. Folkeregisteret inneholder informasjon om alle borgers innvandringsstatus og landbakgrunn basert på informasjon om egen og foreldres landbakgrunn. Ved å bruke folkeregisteret som utvalgsbase har det vært mulig å rette undersøkelsen mot bestemte

innvandrergupper med bakgrunn fra land med islam som dominerende religion, og dermed øke sannsynligheten for å treffe muslimer. Denne tilnærmingen innebærer at undersøkelsen ikke har omfattet muslimer uten innvandringsbakgrunn, for eksempel barn av andregenerasjons innvandrere med bakgrunn fra muslimske land, eller konvertitter. Det antas imidlertid at disse gruppene er forholdsvis små per i dag.

Undersøkelsen blant muslimer er gjennomført med utsendelse av et postalt spørreskjema med mulighet for å svare elektronisk på web ved bruk av brukernavn og passord. Det er gjennomført to postale purringer i feltperioden (brev uten skjema), og i tillegg er det sendt ut SMS med lenke til nettversjonen av spørreskjemaet (i to omganger) for dem det har vært mulig å identifisere med mobiltelefonnummer i Kantar TNS' telefonbase (om lag halvparten av utvalget).

1.3.4 UTVALG OG RESPONS

BEFOLKNING 2017

Totalt 2928 panelmedlemmer mottok invitasjon til å besvare befolkningsundersøkelsen. Etter en purring hadde 54 prosent av disse besvart. Det gir et totalutvalg på 1575 for befolkningen.²⁰ Tabellen under viser fordelingen på kjønn, alder, region og utdanning for henholdsvis bruttoutvalget, nettutvalget og populasjonen.

²⁰ I 2011 deltok 1522 respondenter i befolkningsundersøkelsen, og responsraten var 48 prosent.

Utvalg og respons	Bruttoutvalg (utsendt)	Netto-utvalg (besvart)	Populasjon
Mann	49 %	49 %	50 %
Kvinne	51 %	51 %	50 %
Under 30 år	20 %	15 %	18 %
30-44 år	29 %	26 %	27 %
45-59	28 %	29 %	26 %
60 +	23 %	29 %	29 %
Oslo og Akershus	24 %	24 %	24 %
Resten av Østlandet	25 %	26 %	27 %
Sør- og Vestlandet	39 %	38 %	31 %
Trøndelag og Nord-Norge	12 %	12 %	18 %
Grunnskoleutdanning (10-årig grunnskole, 7-årig folkeskole eller lignende)	8 %	8 %	8 %
Videregående utdanning (allmennfag, yrkesskole eller annet)	38 %	39 %	35 %
Fagutdanning/yrkesutdanning/fagbrev/videregående yrkesfaglig utdanning	26 %	27 %	24 %
Universitets-/høgskoleutdanning med inntil 4 års varighet	17 %	16 %	20 %
Universitets-/høgskoleutdanning med mer enn 4 års varighet	10 %	10 %	12 %
Utvalg	2 928	1 575	
Responsrate		54 %	

Det endelige utvalget har noe overrepresentasjon av respondenter fra Sør- og Vestlandet og noe underrepresentasjon av respondenter fra Trøndelag og Nord-Norge. I tillegg viser tabellen at utvalget er noe underrepresentert av personer med høy utdanning med inntil fire års varighet.

Kantar TNS har konstruert vektorer som korrigerer for de observerte skjevhetene med hensyn til de ovennevnte variablene. Resultatene fra befolkningsundersøkelsen kan derfor betraktes som representative for befolkningen 18 år og eldre med hensyn til kjønn, alder, region og utdanning. Tilsvarende utvalgsvektorer er utviklet for datagrunnlaget fra 2011 (korreksjon for skjevheter med hensyn til kjønn, alder, region og utdanning).

JØDER I NORGE

Undersøkelsen til jøder ble sendt ut til 584 medlemmer, herav 504 i Oslo og 80 i Trondheim. 100 av disse mottok undersøkelsen postalt (kun DMT Oslo). Totalt er det registrert 170 besvarelser. Dette gir en responsrate på 29 prosent. 87 prosent besvarte undersøkelsen elektronisk / på web. 162 av dem som svarte på den jødiske varianten av spørreskjemaet, registrerte jødedom som trosretning. Tabellen under viser det jødiske utvalgets fordeling på bakgrunn. Sammenlignet med befolkningsutvalget (forrige side) består det jødiske utvalget av betydelig flere høyt utdannede og eldre enn befolkningen for øvrig.

	Utsendt	Besvart	Kun jøder
Antall	584	170	162
Mann	.	43 %	43 %
Kvinne	.	57 %	57 %
Under 30 år	.	8 %	8 %
30-44 år	.	21 %	22 %
45-59	.	24 %	25 %
60 +	.	46 %	44 %
Grunnskoleutdanning (10-årig grunnskole, 7-årig folkeskole eller lignende)	.	2 %	2 %
Videregående utdanning (allmennfag, yrkesskole eller annet)	.	10 %	10 %
Fagutdanning/yrkesutdanning/fagbrev/videregående yrkesfaglig utdanning	.	11 %	10 %
Universitets-/høgskoleutdanning med inntil 4 års varighet	.	27 %	28 %
Universitets-/høgskoleutdanning med mer enn 4 års varighet	.	48 %	48 %

MUSLIMER I NORGE MED INNVANDRERBAKGRUNN

Utvalget med innvandrerbakgrunn er forhåndsstratifisert og trukket etter forventet responsrate basert på erfaringstall fra andre undersøkelser Kantar TNS har gjennomført med de samme målgruppene (innvandrere med tilsvarende landbakgrunn) de siste årene. Målsettingen med denne forhåndsstratifiseringen er å oppnå et proporsjonalt nettoutvalg (intervju) hvor de aktuelle landbakgrunnene er korrekt representert sett i forhold til innvandrerbefolkningen i Norge.

Kantar TNS mottok et utvalg på 12 450 innvandrere fra de aktuelle landene fra folkeregisteret. Dette utvalget ble så vasket mot Kantar TNS' befolkningsbase for påføring av mobilnummer (for utsendelser av påminnelser per SMS). I alt 5407 innvandrere (43 prosent) fikk påført mobilnummer.

Postalundersøkelsen ble sendt ut til et tilfeldig utvalg på 7000 av de 12 450 i det opprinnelige utvalget fra folkeregisteret (hvorav 43 prosent / 3022 med mobilnummer). Etter to postale påminnelser og to SMS-påminnelser (med lenke til undersøkelsen) hadde 828 personer besvart undersøkelsen. Dette gir en responsrate på 12 prosent (som forventet basert på erfaringstall for den aktuelle målgruppen). Blant dem som ble fulgt opp med SMS-påminnelse, var responsraten 16 prosent, mot 9 prosent blant dem uten registrert mobilnummer. 60 prosent besvarte undersøkelsen elektronisk. 586 av de 828 respondentene registrerte islam som trosretning.

Tabellen under viser utvalgets fordeling på landbakgrunn og demografi før utsendelse, responsrater, og fordelingen på de samme bakgrunnsvariablene etter utsendelse.

	Fordeling før utsendelse (forhåndsstratifisert)	Responstrate	Svarfordeling (netto)
Antall	7000	12 %	828
Afghanistan	9 %	14 %	11 %
Bosnia-Hercegovina	6 %	20 %	9 %
Irak	15 %	13 %	16 %
Iran	7 %	23 %	15 %
Kosovo	4 %	11 %	4 %
Marokko	4 %	14 %	5 %
Pakistan	11 %	13 %	13 %
Det palestinske området	2 %	11 %	1,4 %
Somalia	35 %	6 %	18 %
Tyrkia	7 %	14 %	9 %
Mann	55 %	11 %	57 %
Kvinne	45 %	12 %	42 %
Under 30 år	31 %	10 %	27 %
30-44 år	39 %	11 %	36 %
45-59	23 %	14 %	27 %
60 +	7 %	15 %	9 %

Responsen på undersøkelsen har vært dårligst blant somaliere (6 prosent), og best blant iranere og bosniere (henholdsvis 23 og 20 prosent). Den svake responsen blant somaliere var ventet, og forhåndsstratifiseringen har sikret et tilfredsstillende stort utvalg av somaliere. Ved lav responstrate er det grunn til å vurdere om det har vært skjevheter i frafallet som kan ha hatt betydning for resultatet. At spørreskjemaet var på norsk, kan ha bidratt til frafall blant personer med lave eller ingen språkkunnskaper i norsk. Som beskrevet over ble skjemaet testet med tanke på forståelse før datainnsamlingen for å styrke tilgjengeligheten og sikre validiteten av undersøkelsen. Representativiteten for innvandrertutvalget (828 respondenter) er vurdert opp mot SSBs befolknings-

statistikk for den aktuelle målgruppen. I tabellen under sammenlignes innvandrertutvalget med den aktuelle innvanderpopulasjonens faktiske fordeling på landbakgrunn, kjønn og alder. Videre viser tabellen også fordelingen i det endelige muslimske utvalget (586 respondenter) når dette blir korrigert for utvalgsskjevheter med hensyn til fordelingen på landbakgrunn, kjønn og alder.

Tabellen viser at afghanere, iranere og somaliere er noe overrepresentert i utvalget, mens kosovoalbaniere, og pakistanere er noe underrepresentert. Det endelige utvalget er korrigert for de observerte skjevhetene med hensyn til landbakgrunn, kjønn og alder (i kombinasjon).

	Svarfordeling (netto)	Populasjonsfordeling (innvandrere 18-75 år med min 5 års botid fra aktuelle land). Kilde: SSB	Fordeling muslimer (korrigert for utvalgsskjevhet mht. innvandrerbefolkningen)
Afghanistan	11 %	8 %	9 %
Bosnia-Hercegovina	9 %	10 %	7 %
Irak	16 %	15 %	14 %
Iran	15 %	11 %	4 %
Kosovo	4 %	7 %	7 %
Marokko	5 %	5 %	6 %
Pakistan	13 %	19 %	24 %
Det palestinske området	1,4 %	1,6 %	2,0 %
Somalia	18 %	15 %	18 %
Tyrkia	9 %	9 %	10 %
Mann	57 %	53 %	51 %
Kvinne	42 %	46 %	49 %
Under 30 år	27 %	28 %	31 %
30-44 år	36 %	37 %	37 %
45-59	27 %	25 %	22 %
60 +	9 %	9 %	10 %
Grunnskoleutdanning (10-årig grunnskole, 7-årig folkeskole eller lignende)	19 %	.	22 %
Videregående utdanning (allmennfag, yrkesskole eller annet)	30 %	.	31 %
Fagutdanning/yrkesutdanning/ fagbrev/videregående yrkesfaglig utdanning	15 %	.	17 %
Universitets-/høgskoleutdanning med inntil 4 års varighet	22 %	.	20 %
Universitets-/høgskoleutdanning med mer enn 4 års varighet	13 %	.	11 %

1.3.5 GRUPPEINTERVJUER

I forbindelse med minoritetsundersøkelsen ble det gjennomført et kvalitativt delprosjekt. Til sammen seks gruppeintervjuer ble avholdt i tidsrommet mai 2016-mai 2017. Tre av disse var med jødiske deltakere, tre med muslimske deltakere. Fem intervjuer ble gjennomført i Oslo og ett i Trondheim. Gruppene

hadde tre og fire deltakere. Det er blitt gjennomført samtaler med fire eksperter innenfor relevante fagfelt i tillegg til gruppeintervjuene.

Gruppeintervjuene skulle gi innsikt i hvordan eksisterende holdnings- og interaksjonsmønstre kan utspille seg i konkrete situasjoner innad i grupper. Med dette utgangspunktet var det ønskelig med et bredt sammensatt utvalg. Sammensetningen

<p>M1: Tre menn i aldersgruppen over 70, førstegenerasjons innvandrere fra Pakistan, ikke høy utdanning. Informantene er bekjent med hverandre og tilknyttet samme moské. Samtalen ble overvært av ytterligere to personer som ikke deltok aktivt, den ene var moskeens imam.</p>	<p>J1: En kvinne og to menn i aldersgruppen 40–60. Kvinnen betegnet seg som ateist, de to mennene var religiøse. Informantene var ikke personlig bekjent med hverandre.</p>
<p>M2: To kvinner og to menn i aldersgruppen 19–25, høy utdanning og liberal tolkning av religion (en konvertitt). Samfunnsengasjerte. En person i gruppen var bekjent med de øvrige, men alle beveget seg i samme miljø.</p>	<p>J2: Tre kvinner og en mann i aldersgruppen 20–30 og tilknyttet DMT i Trondheim. Informantene var bekjent med hverandre, to var i slekt.</p>
<p>M3: Fire kvinner, to i 20-årene, to i 40-årene, alle markert religiøst praktiserende, de to eldre var konvertert til islam. Informantene var kjent med hverandre.</p>	<p>J3: Tre kvinner i aldersgruppen 50–60, tilknyttet DMT i Oslo. Alle gruppedeltakere hadde enten bakgrunn fra et annet land enn Norge, hadde familie i utlandet eller hadde bodd i lengre tid utenfor Norge.</p>

i de seks gruppene gjenspeiler en god variasjon med hensyn til bakgrunnsvariabler som generasjon, utdanning, kjønn og religiøsitet.

Hovedmålet med å supplere den kvantitative undersøkelsen med en kvalitativ studie var å gi dypere innsikt i holdningene enn det som kan komme til uttrykk gjennom et spørreskjema. Dette gjelder blant annet ulike tolkninger av begreper og fenomener som omtales i undersøkelsen, og i noen grad hvordan spørsmålene ble oppfattet. Følgende spørsmål dannet utgangspunkt for samtalen under gruppeintervjuene: *Hva tror du er årsaker til negative holdninger til jøder? Hva tror du er årsaker til negative holdninger til muslimer?* Disse spørsmålene ble også stilt til respondentene i de to kvantitative undersøkelsene og hadde da åpne svaralternativer (respondentene kunne skrive fritt). I gruppeintervjuene ble det også benyttet en visuell impuls (photo-elicitation, Banks 2007) ved at seks fotografier ble lagt frem for gruppene. Informantene fikk snakke fritt om fotografiene, som viste historiske

og samtidige hendelser som var relevante for de to minoritetene og relasjonene mellom dem.

Den kvalitative studien kan i større grad enn spørreundersøkelsen løfte frem det dynamiske med holdningene som belyses. Ved å velge gruppesamtaler som metode ble det dessuten mulig å belyse betydningen av mellommenneskelig interaksjon, for eksempel når ulike synspunkter og uttrykk for holdninger ble justert i løpet av samtalen. Slike reguleringer tok både form av tilspissinger av argumenter og synspunkter og av modifiseringer eller nedtoninger. Samtalene belyste også hvordan holdninger kan være forbundet, og at enkelte utsagn eller svar kan kobles til andre temaområder. Et eksempel på dette var hvordan informantene brukte sine egne erfaringer i forbindelse med spørsmål om holdninger til den andre minoriteten. Det kvalitative materialet kan på denne måten hjelpe til å belyse større tolkningsmønstre og samlet gi viktige indikasjoner på hvilke faktorer som påvirker og regulerer holdninger og holdningsuttrykk.

2 RESULTATER OG ANALYSER

Det følgende kapittelet presenterer resultater og analyser fra befolkningsundersøkelsen og minoritetsundersøkelsen. Kapittelet er delt inn i fem hoveddeler: Første del omhandler holdninger til jøder, del to holdninger til muslimer, del tre presenterer syn på utbredelse av og tiltak mot negative holdninger til muslimer og jøder, del fire presenterer jøders og muslimers egne erfaringer, og del fem tar for seg syn på innvandring og flyktninger samt holdninger til ulike nasjonale og religiøse minoriteter. Del tre og del fire inkluderer funn fra gruppeintervjuene.

Som tidligere beskrevet kan holdninger analytisk deles inn i ulike dimensjoner: en kognitiv dimensjon

(fordommer), en affektiv (sympati og antipati) og en som måler grad av sosial avstand. De tre dimensjonene eksisterer til en viss grad uavhengig av hverandre, for eksempel følger det ikke nødvendigvis et hat mot jøder i kjølvannet av antisemittiske fordommer, og en person med stereotypiske forestillinger om muslimer kan likevel ha en god relasjon til sin muslimske nabo. Holdningsundersøkelser omfatter ofte bare den kognitive dimensjonen. I den grad de to andre dimensjonene inngår i kartlegginger, er det ikke uvanlig at holdningene som dekkes av disse dimensjonene, er mindre utbredt. En slik tendens sees også i den foreliggende studien.

2.1 Holdninger til jøder

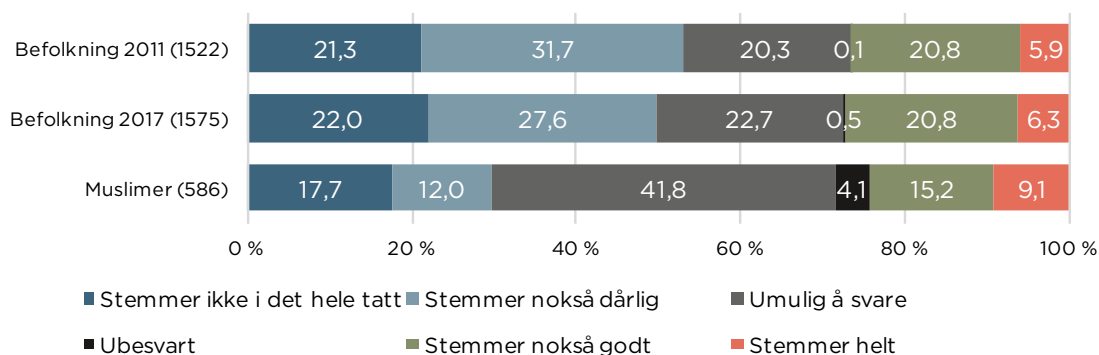
Nedenfor følger spørsmål om holdninger til jøder. Første del omhandler følelser av sympati og antipati for jøder (den affektive dimensjonen). Spørsmålene ble stilt til befolkningsutvalget og det muslimske utvalget og er en repetisjon fra 2011.

2.1.1 FØLELSER AV SYMPATI OG ANTIPATI FOR JØDER

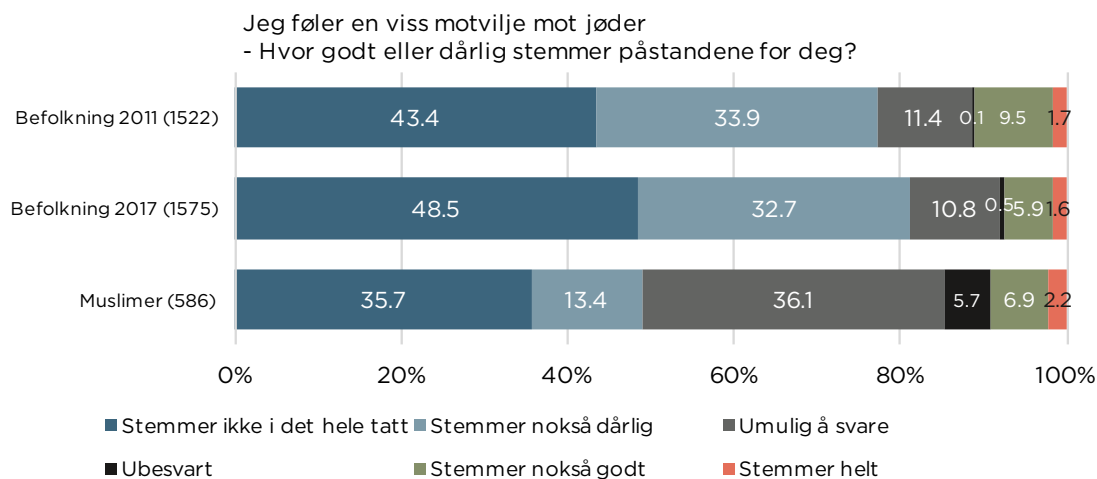
Endring fra 2011 til 2017 (befolkningsutvalg)

Ingen av de to påstandene ble støttet av et flertall i befolkningsutvalget, verken i 2011 eller 2017. Andelen som svarte bekreftende på påstanden «Jeg føler en egen sympati for jøder», er lik for begge år, og ligger på 27 prosent. Samtidig var det en nedgang i andelen som uttrykte motvilje mot jøder (7,5 prosent

Jeg føler en egen sympati for jøder - Hvor godt eller dårlig stemmer påstandene for deg?

Figur 1. Følelse av sympati for jøder (Prosent. Befolkning 2011 og 2017, muslimer)

Figur 2. Følelse av motvilje mot jøder (Prosent. Befolkning 2011 og 2017, muslimer)

i 2017 mot 11 prosent i 2011). Nedgangen på 3,7 prosentpoeng er signifikant på 1 prosentnivå.²¹

Resultater fordelt på utvalg, 2017

Heller ikke i det muslimske utvalget ble noen av påstandene støttet av et flertall. Andelen som mente at påstandene stemte «helt» eller «nokså godt», var ganske like i befolkningen generelt og blant muslimene, men samlet var det noen flere som ga uttrykk for negative følelser overfor jøder, og klart færre som benektet å ha slike i det muslimske utvalget:

Det var 7,5 prosent i befolkningen som var enig i påstanden «Jeg føler en viss motvilje mot jøder», og 81 prosent som mente at dette «stemmer ikke i det hele tatt» eller «stemmer nokså dårlig». Blant muslimene var det 9 prosent av respondentene som støttet og 49 prosent som ikke støttet denne påstanden.

I befolkningsutvalget svarte 27 prosent «stemmer helt» eller «stemmer nokså godt» på påstanden «Jeg føler en egen sympati for jøder», mens 24 prosent av muslimene mente det samme. Halvparten i befolk-

ningsutvalget og 30 prosent av muslimene støttet ikke denne påstanden.

For begge spørsmål var det relativt mange som krysset av for «Umulig å svare». Andelen er høyere blant muslimer enn i befolkningen, på spørsmålet om motvilje over tre ganger så høy (11 prosent i befolkningen mot 36 prosent av muslimene). Resultatet kan tolkes som uttrykk for uklare følelser eller et fravær av oppfatninger. Det kan også tenkes at respondentene bevisst har unnlatt å svare, for eksempel hvis de ikke ønsket å tilkjenne et negativt syn. Resultatet antyder ulike kommunikative grenser, og at det i befolkningsutvalget var mindre akseptabelt ikke å ha en mening i spørsmålet om antipati mot jøder.

2.1.2 SOSIAL AVSTAND TIL JØDER

Nedenfor følger to spørsmål som måler grad av sosial avstand til jøder. Respondentene skulle ta stilling til å ha jøder som nabo eller inn i vennekretsen. Spørsmålene er en repetisjon fra 2011 og ble stilt til befolkningsutvalget og det muslimske utvalget.

²¹ At en forskjell er signifikant, betyr at den skyldes tilfeldigheter ved utvalgstrekkningen er liten, med andre ord at det trolig eksisterer en tilsvarende forskjell i befolkningen utvalget er trukket fra. Signifikansnivået, gjerne 1 eller 5 prosent, forteller hvor stor sjansen er for at forskjellen kan oppstå tilfeldig i et utvalg fra en befolkning der det ikke er noen forskjell mellom gruppene som sammenlignes. Signifikanstestene i denne rapporten er gjort ved hjelp av programmet Zigne.

Tabell 1. Sosial avstand: jøder som naboer (Prosent. Befolkning 2011 og 2017, muslimer)

I hvilken grad ville du like eller mislike at ... Jøder ble naboene dine?	Like det	Ikke ha noe spesielt imot det	Ubesvart	Vet ikke	Mislike det litt	Mislike det sterkt	Sum
Befolkning 2011 (1522)	13,6	73,0	0,0	2,9	7,4	3,2	100
Befolkning 2017 (1575)	13,6	75,4	0,2	3,8	5,3	1,7	100
Muslimer (586)	22,0	62,7	1,7	5,2	3,5	5,0	100

Tabell 2. Sosial avstand: jøder i vennekretsen (Prosent. Befolkning 2011 og 2017, muslimer)

I hvilken grad ville du like eller mislike at ... Jøder ble brakt inn i vennekretsen din?	Like det	Ikke ha noe spesielt imot det	Ubesvart	Vet ikke	Mislike det litt	Mislike det sterkt	Sum
Befolkning 2011 (1522)	13,9	72,8	0,0	3,4	6,4	3,4	100
Befolkning 2017 (1575)	17,9	70,5	0,3	4,3	5,0	2,0	100
Muslimer (586)	23,6	55,8	1,6	7,8	5,3	5,9	100

Endring fra 2011 til 2017 (befolkningsutvalg)

Befolkningens svar i 2017 var tilnærmet like svarene i 2011, med et klart flertall som krysset av for «Ville like det» eller «Ville ikke ha noe spesielt imot det» på begge spørsmålene. Andelen som ville mislike å ha jøder som naboer, har sunket fra 11 prosent i 2011 til 7 prosent i 2017. Likeledes har andelen som ville mislike å få jøder inn i vennekretsen, sunket fra 10 prosent i 2011 til 7 prosent i 2017.

Resultater fordelt på utvalg, 2017

Resultatene viser et klart flertall i begge utvalg som var positive til å ha jøder som nabo eller i vennekretsen: Samlet var det 89 prosent i befolkningen generelt og 85 prosent blant muslimene som krysset av for at de ville «Like det» eller «Ikke ha noe spesielt imot det», på spørsmålet om å ha jøder som nabo. For spørsmålet om vennekretsen var andelen positive svar 88 prosent i befolkningen og 79 prosent i det muslimske utvalget. Det muslimske utvalget krysset oftere av i den mest positive delen av skalaen. I befolkningen var det flere som krysset av for

«Ville ikke ha noe spesielt imot det».

Det var omtrent like stor andel som svarte negativt i de to utvalgene, men en noe høyere prosent blant muslimene krysset av i ytterkanten av skalaen på begge spørsmål, altså for at de ville «Mislike det sterkt». I det muslimske utvalget er det også en noe høyere andel som stiller seg negativ til å ha jøder inn i vennekretsen (11 prosent) enn som nabo (8,5 prosent), mens begge spørsmål ligger likt i befolkningsutvalget (7 prosent).

Vi spurte også respondentene i befolkningsutvalget om å ta stilling til påstanden «Det er greit for meg om en jøde ble statsminister». Spørsmålet er nytt i 2017. Det berører grad av tillit og kan sees i forlengelse av spørsmålene om sosial avstand. Resultatene viser et flertall som ville synes det var greit med en jødisk statsminister (58,5 prosent), mens en fjerdedel (24 prosent) av befolkningen svarte at dette ikke stemte. En nærmere analyse av svarene viste at påstanden ikke bare ble avvist av respondenter som viste negative holdninger til jøder (se [validering av samleindeks for antisemittisme på](#)

Tabell 3. Jøde som statsminister (Prosent. Befolkning 2017)

Det er greit for meg om en jøde ble statsminister i Norge – Hvor godt eller dårlig stemmer denne påstanden for deg?	Stemmer ikke i det hele tatt	Stemmer nokså dårlig	Umulig å svare	Ubesvart	Stemmer nokså godt	Stemmer helt	Sum
Befolkning 2017 (800)	12,1	12,0	17,2	0,1	28,3	30,2	100

side 48). Svaret kan derfor også ha vært motivert av andre faktorer enn antisemittisme. En relativt høy andel (17 prosent) mente også det var umulig å besvare spørsmålet. Kanskje kan dette forstås som at respondentene mente saken avhenger av den konkrete kandidaten, og at spørsmålet derfor ikke kan besvares på generelt grunnlag.

2.1.3 TRADISJONELLE (STEREOTYPISKE) FORESTILLINGER OM JØDER

Spørreskjemaet inneholdt en rekke påstander om jøder som respondentene i befolkningsutvalget og det muslimske utvalget ble bedt om å ta stilling til. Påstandene uttrykker stereotypiske forestillinger som er kjent fra antisemittisk tankegods, blant annet knyttet til makt, økonomiske forhold og skyld. Noen påstander uttrykker positive forestillinger, som at jøder er spesielt kunstnerisk begavede eller intelligente. Imidlertid er også disse uttrykk for gruppekonstruksjoner og kan slik spille en rolle i antijødiske holdninger. Spørsmålet gjentas fra 2011.

Endring fra 2011 til 2017 (befolkningsutvalg)

Både i 2011 og 2017 var det et flertall av de respondentene som tok standpunkt, som krysset av for «stemmer ikke i det hele tatt» eller «stemmer nokså dårlig», på de fleste av påstandene. Begge år utgjør påstanden «Jøder er familiekjære» et unntak, og ble støttet av et flertall (64 prosent i 2011 og 59 prosent i 2017). I 2011 var det også et flertall av dem som tok stilling (38 prosent), som støttet påstanden

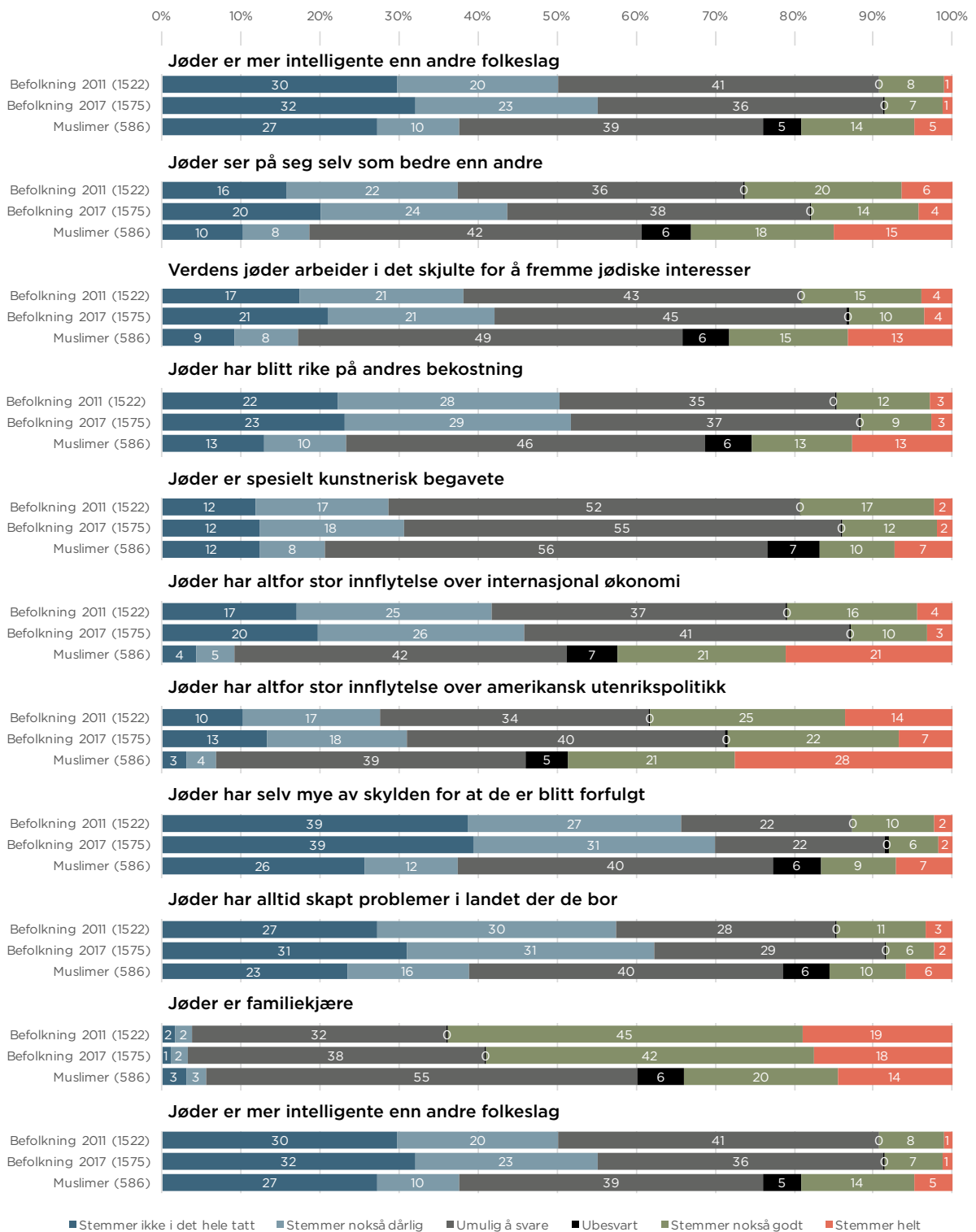
«Jøder har altfor stor innflytelse over amerikansk utenrikspolitikk». I 2017 hadde dette endret seg, og flertallet støttet nå ikke lenger denne påstanden (31 prosent støtter den ikke, mens 28,5 prosent støtter påstanden).

Samtlige påstander oppnådde lavere støtte i 2017 enn i 2011, med unntak av «Jøder er mer intelligente enn andre folkeslag», som ble støttet av rundt 9 prosent ved begge undersøkelsene. Enkelte påstander fikk klart lavere støtte i 2017: Det var 8 prosent i befolkningsutvalget som mente at «Jøder har alltid skapt problemer i landet der de bor», mot 15 prosent i 2011. Det var også en klar nedgang i andelen som støttet påstanden «Jødene har selv mye av skylden for at de er blitt forfulgt» (til 8 prosent i 2017). I 2017 støttet 13 prosent at «Verdens jøder arbeider i det skjulte for å fremme jødiske interesser», en kjent antisemittisk konspirasjonsforestilling. Dette er en nedgang på 6 prosentpoeng fra 2011.

Resultater fordelt på utvalg, 2017

Respondentene i det muslimske utvalget støttet påstandene i større grad enn befolkningen generelt. Unntaket er påstanden «Jøder er familiekjære», der 34 prosent av muslimene krysset av for «stemmer helt» eller «stemmer nokså godt», mot 59 prosent i befolkningen generelt. De påstandene som oppnådde sterkest støtte blant muslimene, var «Jøder har altfor stor innflytelse over amerikansk utenrikspolitikk» (48,5 prosent mot 28,5 prosent i befolkningsutvalget) og «Jøder har altfor stor innflytelse over internasjonal økonomi» (42 prosent blant muslimene mot 13 prosent i befolkningsutvalget).

Hvor godt eller dårlig stemmer disse påstandene for deg?

Figur 3. Oppfatning om tradisjonelle forestillinger om jøder (Prosent. Befolkning 2011 og 2017, muslimer)²¹

21 I de større figurene er det ikke tatt med desimaler. Tallene i figurene kan derfor avvike fra dem som står i teksten når flere svarkategorier kommenteres samlet.

Blant muslimene var det også et flertall av dem som hadde tatt stilling, som støttet at «Verdens jøder arbeider i det skjulte for å fremme jødiske interesser» (28 prosent). Spørsmålene knyttet til skyld fikk derimot lavere støtte: Det var et mindretall av dem som tok stilling, som mente at «Jøder har alltid skapt problemer i landet der de bor» (16 prosent støttet påstanden, 39 prosent støttet ikke) og «Jøder har selv mye av skylden for at de er blitt forfulgt» (17 prosent støttet, 37 prosent støttet ikke). Resultatene for det muslimske utvalget ligger her tett opp til resultatene for befolkningen i 2011. En forklaring på den lavere oppslutningen om disse påstandene kan være erfaringer som respondentene har med lignende forestillinger om muslimer. Se også funn fra gruppeintervjuene, der generaliseringer fra enkeltindividers handlinger og nettopp ansvaret for negative holdninger sto sentralt. Følgende sitat fra et av gruppeintervjuene gir på lignende måte uttrykk for følelsen av felles erfaringer med jøder: «[...] det er ikke noe muslimer kan identifisere seg mer med i en europeisk kontekst enn nettopp jøder. Fordi det vi opplever i dag, er til dels likt det de opplevde da, og til dels slik de opplever i dag. Vi burde på en måte kunne føle med dem» (M2 27:45).

For samtlige påstander var det i begge utvalgene en høy andel respondenter som krysset av for «Umulig å svare» (mellom 22 og 55 prosent). Det kan være flere årsaker til dette. Det kan være uttrykk for at spørsmålene var vanskelige å forstå, eller at respondentene var usikre på hva de ville svare. Det kan også være uttrykk for et visst forbehold mot slike generaliseringer som påstandene inneholder. Det var flere respondenter i det muslimske utvalget som ikke besvarte spørsmålene (rundt 6 prosent), enn i befolkningen generelt (under 1 prosent).

2.1.4 SYNET PÅ JØDER I SAMMENHENG MED HOLOCAUST

Respondentene i befolkningsutvalget og det muslimske utvalget ble spurt om de hadde hørt om Holocaust. Respondenter som bekreftet dette eller svarte at de var usikre, ble også bedt om å ta stilling til tre påstander om jøder i relasjon til historien om Holocaust. Disse påstandene ble også stilt til det jødiske utvalget. Påstandene tar for seg tre ulike aspekter og mulige fortolkninger av etter-historien til Holocaust, og spørsmålet belyser i hvilken grad holdninger til jøder er berørt av den historiske erfaringen av folkemordet.

Tabell 4. Kjennskap til Holocaust (Prosent. Befolkning 2017 og muslimer)

Har du hørt om Holocaust?	Ja	Usikker	Ubesvart	Nei	Sum
Befolkning 2017 (1575)	95,7	1,9	0,3	2,2	100
Muslimer (586)	63,7	8,3	2,5	25,6	100

Et stort flertall både i befolkningsutvalget og i utvalget med muslimske respondenter bekreftet at de hadde hørt om Holocaust. Størst var andelen i befolkningsutvalget, med 96 prosent. I det muslimske utvalget var andelen klart lavere (64 prosent). Analyser viste en tendens til noe høyere kjennskap blant dem med utdanning i Norge eller andre steder i Europa. Dette spørsmålet ble ikke stilt i 2011.

**Tabell 5. Påstander om jøder og Holocaust (Prosent. Befolkning 2011 og 2017, jøder og muslimer):
Hvor godt eller dårlig stemmer disse påstandene om jødene og Holocaust for deg?**

Hvor godt eller dårlig stemmer disse påstandene om jødene og Holocaust for deg?		Stemmer ikke i det hele tatt	Stemmer nokså dårlig	Umulig å svare	Ubesvart	Stemmer nokså godt	Stemmer helt	Sum
<i>Jøder i dag utnytter minnet om Holocaust til sin egen fordel.</i>	Befolkning 2011 (1522)	13,2	31,8	30,3	0,4	18,8	5,5	100
	Befolkning 2017 (1535)	20,2	29,6	27,7	0,1	16,8	5,6	100
	Muslimer (476)	10,1	12,5	33,8	13,8	15,9	13,8	100
	Jøder (124)	72,6	16,9	4,8	2,4	2,4	0,8	100
<i>På grunn av Holocaust har jødene i dag rett til en egen stat der de kan søke beskyttelse når de blir forfulgt.</i>	Befolkning 2011 (1522)	19,7	24,2	30,0	0,3	18,7	7,2	100
	Befolkning 2017 (1535)	13,2	17,9	35,5	0,1	22,9	10,4	100
	Muslimer (476)	11,9	10,9	33,7	13,5	16,3	13,6	100
	Jøder (124)	6,5	16,9	12,9	2,4	20,2	41,1	100
<i>Kunnskap om Holocaust er viktig for å forebygge undertrykkelse av minoriteter i dag.</i>	Befolkning 2017 (1535)	0,7	2,5	8,9	0,1	31,4	56,4	100
	Muslimer (476)	3,6	4,0	21,9	13,9	19,8	36,7	100
	Jøder (124)	0,8	0,8	1,6	2,4	13,7	80,6	100

Endring fra 2011 til 2017 (befolkningsutvalg)

De to første påstandene ble også brukt i befolkningsundersøkelsen i 2011. Begge ganger mente flertallet av dem som tok stilling, at påstanden «Jøder i dag utnytter minnet om Holocaust til sin egen fordel» ikke stemte. Resultatene viser her en økning fra 45 prosent i 2011 til 50 prosent i 2017.

I 2011 mente også flertallet av dem som tok stilling (44 prosent), at påstanden «På grunn av Holocaust har jødene i dag rett til en egen stat der de kan søke beskyttelse når de blir forfulgt» ikke stemte. I 2017 hadde dette endret seg, og i befolkningen fordelte nå svarene seg tilnærmet likt mellom støtte (33 prosent) og ikke støtte (31 prosent).

Både i 2011 og 2017 var det rundt en tredjedel av respondentene som krysset av for «Umulig å svare» på de to påstandene. Størst endring var det her for

spørsmålet om hvorvidt jødene hadde rett til en egen stat på grunn av Holocaust. Her var andelen 35,5 prosent i 2017 mot 29 prosent i 2011.

Resultater fordelt på utvalg, 2017

Påstanden «Jøder i dag utnytter minnet om Holocaust til sin egen fordel» ble støttet av en høyere andel i det muslimske utvalget (30 prosent) enn i befolkningsutvalget (22 prosent) og blant de jødiske respondentene (3 prosent). Tilsvarende ble påstanden avvist av nesten 90 prosent av jødene, mens halvparten i befolkningsutvalget og 23 prosent av muslimene avviste den. Nesten halvparten i det muslimske utvalget unnlot imidlertid å ta stilling til påstanden (34 prosent «Umulig å svare» og 14 prosent «Ubesvart»).

Påstanden «På grunn av Holocaust har jøder

i dag rett til en egen stat der de kan søke beskyttelse når de blir forfulgt» fikk høyest støtte blant de jødiske respondentene (61 prosent krysset av for «stemmer helt» eller «stemmer nokså godt»). Støtten var tilnærmet like stor i det muslimske utvalget (30 prosent) som i befolkningen generelt (33 prosent), mens det var klart færre blant muslimene som ikke støttet påstanden (23 prosent blant muslimene mot 31 prosent i befolkningsutvalget). Dette er interessant med tanke på at muslimene i langt mindre grad enn befolkningen viste støtte til Israel i konflikten med palestinerne (se under). Kanskje ligger forklaringen i sympati knyttet til en felles erfaring med å være utsatt som minoritet. Materialet fra gruppeintervjuene kan også her gi en dypere forståelse. Resultatet kan også sees i sammenheng med at det muslimske utvalget i like stor grad som befolkningen generelt støttet tanken om at både israelere og palestinere har rett til en egen stat (totalt 70 prosent i begge utvalg, [se side 42](#)).

Det er videre interessant at en like høy andel i det jødiske (23 prosent) som i det muslimske utvalget avviser at jøder har rett til en egen stat på grunn av Holocaust. En rimelig forklaring kan være at respondentene har vurdert saken i et lengre tidsperspektiv: Det sionistiske prosjekt har en betydelig lengre historie enn den som kan relateres til Holocaust. Resultatet kan knyttes til et ønske om at eksistensen av Israel ikke bare blir legitimert av Holocaust.

I likhet med resultatene i befolkningsutvalget tydet svarene fra de muslimske respondentene på at mange syntes det var vanskelig å ta stilling til påstandene. 34 prosent krysset av for «Umulig å svare» for de to første påstandene i tabell 5. Blant muslimene var det også rundt 14 prosent som helt unnløt å besvare spørsmålene.

Den siste påstanden berørte relevansen som kunnskap om Holocaust kan ha for dagens situasjon. Respondentene ble bedt om å ta stilling til følgende: «Kunnskap om Holocaust er viktig for å

forebygge undertrykkelse av minoriteter i dag». Det var et klart flertall i alle de tre utvalgene som støttet denne påstanden. Støtten var høyest blant de jødiske respondentene (94 prosent var enige). I befolkningen var støtten 88 prosent og blant muslimene 56,5 prosent.

2.1.5 HOLDNINGER TIL ISRAEL OG DEN ISRAELSK-PALESTINSKE KONFLIKTEN

Vi spurte også respondentene om deres syn på Israel og konflikten mellom israelerne og palestinerne. Temaet sto også sentralt i den første befolkningsundersøkelsen. Et viktig motiv var den gang som nå å undersøke forbindelsen mellom negative holdninger til jøder og negative syn på Israels rolle i Midtøsten. I den foreliggende undersøkelsen har tematikken dessuten fått en utvidet betydning fordi den israelsk-palestinske konflikten er relevant for forholdet mellom jøder og muslimer også utenfor rammene av konflikten (se innledning).

Respondentene ble først spurt om hvem de holdt mest med i konflikten, deretter fulgte en rekke påstander som de ble bedt om å ta stilling til. Spørsmålene ble stilt til alle tre utvalg.

Endring fra 2011 til 2017 (befolkningsutvalg)

Både i 2011 og i 2017 var det et flertall i befolkningen som svarte at de støtter palestinerne i konflikten. Imidlertid var andelen gått noe ned i løpet av perioden, fra 36 prosent i 2011 til 32 prosent i 2017. Tilsvarende var andelen som oppga at de ikke holdt med noen av sidene eller mente at spørsmålet var umulig å besvare, økt noe, fra 51 prosent i 2011 til 54 prosent i 2017. Støtten til Israel lå stabilt, med 13 prosent begge år.

Resultater fordelt på utvalg, 2017

I likhet med i befolkningsutvalget var det et flertall blant muslimene som oppga at de holdt litt, mest eller

Tabell 6. Holdninger til den israelsk-palestinske konflikten (Prosent. Befolkning 2011 og 2017, muslimer og jøder)

Folk har ulike oppfatninger av konflikten mellom Israel og palestinerne. Hvem holder du mest med?	Bare / Mest med Israel	Litt med Israel	Ingen av sidene	Umulig å svare	Ubesvart	Litt med palestinerne	Bare/ Mest med palestinerne	Sum
Befolkning 2011 (1522)	8,1	4,7	30,3	20,8	0,0	12,7	23,3	100
Befolkning 2017 (1575)	8,8	4,5	31,9	22,3	0,2	10,5	21,9	100
Muslimer (586)	2,9	0,4	17,3	15,5	4,7	7,2	52,0	100
Jøder (124)	68,5	12,1	5,6	12,1	0,0	1,6	0,0	100

bare med palestinerne i konflikten mellom israelere og palestinere. Støtten var sterkere enn i befolkningen generelt, til sammen 59 prosent. Støtten til Israel var tilsvarende lav: Bare 3 prosent i det muslimske utvalget oppga at de holdt litt, mest eller bare med Israel. I det jødiske utvalget viste resultatene helt motsatt tendens, med klart sterkest støtte til Israel: Hele 81 prosent oppga at de holdt med Israel, mens støtten til palestinerne var lav, under 2 prosent.

I de tre utvalgene var det flest i befolkningen generelt (54 prosent) og færrest blant de jødiske respondentene (18 prosent) som oppga at de ikke holder med noen av sidene, eller at det var umulig å besvare spørsmålet. I det muslimske utvalget var det til sammenligning rundt en tredjedel av respondentene som ikke tok stilling.

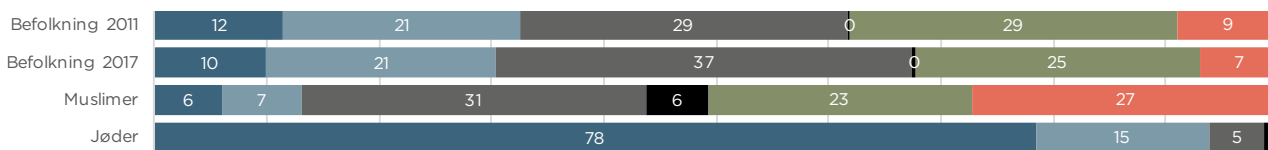
For å få et bedre bilde av hvordan forskjellige syn på konflikten var fordelt blant respondentene, ble de bedt om å ta stilling til følgende påstander:

Hvor godt eller dårlig stemmer disse påstandene om Midtøsten-konflikten for deg?
 0% 10% 20% 30% 40% 50% 60% 70% 80% 90% 100%

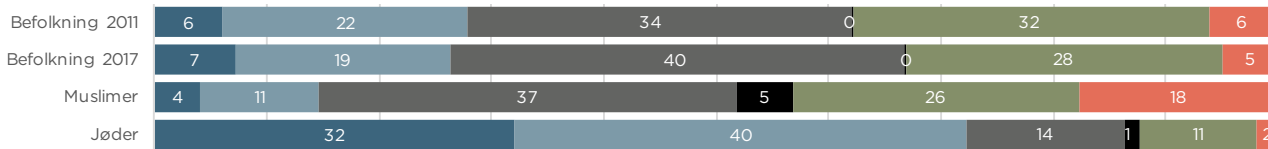
Israel står i første rekke i kampen mot islamistisk terrorisme

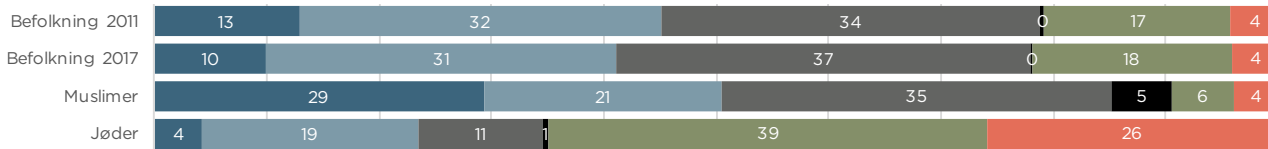
Israel behandler palestinerne like ille som jødene ble behandlet under 2. verdenskrig

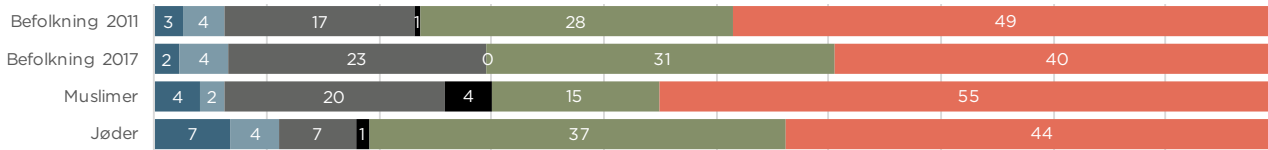
Palestinske ledere ønsker oppriktig å få til en løsning på konflikten

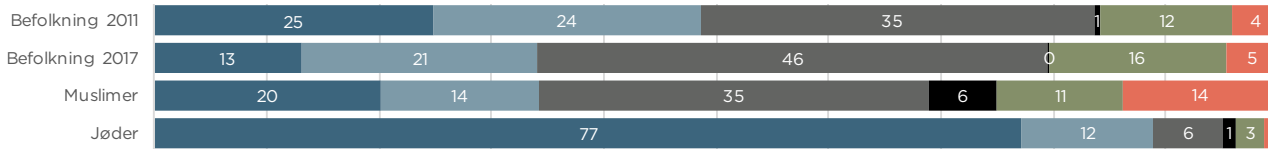
Israelske ledere ønsker oppriktig å få til en løsning på konflikten

Både israelerne og palestinerne har rett til en egen stat

Så lenge staten Israel finnes, kan det ikke bli fred

■ Stemmer ikke i det hele tatt ■ Stemmer nokså dårlig ■ Umulig å svare ■ Ubesvart ■ Stemmer nokså godt ■ Stemmer helt

Figur 4. Påstander om Midtøsten-konflikten (Prosent. Befolkning 2011 og 2017, jøder og muslimer)

Endring fra 2011 til 2017 (befolkningsutvalg)

Det var flere i 2017 som mente at eksistensen av staten Israel gjør fred umulig. Påstanden «Så lenge staten Israel finnes, kan det ikke bli fred» ble støttet av 20 prosent i 2017, mot 16 prosent i 2011. Mens nesten halve befolkningen avviste dette synspunktet i 2011,

hadde andelen sunket til en tredjedel (34 prosent) i 2017. Til tross for denne utviklingen var andelen som støttet at israelske ledere ønsker en løsning på konflikten, stabil, og lå i overkant av 20 prosent begge år. Tilliten til de palestinske ledernes fredsvilje hadde derimot gått ned siden 2011. Andelen som støttet

påstanden «Palestinske ledere ønsker oppriktig å få til en løsning på konflikten», sank fra 38 prosent i 2011 til 33 prosent i 2017.

Både i 2011 og i 2017 var det et klart flertall som mente at begge parter i konflikten hadde rett til en egen stat, men andelen hadde sunket fra 76 prosent i 2011 til 70 prosent i 2017. Andelen som avviste dette, holdt seg imidlertid stabilt lavt (6 prosent i 2011 og 7 prosent i 2017).

I 2011 var det 38 prosent i befolkningen som mente at «Israel behandler palestinerne like ille som jødene ble behandlet under andre verdenskrig». Påstanden oppnådde relativt høy støtte også i 2017, men andelen hadde sunket til 32 prosent. Befolkningen viste samtidig stor usikkerhet i saken, og klart større enn i 2011: 37 prosent krysset av for «Umulig å svare» i 2017 mot 29 prosent i 2011. Påstanden berører et tema som ikke er uvanlig i antiisraelske ytringer, der den historiske situasjonen av offer og overgriper snus om og jødene/Israel fremstilles som nazister. Påstanden bagatelliserer samtidig det som skjedde med jødene under Holocaust.

Også for de øvrige påstandene var andelen som krysset av for «Umulig å svare», høy, og til dels betydelig høyere i 2017 enn i 2011. Størst usikkerhet var knyttet til spørsmålet om Israel står fremst i kampen mot islamistisk terrorisme (over 50 prosent «Umulig å svare» i 2017).

Resultater fordelt på utvalg, 2017

Det var en høyere andel blant respondentene i det muslimske utvalget som støttet påstanden «Så lenge staten Israel finnes, kan det ikke bli fred» enn tilfellet var i befolkningen generelt (25 prosent mot 20 prosent i befolkningen). Ikke uventet oppnådde påstanden derimot betydelig lavere støtte blant jødene (4 prosent).

De muslimske respondentene hadde også klart mindre tillit til de israelske ledernes vilje til å finne en løsning på konflikten. 9,5 prosent av muslimene mot 22 prosent i befolkningen generelt støttet påstanden «Israelske ledere ønsker oppriktig å få til en løsning på konflikten». Påstanden oppnådde betydelig høyere støtte i det jødiske utvalget (64 prosent). Motsatt hadde flest blant muslimene (43 prosent) tillit til at de palestinske lederne ønsker en løsning. Her var støtten i befolkningen generelt 33 prosent og blant jødene bare 12 prosent.

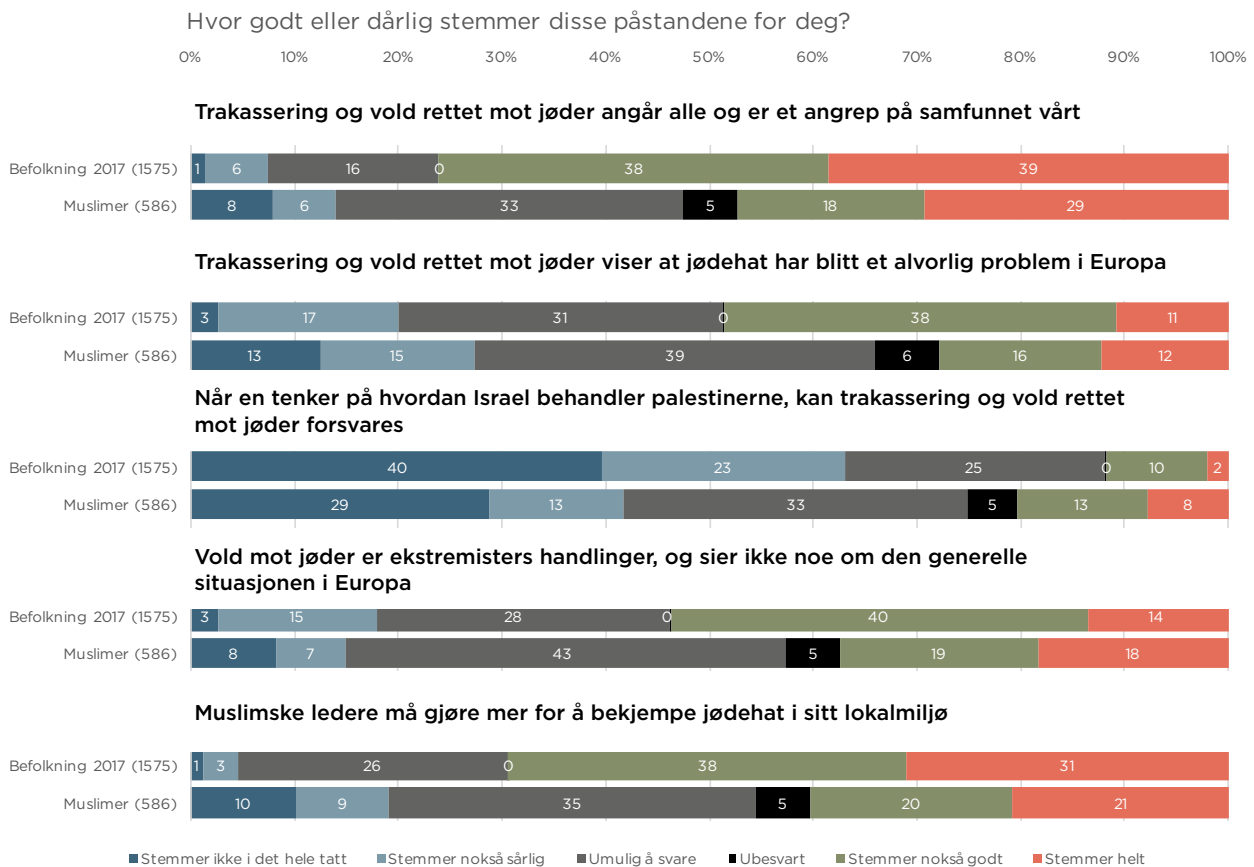
Over halvparten i det muslimske utvalget støttet påstanden «Israel behandler palestinerne like ille som jødene ble behandlet under andre verdenskrig». Ingen av de jødiske respondentene støttet dette (men 32 prosent i befolkningen generelt).

Det var også store forskjeller mellom de jødiske respondentene og de to andre utvalgene i spørsmålet om islamistisk terror og Israels rolle: Mens et klart flertall (64,5 prosent) av jødene støttet at «Israel står i første rekke i kampen mot islamistisk terror», var støtten i befolkningen generelt og blant muslimene langt mindre (henholdsvis 19 og 17 prosent).

Det var stor enighet i alle de tre utvalgene om at både israelere og palestinere har rett til en egen stat. Det var like mange i det muslimske utvalget som i befolkningen generelt som støttet dette (70 prosent), mens påstanden oppnådde enda høyere støtte i det jødiske utvalget (81 prosent).

2.1.6 SYN PÅ TRAKASSERING OG VOLD RETTET MOT JØDER

På bakgrunn av voldelige angrep mot jøder i enkelte europeiske land de siste årene har vi spurt respondentene om deres syn på trakassering og vold rettet mot jøder, hva slike angrep er uttrykk for, og hva de sier om situasjonen i Europa. Spørsmålene ble stilt til befolkningsutvalget og det muslimske utvalget og var nye i 2017.

Figur 5. Syn på trakassering og vold rettet mot jøder (Prosent. Befolkning 2017 og muslimere)

Resultater fordelt på utvalg, 2017

Et klart flertall i begge utvalgene støttet at trakassering og vold rettet mot jøder angår alle og er et angrep på samfunnet vårt. Påstanden ble imidlertid støttet av en betydelig høyere andel i befolkningsutvalget (76 prosent) enn blant muslimene (47 prosent). Befolkningsutvalget mente også at slike angrep er uttrykk for at hat mot jøder er blitt et alvorlig problem i Europa (49 prosent). Her fordelte svarene til det muslimske utvalget seg jevnt mellom dem som støttet påstanden (28 prosent), og dem som ikke gjorde det (27 prosent).

Et flertall i begge utvalg avviste påstanden «Når en tenker på hvordan Israel behandler palestinerne, kan trakassering og vold rettet mot jøder forsvares». Samtidig var det en relativt høy andel som støttet

dette, og blant muslimene i større grad enn i befolkningen generelt (henholdsvis 20 og 12 prosent). Resultatet kan sees i sammenheng med undersøkelsen i 2011 og befolkningens svar vedrørende skytingen mot synagogen i Oslo i 2006. Fire prosent mente da at hendelsen kunne forsvares med tanke på Israels behandling av palestinerne.

Et klart flertall i befolkningen støttet at problemet med vold og trakassering av jøder kunne tilskrives ekstremister. Muslimene var mer usikre, og omtrent like mange krysset av for «Umulig å svare». I begge utvalgene støttet flertallet av dem som tok stilling, at muslimske ledere må gjøre mer for å bekjempe jødehat. Imidlertid var muslimene også her mer usikre, og en tilnærmet like stor andel unnlot å ta stilling (rundt 40 prosent).

2.1.7 INDEKSER FOR ANTISEMITTISME

Nedenfor følger en gjennomgang av resultatene med tanke på en bedre forståelse av bakgrunn, omfang og utvikling av holdningene. Å forsøke å fastslå hvor utbredt negative holdninger til jøder er i den norske befolkningen, ved hjelp av en intervjuundersøkelse, er ingen enkel oppgave. Svarfordelingen på et konkret spørsmål vil ikke bare avhenge av saksinnholdet, men også av den språklige utformingen og svaralternativene som oppgis. Derfor er det hensiktsmessig å bruke flere spørsmål med variert innhold og utforming, og se på helheten i svarmønsteret. Dette kan gjøres ved å konstruere indekser som kombinerer flere enkeltspørsmål med beslektet innhold. Bruk av flere spørsmål gir mer reliable (pålitelige) mål, ved at betydningen av tilfeldige målefeil reduseres. Det gir også mulighet for å oppnå mer valide (dekkende) mål for sammensatte egenskaper, som ikke kan fanges opp av ett enkelt spørsmål. Vi har derfor laget indekser for hver av de tre dimensjonene av holdninger og deretter en samleindeks basert på disse.

Indeksene skal fange opp de tre aspektene av antisemittisme som er beskrevet tidligere: en kognitiv dimensjon, en affektiv dimensjon og en dimensjon for sosial avstand. De er målt på samme måte i 2011 og 2017. Selv om det vil være en viss usikkerhet knyttet til anslaget for *nivået* av antisemittisme i det

enkelte året, siden dette vil avhenge av utformingen av måleinstrumentet, vil det være mindre usikkerhet når det gjelder retningen for *endring* i dette nivået mellom de to tidspunktene.

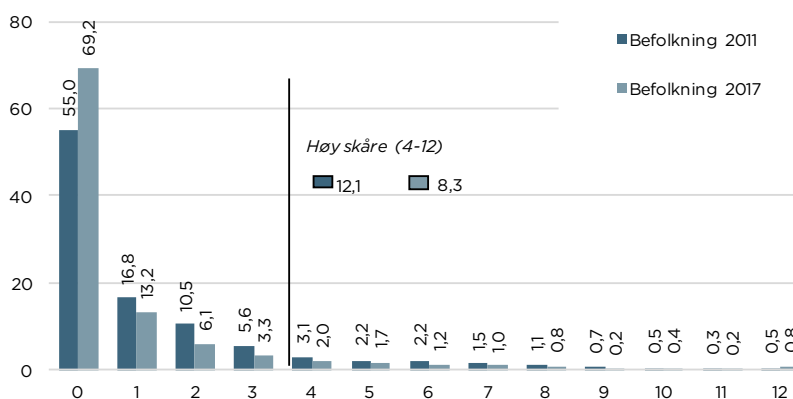
INDEKS 1: FORDOMMER MOT JØDER (KOGNITIV DIMENSJON AV HOLDNINGER)

Tabell 7 viser hvor mange som i 2011 og 2017 syntes de seks påstandene med stereotypiske forestillinger som er brukt i indeksen for fordommer mot jøder, stemmer helt, nokså godt, nokså dårlig eller ikke i det hele tatt. «Umulig å svare» er også oppgitt som alternativ, og de få som unnlot å krysse av for noen av svarene, angis i tabellen som IS, «ikke svart».

Påstandene er ordnet etter andelen som svarte at de stemmer «nokså godt» eller «helt» i 2011. Summen av disse andelenene varierte da mellom 13 og 26 prosent. I 2017 ligger de tilsvarende andelenene mellom 8 og 13 prosent. For samtlige påstander er prosentandelen som svarte at de stemmer, lavere i 2017, med en nedgang på mellom 3 og 8 prosentpoeng. Alle endringene er statistisk signifikante på 1 prosentnivå, det vil si sikre i den forstand at risikoen for at de skal skyldes tilfeldigheter ved trekkingen av utvalget, er mindre enn 1 prosent.

I indeksen for fordommer mot jøder gis det 1 poeng for svaret «stemmer nokså godt» og 2 poeng for «stemmer helt». Summert for seks påstander gir

Figur 6. Fordeling på indeksen for fordommer mot jøder (Prosent. Befolkning 2011 og 2017)

Tabell 7. Påstander brukt i indeksen for fordommer mot jøder (Prosent. Befolkning 2011 og 2017)

Nedenfor er en liste med påstander som tidligere har vært satt fram om jøder. Hvor godt eller dårlig stemmer disse påstandene for deg?								
	Påstanden stemmer:							
		Ikke i det hele tatt	Nokså dårlig	Umulig å svare / IS	Nokså godt	Helt	Sum	Nokså godt + Helt
<i>Jøder ser på seg selv som bedre enn andre</i>	Befolkning 2011	15,8	21,6	36,3	19,9	6,4	100	26,3
	Befolkning 2017	20	23,7	38,4	13,6	4,3	100	17,9
	Endring	4,2	2,1	2,1	-6,3	-2,1	0	-8,4
<i>Jøder har allfor stor innflytelse over internasjonal økonomi</i>	Befolkning 2011	17,1	24,5	37,5	16,4	4,4	99,9	20,8
	Befolkning 2017	19,8	26	41,4	9,8	3,1	100,1	12,9
	Endring	2,7	1,5	3,9	-6,6	-1,3	0,2	-7,9
<i>Verdens jøder arbeider i det skjulte for å fremme jødiske interesser</i>	Befolkning 2011	17,4	20,7	42,9	15,2	3,9	100,1	19,1
	Befolkning 2017	20,9	21,2	44,8	9,6	3,5	100	13,1
	Endring	3,5	0,5	1,9	-5,6	-0,4	-0,1	-6
<i>Jøder har alltid skapt problemer i landet der de bor</i>	Befolkning 2011	27,2	30,3	27,9	11,2	3,4	100	14,6
	Befolkning 2017	31	31,3	29,4	6	2,3	100	8,3
	Endring	3,8	1	1,5	-5,2	-1,1	0	-6,3
<i>Jøder har blitt rike på andres bekostning</i>	Befolkning 2011	22,2	28,1	35,1	11,8	2,8	100	14,6
	Befolkning 2017	23,1	28,6	36,7	9	2,6	100	11,6
	Endring	0,9	0,5	1,6	-2,8	-0,2	0	-3
<i>Jøder har selv mye av skylden for at de er blitt forfulgt</i>	Befolkning 2011	38,6	27,1	21,7	10,3	2,3	100	12,6
	Befolkning 2017	39,4	30,5	22	6,4	1,7	100	8,1
	Endring	0,8	3,4	0,3	-3,9	-0,6	0	-4,5

dette en indeks med skårer fra 0 til 12 poeng (figur 6). Fordelingene har høye andeler for den laveste skåren (0). Dette forteller at de fleste respondentene ikke finner noen påstand blant de seks som stemmer med egne oppfatninger. Dette gjaldt 55 prosent i 2011 og 69 prosent i 2017, en økning på hele 14 prosentpoeng.

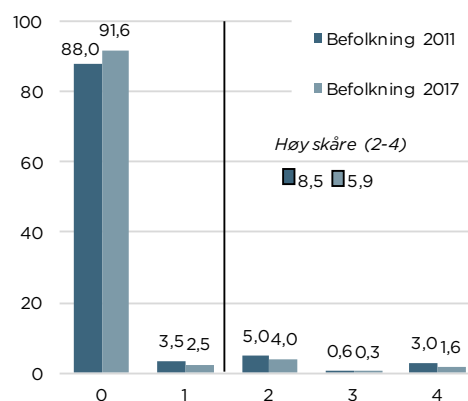
Til konstruksjonen av den sammenfattende indeksen for antisemittisme brukes hver av de tre delindeksene todelt. For fordomsindeksen er skillet satt mellom skåre 3 og skåre 4. Ifølge denne inndelingen hadde 12,1 prosent av respondentene høy forekomst av fordommer mot jøder i 2011, mens andelen i 2017 er redusert til 8,3 prosent, en nedgang på 3,8 prosentpoeng.

De høyeste indeksskårene forekommer ytterst sjelden. I intervallet 10-12 poeng befinner 1,3 prosent av respondentene seg i 2011 og 1,4 prosent i 2017. Over midtpunktet på skalaen (7-12 poeng) er andelene 4,7 prosent i 2011 og 3,5 prosent i 2017. Nedgangen på 1,2 prosentpoeng er beskjeden, men stor nok til at vi kan konkludere at det er blitt litt færre i den voksne norske befolkningen som befinner seg på øvre halvdel av fordomsskalaen (med et signifikansnivå på 5 prosent).

INDEKS 2: SOSIAL AVSTAND TIL JØDER

Som beskrevet over ble respondentene spurt om hvordan de ville stille seg til å få jøder som naboer eller i vennekretsen. Svarene er kombinert til en indeks for sosial avstand. Det er liten forskjell på svarfordelingen for de to spørsmålene. I 2011 ville 11 prosent mislikt naboskap «litt» eller «sterkt», mot 10 prosent for innpass i vennekretsen. Som vist (tabell 1 og 2), er andelene i 2017 sunket til 7 prosent for begge typer sosiale relasjoner med jøder. Begge endringene er statistisk signifikante på 1 prosents nivå.

I indeksen for sosial avstand kodes hvert av spørsmålene om kontakt med 1 poeng for «mislike det litt» og 2 poeng for «mislike det sterkt», som gir skårer fra 0 til 4. Ved todelingen er skillet satt mellom 1 og 2, det vil si at respondenten minst må mislike begge typer relasjon litt eller en av dem sterkt. Dette gir andeler med høy verdi på 8,5 prosent i 2011 og 5,9 prosent i 2017.²² Forskjellen på 2,6 prosentpoeng er statistisk signifikant på 1 prosents nivå.

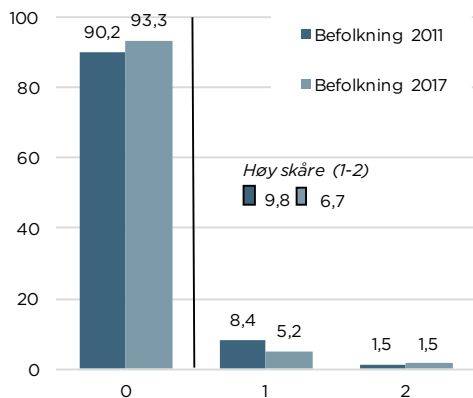
Figur 7. Indeks for sosial avstand til jøder (Prosent. Befolkning 2011 og 2017)

INDEKS 3: MOTVILJE MOT JØDER

Indeksen for motvilje mot jøder er i hovedsak basert på spørsmålet om hvordan respondenten stiller seg til påstanden «Jeg føler en viss motvilje mot jøder». Ved konstruksjon av indeksen brukes svarene på spørsmålet om sympati til å justere indeksskåren, ved at de som både uttrykker motvilje og sympati, gis skåre 0 på motviljeindeksen.²³ Dette svarmønsteret kan skyldes at ett av spørsmålene er blitt besvart feil. Det kan også være snakk om en reell ambivalens. Følelsene kan være positive, for eksempel på grunn av jødernes spesielle historie, men samtidig negative, for eksempel på grunn av Israels politikk overfor palestinerne i dag. Uansett kan det være grunn til å holde personer med et slikt ambivalent svarmønster utenfor når en definerer motvilje mot jøder, og bare regne med dem som utelukkende uttrykker motvilje. Når svaret på motviljespørsmålet gis 2 poeng for «stemmer helt», 1 poeng for «nokså godt» og 0 poeng for andre svar (og dessuten 0 poeng for alle som har svart at det stemmer at de føler en spesiell sympati overfor jøder), får vi en indeks som går fra 0 til 2 (figur 8).

22 Summen av andeler for 2-4 på figuren er 8,6. Resultatet blir 8,5 fordi det regnes med to desimaler. Det samme gjøres for de øvrige indeksene.

23 Tallene for skåre 1 og skåre 2, som gir høy verdi når indeksen todeles, er derfor litt lavere på figur 6 enn andelene som har svart «stemmer nokså godt» eller «helt» på spørsmålet om motvilje. Andelene går ned fra 11,2 til 9,8 prosent i 2011 og fra 7,5 til 6,7 prosent i 2017.

Figur 8. Indeks for motvilje mot jøder (Prosent. Befolkning 2011 og 2017)

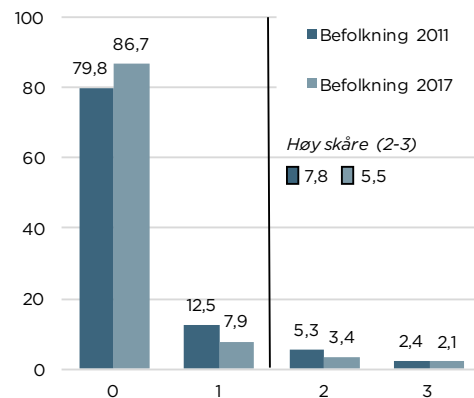
Andelen med høy verdi på den todelte motviljeindeksen er 9,8 prosent i 2011 og 6,7 prosent i 2017, en nedgang på 3,1 prosentpoeng (signifikant på 1 prosents nivå).

INDEKS 4: SAMLEINDEKS FOR ANTISEMITTISME

De tre indeksene kan kombineres i en sammenfattende indeks for antisemittisme. Delindeksene måler ulike aspekter ved negative oppfatninger om jøder, nemlig fordommer, sosial avstand og motvilje. Ved å summere antall høye skårer får vi en samleindeks for antisemittiske holdninger som varierer mellom 0 og 3.

Svært få tilkjennegir alle tre former for negative oppfatninger, bare 2,4 prosent i 2011 og 2,1 prosent i 2017. Det store flertallet har ingen negative oppfatninger, henholdsvis 80 og 87 prosent.

Hvis samleindeksen todeles slik at høy verdi gis for skåre 2 og skåre 3, innebærer det at for å bli klassifisert som en person med antisemittiske holdninger må en skåre høyt for minst to av de tre dimensjonene av holdninger til jøder (fordommer, sosial avstand og motvilje). Dette gir et anslag for forekomsten av antisemittisme i den voksne norske befolkningen på 7,8 prosent i 2011 og 5,5 prosent i 2017. (Nedgangen

Figur 9. Samleindeks for antisemittisme (Prosent. Befolkning 2011 og 2017)

på 2,3 prosentpoeng er statistisk signifikant på 1 prosents nivå.)

VALIDERING AV SAMLEINDEKSEN FOR ANTISEMITTISME

Hvorvidt indeksen fanger opp det vi forstår som antisemittisme, kan vi teste ved å se på sammenhengen mellom skåre på indeksen og ulike oppfatninger der holdninger til jøder kan forventes å skape klare forskjeller i svarfordelingen. Tabell 8 viser et slikt samsvar, med kraftig stigende eller fallende andeler når vi beveger oss fra skåre 0 til 3 på indeksen. Dette gir grunnlag for å slutte at indeksen faktisk måler det som var hensikten, det vil si at den er et valid mål for antisemittisme.

Ved prøvingen av validitet i rapporten for 2011-undersøkelsen, der det ble brukt andre testspørsmål, gikk det klareste skillet i fordelingen mellom skåre 1 og skåre 2 på samleindeksen.²⁴ Dette var bakgrunnen for todelingen 0-1 og 2-3, som ga 7,8 prosent for høy antisemittisme i 2011 og 5,5 prosent i 2017. En slik todeling passer med svarmønsteret for andelen som ikke synes det er greit med en jødisk statsminister i Norge i tabell 8, som øker fra 47 til 88 prosent mellom skåre 1 og skåre 2.

Tabell 8. Sammenheng mellom plassering på samleindeksen for antisemittisme og ulike oppfatninger om jøder og jødernes situasjon (Prosent. Befolkning 2017)

	Utsagnet stemmer:	Samleindeksen for antisemittisme				% -differ. Høy-Lav
		0 Lav	1	2	3 Høy	
<i>Det er greit for meg om en jøde ble statsminister i Norge</i>	Helt / Nokså godt	65	32	7	0	-65
	Umulig å svare / IS	18	21	5	0	-18
	Nokså dårlig / Ikke	18	47	88	100	82
	Sum	101	100	100	100	
<i>Trakassering og vold rettet mot jøder angår alle og er et angrep på samfunnet vårt</i>	Helt / Nokså godt	79	62	60	33	-46
	Umulig å svare / IS	16	23	15	27	11
	Nokså dårlig / Ikke	5	16	25	40	35
	Sum	100	101	100	100	0
<i>Når en tenker på hvordan Israel behandler palestinerne, kan trakassering og vold rettet mot jøder forsvares</i>	Helt / Nokså godt	8	30	38	54	46
	Umulig å svare / IS	26	23	19	15	-11
	Nokså dårlig / Ikke	66	47	44	31	-35
	Sum	100	100	101	100	0
<i>Jøder i dag utnytter minnet om Holocaust til sin egen fordel</i>	- Helt / Nokså godt	15	64	69	91	76
	- Umulig å svare / IS	30	18	14	5	-25
	- Nokså dårlig / Ikke	55	18	17	5	-50
	Sum	100	100	100	101	1
<i>Fordeling på indeksen</i>		86,7	7,9	3,4	2,1	Sum 100

For de tre øvrige spørsmålene i tabellen for 2017 er imidlertid endringen i svarfordelingen større mellom skåre 0 og skåre 1 enn mellom 1 og 2. Det vil si at gruppen med indeksskåre 1 ligner mer på gruppen med skåre 2 enn på gruppen med skåre 0. Dette er et argument for å bruke todelingen 0 versus 1-3, som gir fordelingen 87-13 for lav versus høy antisemittisme i 2017 i stedet for 95-5. En slik todeling, der flere tildeles høy verdi på samleindeksen slik at andelen for antisemittisme øker, ville innebære en noe sterkere nedgang i antisemittisme i Norge mellom 2011 og 2017. Andelen med høy skåre ville gå ned fra 20,2 til 13,3 prosent (med 6,9 poeng), i stedet for fra 7,8 til 5,5 prosent (2,3 poeng) med den opprinnelige todelingen.²⁵ For lettest å kunne sammenligne med resultatene fra 2011 skal vi i den videre analysen

imidlertid holde fast på den opprinnelige todelingen av indeksen i skåre 0-1 versus 2-3 for lav versus høy antisemittisme. Den samme todelingen brukes også for samleindeksen for muslimfiendtlighet.

HOLDNINGER TIL JØDER BLANT RESPONDENTER MED INNVANDRERBAKGRUNN

Nedenfor vises fordelingen på de fire indeksene for resultatene fra det muslimske utvalget. Beregningene er gjort på samme måte som for befolkningen. Som et ekstra sammenligningsgrunnlag har vi tatt med de respondentene fra innvandrerrutvalget som svarte at de ikke var muslimer (kalles «andre»). Vi får dermed både et utvalg av muslimer og et utvalg av andre personer med bakgrunn fra land med overveiende muslimsk befolkning. Utvalget med «andre» utgjør

²⁵ Forskjellen blir mindre om nedgangen beregnes relativt i stedet for som absolutte forskjeller. Relativt til utgangspunktet er nedgangen fra 20,2 til 13,3 på 34 prosent, mens nedgangen fra 7,8 til 5,5 er en 29 prosent reduksjon.

særlig store andeler av respondentene fra Iran, Bosnia-Hercegovina og Irak. Innvandrere fra disse tre landene utgjør 70 prosent av utvalget som ikke var muslimer (se tabell 9).

Det er viktig å understreke at begge utvalg må forstås som meget sammensatte, ikke bare med hensyn til landbakgrunn og religiøsitet, men også for andre faktorer, som begrunnelser for å ha kommet til Norge. Flere av disse faktorene kan antas å spille inn på holdninger som berøres i den foreliggende undersøkelsen. For å kunne gi utfyllende svar på spørsmål som bakgrunnen for antisemittiske holdninger eller fravær av negative holdninger kreves mer forskning.

Tabell 9. Sammensetning av utvalget med innvandrere fra land med overveiende muslimsk befolkning (N. 2017)

	Muslimer	Andre	Sum
Afghanistan	72	15	87
Bosnia-Hercegovina	38	37	75
Irak	90	46	136
Iran	34	87	121
Kosovo	25	8	33
Marokko	36	2	38
Pakistan	93	11	104
Det palestinske området	10	2	12
Somalia	135	17	152
Tyrkia	53	17	70
Sum	586	242	828

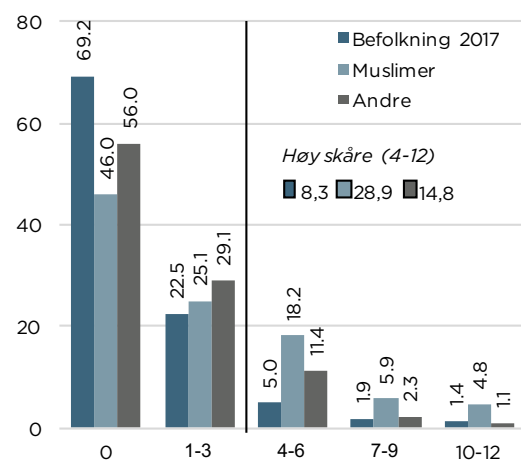
INDEKS 1: FORDOMMER MOT JØDER

Fordommer mot jøder er mer utbredt i de to innvandrertutvalgene enn i befolkningsutvalget, men forskjellen er liten for «andre». For to av påstandene ligger denne gruppen lavere enn befolkningsutvalget når det gjelder andelen som synes disse stemmer «nokså godt» eller «helt». Avstanden mellom befolk-

ningsutvalget og innvandrertutvalgene er størst for påstanden «Jøder har altfor stor innflytelse over internasjonal økonomi», og minst for påstandene «Jøder har alltid skapt problemer i landet der de bor» og «Jøder har selv mye av skylden for at de er blitt forfulgt».

I begge innvandrertutvalgene er det høyere andeler som ikke tar stilling til påstandene, enn i befolkningsutvalget. Dette betyr at andelen som gir «positive» svar, det vil si mener at de negative påstandene stemmer dårlig eller ikke i det hele tatt, er lavere enn i befolkningsutvalget.

Figur 10 oppsummerer forskjellen mellom de tre utvalgene i form av fordelingen på indeksen for fordommer mot jøder (gruppert). Den beregnes som tidligere forklart ved å gi ett poeng for svaret «stemmer nokså godt» og to poeng for «stemmer helt». Når indeksen todeles, er andelen med høy verdi 8 prosent i befolkningsutvalget, 15 prosent blant utvalget «andre» og 29 prosent blant de muslimske innvandrerne.

Figur 10. Forskjell mellom utvalgene for indeksen for fordommer mot jøder (Prosent. Befolkning 2017, muslimer og «andre»)

Tabell 10. Påstander brukt i indeksen for fordommer mot jøder (Prosent. Befolkning 2017, muslimer og andre [innvandrere trukket fra de samme landene, men som svarte at de ikke er muslimer])

Nedenfor er en liste med påstander som tidligere har vært satt fram om jøder. Hvor godt eller dårlig stemmer disse påstandene for deg?	Påstanden stemmer:							
		Ikke i det hele tatt	Nokså dårlig	Umulig å svare / NA	Nokså godt	Helt	SUM	Nokså godt + Helt
<i>Jøder ser på seg selv som bedre enn andre</i>	Befolkning 2017	20,0	23,7	38,4	13,6	4,3	100	17,9
	Muslimer	10,2	8,4	48,3	18,1	15,0	100	33,1
	Andre	16,0	14,0	48,5	13,2	8,3	100	21,5
<i>Jøder har alt for stor innflytelse over internasjonal økonomi</i>	Befolkning 2017	19,8	26,0	41,4	9,8	3,1	100	12,8
	Muslimer	4,4	4,7	48,6	21,1	21,2	100	42,3
	Andre	10,6	5,0	50,7	20,9	12,8	100	33,7
<i>Verdens jøder arbeider i det skjulte for å fremme jødiske interesser</i>	Befolkning 2017	20,9	21,2	44,8	9,6	3,5	100	13,1
	Muslimer	9,1	8,1	54,5	15,1	13,2	100	28,4
	Andre	14,4	9,3	53,6	14,1	8,6	100	22,7
<i>Jøder har alltid skapt problemer i landet der de bor</i>	Befolkning 2017	20,0	23,7	38,4	13,6	4,3	100	17,9
	Muslimer	10,2	8,4	48,3	18,1	15,0	100	33,1
	Andre	16,0	14,0	48,5	13,2	8,3	100	21,5
<i>Jøder har blitt rike på andres bekostning</i>	Befolkning 2017	19,8	26,0	41,4	9,8	3,1	100	12,8
	Muslimer	4,4	4,7	48,6	21,1	21,2	100	42,3
	Andre	10,6	5,0	50,7	20,9	12,8	100	33,7
<i>Jøder har selv mye av skylden for at de er blitt forfulgt</i>	Befolkning 2017	20,9	21,2	44,8	9,6	3,5	100	13,1
	Muslimer	9,1	8,1	54,5	15,1	13,2	100	28,4
	Andre	14,4	9,3	53,6	14,1	8,6	100	22,7

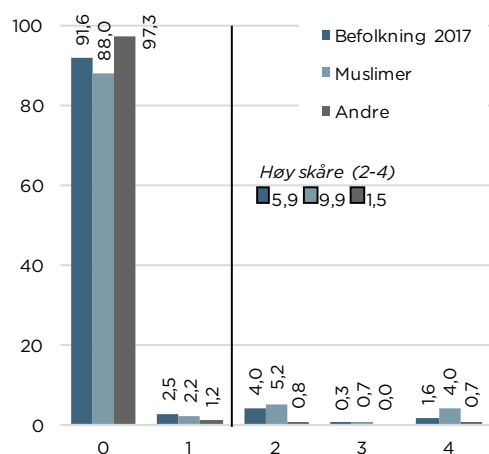
INDEKS 2: SOSIAL AVSTAND TIL JØDER

Når det gjelder oppfatningen om ønsket sosial avstand til jøder, er forskjellen mellom utvalgene liten. De muslimske innvandlerne svarte noe oftere enn befolkningsutvalget at de ville mislike de to formene for kontakt, mens utvalget «andre» ligger lavest i andelen slike svar (forskjellen er signifikant på 1 prosents nivå). Ser vi på andelen som sier de vil like det, er den høy i begge innvandrertvalg og høyest i det muslimske utvalget (forskjellene til befolkningsutvalget er signifikante på 1 prosents nivå).

Resultatet for indeksen viser at drøyt 97 prosent av utvalget «andre» svarte at de ikke ville mislike noen av de to formene for kontakt, sammenlignet med 92 prosent i befolkningsutvalget og 88 prosent i utvalget av muslimske innvandrere. Når indeksen todeles, er andelen med høy skåre 5,9 prosent i befolkningsutvalget, 9,9 prosent i det muslimske utvalget og bare 1,5 prosent blant utvalget «andre».

Tabell 11. Forskjell mellom utvalgene i holdning til kontakt med jøder (Prosent. Befolkning 2017, muslimer og «andre»: innvandrere trukket fra de samme landene, men som svarte at de ikke er muslimer.)

I hvilken grad ville du like eller mislike at...		Like det	Ikke ha noe spesielt imot det	Vet ikke	Mislike det litt	Mislike det sterkt	SUM	Mislike det litt + sterkt
Jøder ble naboene dine	Befolkning 2017	13,6	75,4	4,0	5,3	1,7	100	7,0
	Muslimer	22,0	62,7	6,9	3,5	5,0	100	8,5
	Andre	20,0	64,9	12,3	1,6	1,2	100	2,8
Jøder ble bragt inn blant dine venner	Befolkning 2017	17,9	70,5	4,6	5,0	2,0	100	7,0
	Muslimer	23,6	55,8	9,4	5,3	5,9	100	11,2
	Andre	21,9	60,4	12,7	3,8	1,2	100	5,0

Figur 11. Forskjell mellom utvalgene for indeksen for sosial avstand til jøder (Prosent. Befolkning 2017, muslimer og «andre»)

INDEKS 3: MOTVILJE MOT JØDER

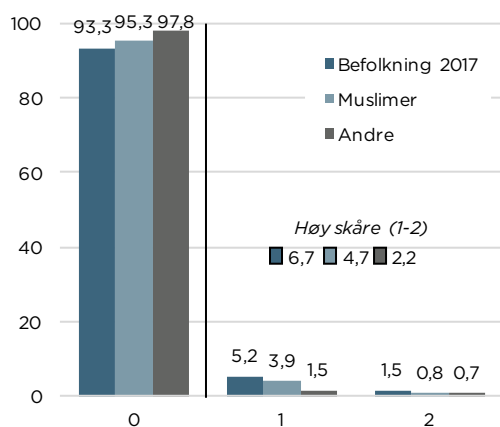
Også når det gjelder motvilje og sympati for jøder, ligger muslimske innvandrere litt over befolkningsutvalget i andelen som svarte at påstanden «Jeg føler

en viss motvilje mot jøder» stemmer helt eller nokså godt, mens utvalget «andre» ligger litt under. Siden de to innvandrertutvalgene er forholdsvis små (586 og 242 respondenter), er disse forskjellene ikke store nok til å være signifikante (5 prosents nivå). Andelen som ikke tok standpunkt, er langt høyere i innvandrertutvalgene enn i befolkningsutvalget, og andelen som avviste påstanden, er tilsvarende lavere.

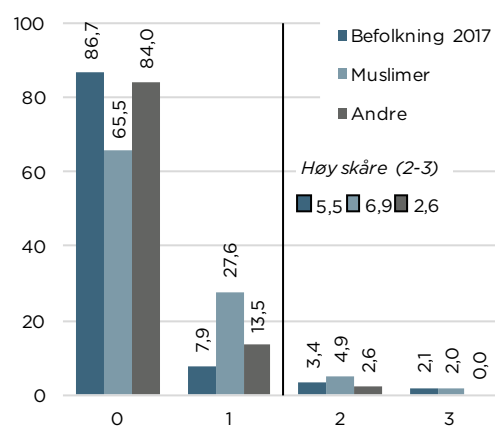
For den todelte indeksen for motvilje mot jøder, som baserer seg på de negative svaralternativene, ligger de to innvandrertutvalgene lavere enn befolkningsutvalget i andelen med høy verdi, 4,7 prosent for muslimer og 2,2 prosent for «andre», sammenlignet med 6,7 prosent i befolkningsutvalget. Dette er til en viss grad forårsaket av tendensen til at medlemmene av innvandrertutvalgene oftere enn befolkningsutvalget kombinerer motvilje og sympati. Reduksjonen på grunn av kombinasjonen med sympati er 0,8 prosentpoeng for befolkningsutvalget, 4,4 for muslimske innvandrere og 3,7 for «andre».

Tabell 12. Forskjell mellom utvalgene når det gjelder motvilje mot og sympati for jøder (Prosent. Befolkning 2017, muslimer og «andre»: innvandrere trukket fra de samme landene, men som svarte at de ikke er muslimer.)

Hvor godt eller dårlig stemmer påstanden for deg?		Ikke i det hele tatt	Nokså dårlig	Umulig å svare / NA	Nokså godt	Helt	SUM	Nokså godt + Helt
Jeg føler en viss motvilje mot jøder	Befolkning 2017	48,6	32,7	11,3	5,9	1,6	100	7,5
	Muslimer	35,7	13,4	41,8	6,9	2,2	100	9,1
	Andre	52,5	11,2	30,4	4,5	1,5	100	6,0
Jeg føler en egen sympati for jøder	Befolkning 2017	22,0	27,6	23,3	20,8	6,3	100	27,1
	Muslimer	17,7	12,0	45,9	15,3	9,1	100	24,4
	Andre	22,8	7,0	42,2	19,4	8,7	100	28,1

Figur 12. Forskjell mellom utvalgene for indeksen for motvilje mot jøder (Prosent. Befolkning 2017, muslimer og «andre»)

Figur 13. Forskjell mellom utvalgene for samleindeksen for antisemittisme (Prosent. Befolkning 2017, muslimer og «andre»)

INDEKS 4: SAMLEINDEKS FOR ANTISEMITTISME

Samleindeksen for de tre typene negative oppfatninger viser beskjedne forskjeller mellom de tre utvalgene. Når indeksen todeles, ligger de ikke-muslimske innvandrere lavest med bare 2,6 prosent som har høy verdi, sammenlignet med 5,5 prosent i befolkningsutvalget og 6,9 prosent i det muslimske utvalget. Forskjellene mellom befolkningsutvalget, det muslimske utvalget og «andre» er signifikante på 1 prosentens nivå, mens resultatet for befolkningsutvalget og det muslimske utvalget ikke er signifikant forskjellig.

Et problematisk punkt når man skal tolke resultatene for disse indeksene, er at andelen som ikke tar standpunkt (krysser av for «Umulig å svare» eller lar spørsmålet stå ubesvart), er høyere i de to innvandererutvalgene enn i befolkningsutvalget, som tabellene 10–12 viser. I indeksene er det bare negative svar som bidrar til høy skåre (med +1 eller +2), mens det ikke er skilt mellom det ikke å ta standpunkt og å gi et positivt svar (alle disse svarene er gitt skåre 0). Vi har ved indekiskonstruksjonen valgt å legge vekt på hvorvidt svaret uttrykker en eksplisitt negativ oppfatning. Spørsmålet er om denne skåringen av indeksene har betydning for inntrykket av forskjell

mellom befolkningen og muslimutvalget.

Dette har vi testet ut ved i stedet å kode svaralternativene for spørsmålene som inngår i indeksene med 0 og 1 for de to positive svarene og 3 og 4 for de to negative, og kode 2 for «Umulig å svare» eller ubesvart. Det viser seg at denne endringen har liten betydning for resultatene. Fortsatt ligger muslim-

utvalget med den nye skåringen bare så vidt (ikke signifikant) over befolkningsutvalget i andelen med høy antisemittisme på samleindeksen, mens utvalget for «andre» ligger signifikant under de to andre. For nærmere analyser av bakgrunnen for holdninger, se kapittel 3.

2.2 Holdninger til muslimer

På samme måte som med spørsmålene om holdninger til jøder ble respondentene stilt spørsmål om holdninger til muslimer som analytisk kan deles inn i tre dimensjoner: en kognitiv dimensjon (fordommer), en affektiv dimensjon (sympati og antipati) og en dimensjon som måler grad av sosial avstand. Spørsmålene om sosial avstand er en repetisjon fra 2011.

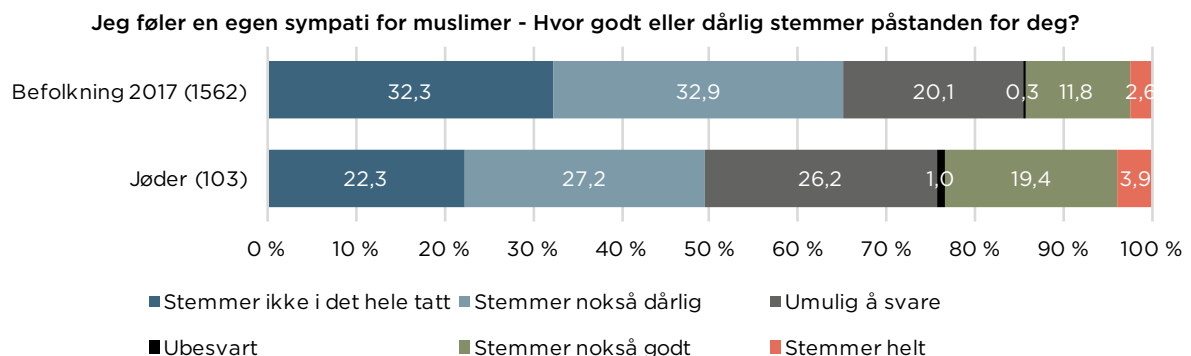
2.2.1 FØLELSER AV SYMPATI OG ANTIPATI FOR MUSLIMER

Nedenfor følger svar på spørsmål om sympati og antipati for muslimer. Spørsmålene ble stilt til befolkningsutvalget og det jødiske utvalget og er nye i 2017.

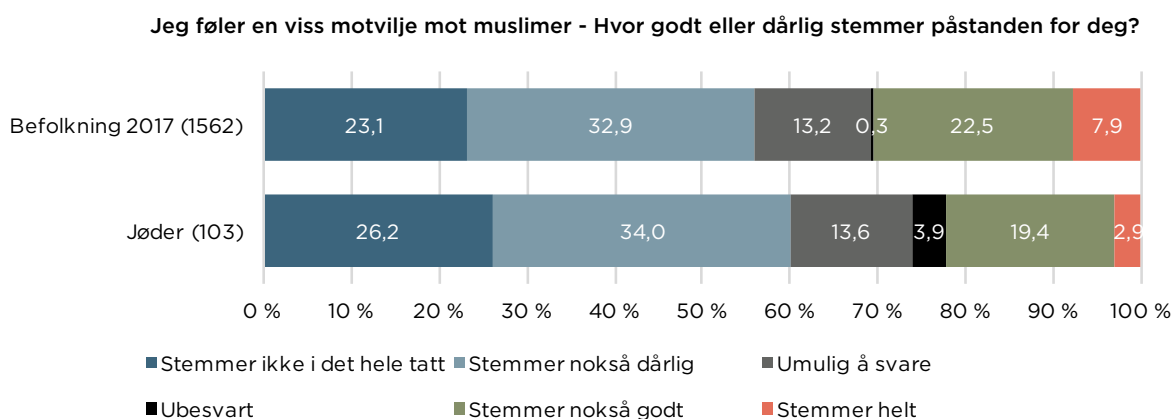
Resultater fordelt på utvalg, 2017

Begge påstandene ble avvist av et flertall av respondentene i begge utvalg. Samtidig var det i befolkningsutvalget omtrent dobbelt så mange (30 prosent) som følte motvilje mot muslimer som andelen som følte sympati (14 prosent). Jødene uttrykte sjeldnere motvilje og oftere sympati enn befolkningen. I det jødiske utvalget var dessuten støtten nesten likt fordelt på de to påstandene: 23 prosent følte sympati, og 22 prosent følte motvilje.

I begge utvalg og for begge spørsmål er det en relativt høy andel som har krysset av for «Umulig å svare». Dette var også tilfellet for spørsmålet om sympati og antipati for jøder. Igjen kan dette ha årsak i uklare følelser eller et fravær av oppfatninger, eventuelt at man ikke ønsker å tilkjenne disse. Det er

Figur 14. Følelse av sympati for muslimer (Prosent. Befolkning 2017 og jøder)

Figur 15. Følelse av motvilje mot muslimer (Prosent. Befolkning 2017 og jøder)

også rimelig å anta at resultatene har sammenheng med den generelle spørsmålsformuleringen, der man blir bedt om å vurdere sine følelser til muslimer og jøder som gruppe.

2.2.2 SOSIAL AVSTAND TIL MUSLIMER

Nedenfor følger to spørsmål som måler grad av sosial avstand til muslimer. På samme måte som med jødene skulle respondentene ta stilling til å ha muslimer som nabo eller inn i vennekretsen. Spørsmålene ble stilt til befolkningsutvalget og det jødiske utvalget og er en repetisjon fra 2011.

Endring fra 2011 til 2017 (befolkningsutvalg)

Ved begge undersøkelsene var det et klart flertall i befolkningen som svarte at de ville like eller ikke ha noe spesielt imot å ha muslimer som nabo eller i vennekretsen. Andelen som stilte seg skeptiske, er noe lavere i 2017 enn i 2011 på begge spørsmål (naboer: 26 prosent versus 28 prosent, vennskap: 24,5 prosent versus 21 prosent). Nedgangen for andelen som ville mislike å få en muslim i vennekretsen på 3,5 prosentpoeng, er signifikant (5 prosentnivå), mens nedgangen for motvilje mot naboskap på 1,9 poeng er så liten at den kan skyldes tilfeldigheter i utvalgstrekkingen. Begge år var befolkningen mer skeptisk til å ha muslimer som nabo enn i vennekretsen.

Tabell 13. Muslimer som nabo (Prosent. Befolkning 2011 og 2017 og jøder)

I hvilken grad ville du like eller mislike at ... Muslimer ble naboene dine?	Like det	Ikke ha noe spesielt imot det	Ubesvart	Vet ikke	Mislike det litt	Mislike det sterkt	Sum
Befolkning 2011 (1522)	6,8	62,6	0,0	2,7	15,3	12,6	100
Befolkning 2017 (1562)	8,1	61,1	0,2	4,7	15,1	10,9	100
Jøder (162)	14,2	62,3	0,0	3,7	12,3	7,4	100

Tabell 14. Muslimer i vennekreten (Prosent. Befolkning 2011 og 2017 og jøder)

I hvilken grad ville du like eller mislike at ... Muslimer ble brakt inn i vennekreten din?	Like det	Ikke ha noe spesielt imot det	Ubesvart	Vet ikke	Mislike det litt	Mislike det sterkt	Sum
Befolkning 2011 (1522)	9,5	62,7	0,0	3,4	12,8	11,7	100
Befolkning 2017 (1562)	13,4	59,8	0,5	5,4	11,5	9,4	100
Jøder (124)	29,0	54,3	0,6	3,7	8,6	3,7	100

Tabell 15. Muslim som statsminister (Prosent. Befolkning 2017)

Det er greit for meg om en muslim ble statsminister i Norge - Hvor godt eller dårlig stemmer denne påstanden for deg?	Stemmer ikke i det hele tatt	Stemmer nok så dårlig	Umulig å svare	Ubesvart	Stemmer nok så godt	Stemmer helt	Sum
Befolkning 2017 (775)	36,6	16,5	16,3	0,3	16,4	13,9	100

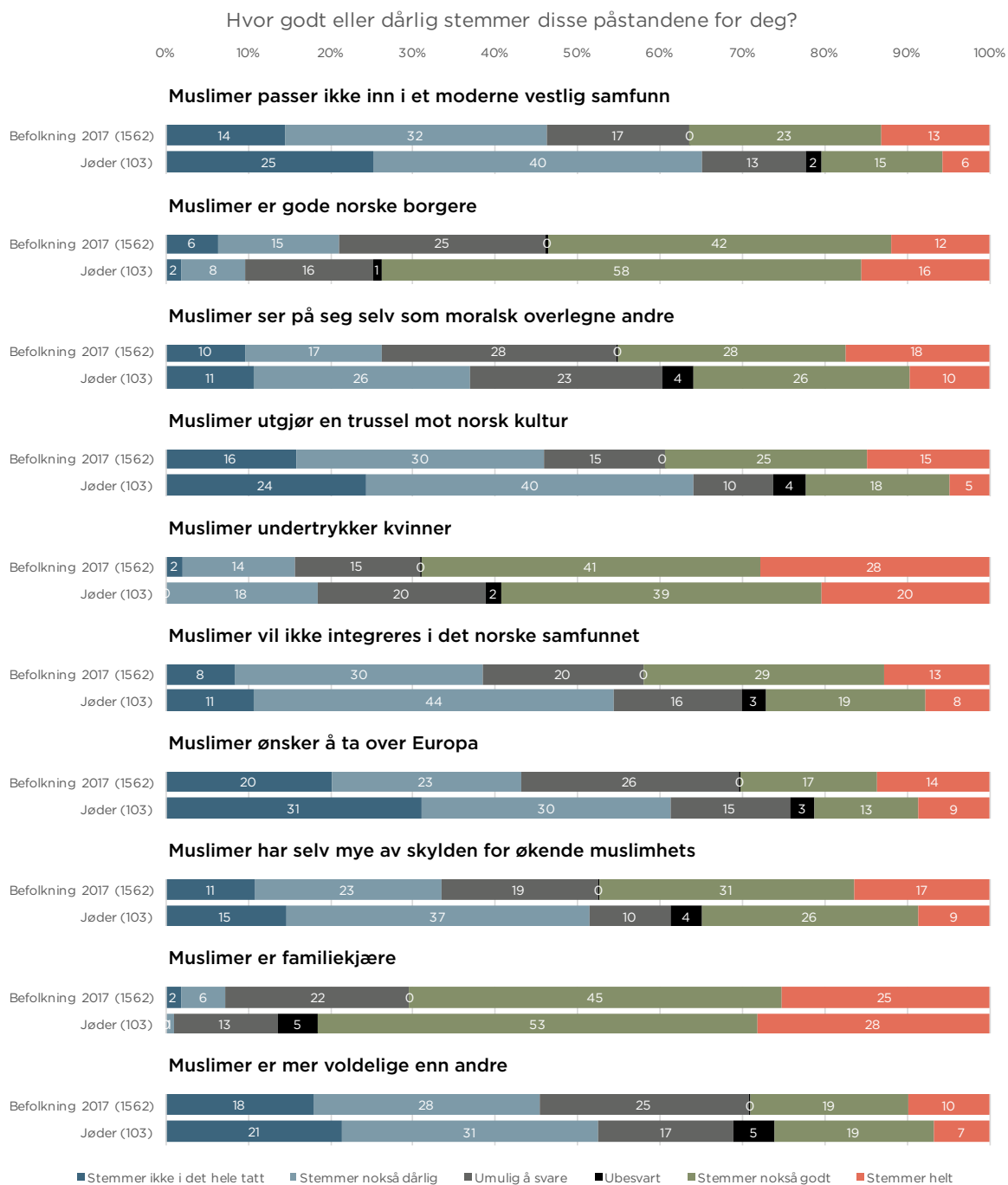
Resultater fordelt på utvalg, 2017

Også i det jødiske utvalget var det et flertall som har positive til kontakt med muslimer. Andelen som krysser av for «like det» eller «ville ikke ha noe spesielt imot det», er høyere enn i befolkningen generelt på begge spørsmålene: 76,5 prosent av jødene var positive til å ha muslimer som nabo, og 83 prosent ville gjerne ha en muslim i vennekreten, mot henholdsvis 69 prosent (nabo) og 73 prosent (vennekrets) i befolkningen. Den største forskjellen mellom de to utvalgene ligger i hvor høy prosent som har krysset av i den mest positive enden av skalaen. I det jødiske utvalget var dette en klart høyere andel enn i befolkningen generelt. Også i det jødiske utvalget var det flere som var skeptiske til å få muslimske naboer (20 prosent ville mislike dette) enn til å få muslimer inn i vennekreten (12 prosent ville mislike dette).

Vi spurte også respondentene i befolkningsutvalget om de ville synes det var greit å få en muslim som statsminister. Spørsmålet er nytt i 2017 og

speiler spørsmålet om en jøde som statsminister. Det berører grad av tillit og kan sees i forlengelsen av spørsmålene om sosial avstand. Resultatene viser at over halvparten (53 prosent) av respondentene avviser tanken om en muslimsk statsminister, mens en tredjedel (30 prosent) ville synes det var greit. På lignende måte som ved spørsmålet om en jødisk statsminister viste imidlertid en nærmere analyse at påstanden ikke bare ble avvist av dem som viste negative holdninger til muslimer (se [validering av samleindeks for muslimfiendtlighet på side 62](#)). Svarene kan derfor delvis ha vært motivert av andre faktorer enn muslimfiendtlighet. I likhet med resultatene fra spørsmålet om en jødisk statsminister var det også en relativt høy andel som krysser av «Umulig å svare» (16 prosent). Igjen er en rimelig forklaring på dette at respondentene mener svaret avhenger av den konkrete personens kvalifikasjoner, og at spørsmålet dermed ikke kan besvares på generelt grunnlag.

Figur 16. Oppfatning om stereotypiske forestillinger om muslimer (Prosent. Befolkning 2017 og jøder)

2.2.3 STEREOTYPISKE FORESTILLINGER OM MUSLIMER

Respondentene ble bedt om å ta stilling til en rekke påstander om muslimer. Påstandene uttrykker forestillinger som er kjent fra muslimfiendtlig tankegods,

blant annet knyttet til muslimers vilje og evne til å integreres i Norge og Vesten, kvinnesyn og voldelighet. Noen påstander berører positive forestillinger, som at muslimer er familiekjære. Spørsmålene ble stilt til befolkningsutvalget og det jødiske utvalget og er nye i 2017.

Resultater fordelt på utvalg, 2017

Samtlige påstander fikk relativt høy støtte i befolkningsutvalget (ikke under 29 prosent), og resultatene viser utbredte fordommer mot muslimer. Befolkningsutvalget støttet også samtlige negative påstander i større grad enn de jødiske respondentene. Av disse var det i begge utvalg størst oppslutning om at «Muslimer undertrykker kvinner» (69 prosent i befolkningsutvalget og 59 prosent i det jødiske). Imidlertid fikk også de to positive påstandene «Muslimer er familiekjære» og «Muslimer er gode norske borgere» utbredt støtte. Materialet gir således uttrykk for sammensatte syn, eller resultatet kan forstås som uttrykk for at respondentene ikke ønsker å fremstå som fordomsfulle.

På fire av påstandene har flertallet av dem som har tatt standpunkt, krysset av for «stemmer nokså dårlig» eller «stemmer ikke i det hele tatt». Likevel oppnådde også disse en støtte på mellom 20 og 40 prosent i begge utvalg: 36 prosent i befolkningen og 20 prosent av jødene støttet at «Muslimer passer ikke inn i et moderne vestlig samfunn». Svarfordelingen er nokså lik for påstanden «Muslimer utgjør en trussel mot norsk kultur» (henholdsvis 39 prosent og 22 prosent støtte). Påstandene berører temaer som også var gjennomgående i de åpne svarene om årsaken til negative holdninger til muslimer ([se side 70-75](#)). Videre støttet nesten en tredjedel av befolkningsutvalget (30 prosent) og en femtedel av jødene (21 prosent) påstanden «Muslimer ønsker å ta over Europa».

Ved noen av påstandene var det forskjell på utvalgene når det gjaldt hvor tyngdepunktet i svarene lå: Påstanden «Muslimer vil ikke integreres i det norske samfunnet» ble støttet av et flertall i befolkningen (42 prosent), mens andelen i det jødiske utvalget var på 27 prosent (og 54 prosent støttet den ikke). Det var også et flertall i befolkningen (45 prosent) som mente det stemte at «Muslimer ser på seg selv som moralsk overlegne andre», mens svarene fra det

jødiske utvalget var likt fordelt mellom støtte og ikke støtte (cirka 36 prosent).

Noen av påstandene har likhetstrekk med tradisjonelle stereotyper om jøder. Kjennskap til slike fordomskonstruksjoner kan ha bidratt til at disse i mindre grad ble støttet av det jødiske utvalget. Et eksempel er påstanden «Muslimer har selv mye av skylden for økende muslimhets», som ble støttet av nesten halve befolkningen (47 prosent). I det jødiske utvalget var det langt færre (35 prosent) som støttet påstanden, og den ble avvist av et flertall (51,5 prosent). Kanskje kan forskjellen relateres til at jøder har erfaring med tilsvarende anklager om skyld for jødeforfølgelser. Det er interessant at det muslimske utvalget også støttet de tilsvarende påstandene om skyld når det gjaldt fordommer mot jøder, i relativt liten grad ([se side 37](#)).

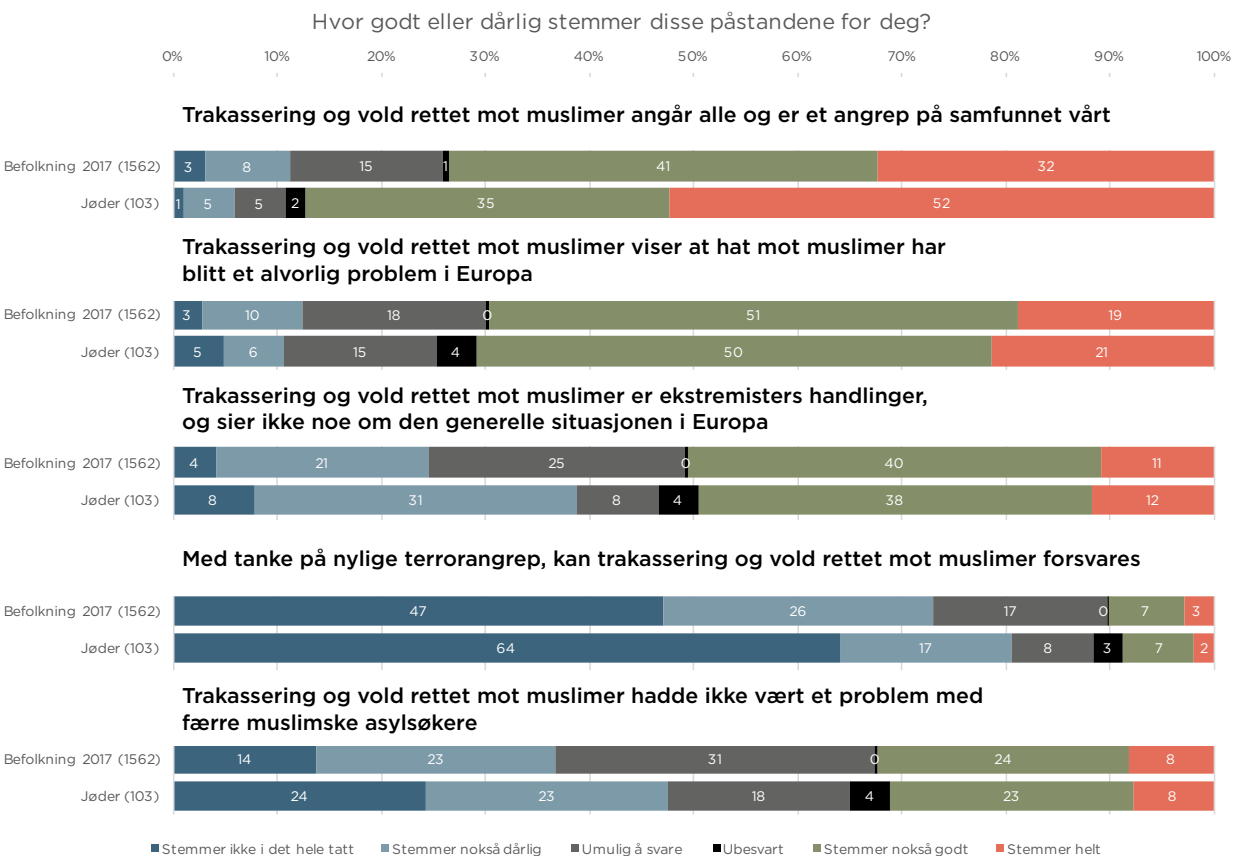
2.2.4 SYN PÅ TRAKASSERING OG VOLD RETTET MOT MUSLIMER

I lys av aktuelle hendelser i Europa ble respondentene bedt om å ta stilling til fem påstander om trakassering og vold rettet mot muslimer. Spørsmålet er nytt i 2017 og ble besvart av befolkningsutvalget og det jødiske utvalget.

Resultater fordelt på utvalg, 2017

Det var et klart flertall i begge utvalg som støttet at trakassering og vold rettet mot muslimer angår alle, er et angrep på samfunnet vårt og viser at hat mot muslimer er blitt et alvorlig problem. Samtidig var det også en stor andel i begge utvalg (omtrent halvparten av respondentene) som mente at slike handlinger primært begås av ekstremister og dermed ikke sier noe generelt om situasjonen i Europa.

I begge utvalgene var et klart flertall avvisende til at vold mot muslimer kan forsvares på bakgrunn av terrorhandlinger, men samtidig var det én av ti respondenter som støttet påstanden. Rundt

Figur 17. Syn på trakassering og vold rettet mot muslimer (Prosent. Befolkning 2017 og jøder)

en tredjedel i begge utvalgene så en forbindelse mellom asylsøkere og vold mot muslimer, og støttet at «Trakassering og vold mot muslimer hadde ikke vært et problem med færre muslimske asylsøkere». Påstanden berører handlinger, men det er interessant om resultatet indikerer at respondentene tror muslimer hadde vært mer akseptert uten den aktuelle situasjonen med mange asylsøkere. Befolkningen var samtidig mer usikker i denne saken (30,5 prosent krysset av for «Umulig å svare» mot 17,5 prosent blant jødene).

Resultatene er tilnærmet like for de to utvalgene på samtlige påstander, men jødene støttet i større grad enn befolkningsutvalget at handlingene angår alle og er et angrep på samfunnet (henholdsvis 87 og 74 prosent). Det var også generelt en tendens til at

befolkningsutvalget oftere enn det jødiske utvalget krysset av for «Umulig å svare». Kanskje kan begge forskjellene føres tilbake til en erfaring og bevissthet knyttet til jødens egen posisjon som utsatt minoritet.

2.2.5 INDEKSER FOR MUSLIMFIENDTLIGHET

I 2017 er det laget tilsvarende indekser for negative oppfatninger om muslimer som dem som er brukt i 2011 og 2017 for oppfatninger om jøder. Påstandene i indeksen for fordommer mot muslimer kunne åpenbart ikke være de samme som i den tilsvarende indeksen for jøder. Resultatene er derfor ikke direkte sammenlignbare, selv om to eller tre av påstandene har likhetspunkter (de to første og til en viss grad

Tabell 16. Påstander brukt i indeksen for fordommer mot muslimer (Prosent. Befolkning 2017)

Nå følger en rekke påstander som tidligere har vært satt fram om muslimer. Hvor godt eller dårlig stemmer disse påstandene for deg?	Påstanden stemmer:					Sum	Nokså godt + Helt
	Ikke i det hele tatt	Nokså dårlig	Umulig å svare /IS	Nokså godt	Helt		
Muslimer har selv mye av skylden for økende muslimhets	11	23	19	31	17	101	48
Muslimer ser på seg selv som moralsk overlegne andre	10	17	28	18	28	101	46
Muslimer utgjør en trussel mot norsk kultur	16	30	15	25	15	101	40
Muslimer passer ikke inn i et moderne vestlig samfunn	14	32	17	23	13	99	36
Muslimer ønsker å ta over Europa	20	23	27	17	14	101	31
Muslimer er mer voldelige enn andre	18	27	26	19	10	100	29

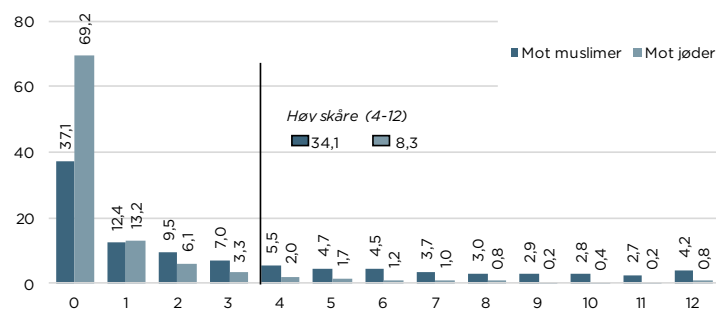
den femte i tabell 16). Til indeksene for sosial avstand og motvilje er tilsvarende spørsmål brukt for muslimer som i indeksene for jøder. Disse indeksene er derfor sammenlignbare.

INDEKS 1: FORDOMMER MOT MUSLIMER

Det ble valgt ut seks påstander til indeksen fra listen på ti som ble brukt i spørreskjemaet, etter en analyse av innbyrdes samsvar og meningsinnhold (tabell 16). Alle påstandene gir en negativ karakteristikk av muslimer.²⁶

Når det gis 1 poeng for «stemmer nokså godt» og

2 for «stemmer helt», varierer indeksskåren mellom 0 og 12. Fordelingen på indeksen vises på figur 18. Selv om resultatet som nevnt ikke lar seg sammenligne direkte med figur 6 for jøder, gjengis her likevel den tilsvarende fordelingen for fordommer mot jøder i befolkningsutvalget i 2017. 35 prosent ga ikke sin tilslutning til noen av påstandene om muslimer. Så mange som 34,1 prosent får høy skåre på den todelt indeksen for fordommer, og 21 prosent befinner seg på øvre halvdel av skalaen (7-12 poeng). De tilsvarende tallene for indeksen for fordommer mot jøder i 2017 var 8,3 og 3,5 prosent.

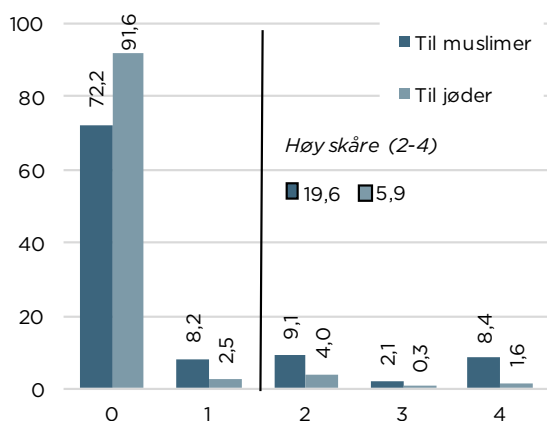

Figur 18. Indeks for fordommer mot muslimer og fordommer mot jøder (Prosent. Befolkning 2017. Fordommene det spørres om, er ulike for de to gruppene)

26 Når det ikke skal beregnes endring over tid, brukes ikke desimaler i tabellen.

INDEKS 2: SOSIAL AVSTAND TIL MUSLIMER

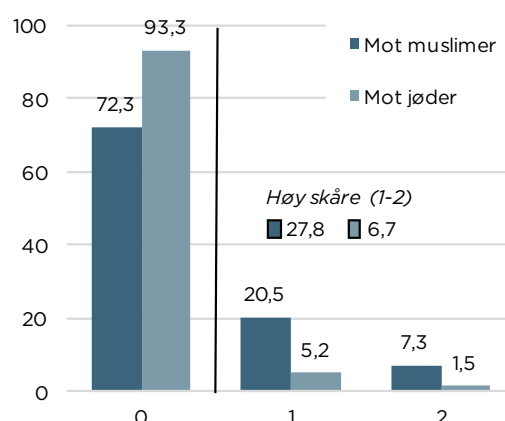
Resultatene viser ingen reservasjon mot naboskap eller vennskap med muslimer for 72,2 prosent av respondentene, mens 8,4 prosent ville mislike begge deler sterkt. Når indeksen todeles, får vi høy skåre for ønske om sosial avstand til muslimer for 19,6 prosent av respondentene. Det tilsvarende tallet for sosial avstand til jøder var 5,9 prosent.

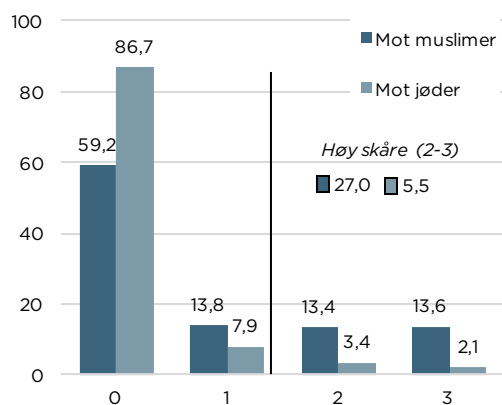
Figur 19. Indekser for sosial avstand til muslimer og jøder (Prosent. Befolkning 2017)

INDEKS 3: MOTVILJE MOT MUSLIMER

I kontrast til bildet for den affektive dimensjonen når det gjaldt jøder, var det flere som følte at det stemte nokså godt eller helt at de følte motvilje, enn de som følte sympati for muslimer (31 mot 15 prosent). I indeksen trekkes de som også følte sympati, fra andelen som uttrykte motvilje, slik at andelen med høy skåre blir 27,8. Den tilsvarende andelen for motvilje mot jøder er 6,7 prosent i 2017.

Figur 20. Indekser for motvilje mot muslimer og jøder (Prosent. Befolkning 2017)

Figur 21. Samleindeks for muslimfiendtlighet og for antisemittisme (Prosent. Befolkning 2017)

INDEKS 4: SAMLEINDEKS FOR MUSLIMFIENDTLIGHET

Når antall høye skårer summeres, viser samleindeksen at 59,2 prosent ikke har høy verdi på noen av de tre indeksene, mens 13,6 prosent har høy verdi på alle tre. Tallene for antisemittisme var 86,7 prosent for bare lave skårer og 2,1 prosent for bare høye.

Når samleindeksen todeles mellom skåre 1 og 2, er andelen respondenter med høy skåre for muslimfiendtlighet 27 prosent. For antisemittisme var det 5,5 prosent som hadde høy skåre. Hvis indeksen i stedet var blitt todelt mellom 0 og 1, ville andelen med høy skåre ha blitt henholdsvis 41 og 13 prosent for de to indeksene.

VALIDERING AV SAMLEINDEKSEN FOR MUSLIMFIENDTLIGHET

Tabell 17 viser sammenhengen mellom indeksskåre og oppfatningen om ulike spørsmål der en ville forvente at holdningen til muslimer skaper klare forskjeller i svarfordelingen. En slik forskjell viser seg å være tilfellet, men det er noe mindre avstand mellom ytterpunktene enn i den tilsvarende tabellen for antisemittismeindeksen. Dette gjelder for eksempel spørsmålet om en muslimsk statsminister i Norge. Selv blant de med skåre 0 på indeksen for muslimfiendtlighet er det 31 prosent som ikke ville synes at en muslimsk statsminister var greit. Det tilsvarende tallet for antisemittismeindeksen er 18 prosent når det gjelder en jødisk statsminister. Når 99 og 100 prosent for de med skåre 3 har en negativ

holdning, blir avstanden mellom yttergruppene på 68 prosentpoeng for indeksen for muslimfiendtlighet og 82 prosentpoeng for antisemittisme.

Men selv om forskjellene er noe mindre, er det også for indeksen for muslimfiendtlighet jevnt stigende andeler for negative svar når vi beveger oss fra skåre 0 til 3 på indeksen. Det er derfor grunn til å anta at indeksen fanger opp det den er ment å skulle måle, det vil si er et valid mål for muslimfiendtlighet.

Når det gjelder hvor på indeksskalaen spranget i svarfordelingene er størst, er bildet noe av det samme som for antisemittismeindeksen, nemlig mellom skåre 0 og 1. Men dette varierer, og forskjellene er til dels små. Todelingen med skåre 0-1 versus 2-3 gir en andel på 27 prosent for høy muslimfiendtlighet.

Tabell 17. Sammenheng mellom plassering på samleindeksen for muslimfiendtlighet og ulike oppfatninger om muslimer og deres situasjon (Prosent. Befolkning 2017)

	Utsagnet stemmer:	Samleindeks for muslimfiendtlighet				%-differ.
		0 Lav	1	2	3 Høy	Høy-Lav
<i>Det er greit for meg om en muslim ble statsminister i Norge</i>	- Helt / Nokså godt	45	23	6	0	-45
	- Umulig å svare / IS	23	17	4	1	-22
	- Nokså dårlig / Ikke	31	60	91	99	68
	Sum	99	100	101	100	1
<i>Trakassering og vold rettet mot muslimer angår alle og er et angrep på samfunnet vårt</i>	- Helt / Nokså godt	83	71	61	46	-37
	- Umulig å svare / IS	13	17	18	19	6
	- Nokså dårlig / Ikke	3	12	21	34	31
	Sum	99	100	100	99	0
<i>Med tanke på nylige terrorangrep, kan trakassering og vold rettet mot muslimer forsvares</i>	- Helt / Nokså godt	3	12	20	29	26
	- Umulig å svare / IS	14	22	23	19	5
	- Nokså dårlig / Ikke	83	66	57	52	-31
	Sum	100	100	100	100	0
<i>Trakassering og vold rettet mot muslimer hadde ikke vært et problem med færre muslimske asylsøkere</i>	- Helt / Nokså godt	16	41	58	68	52
	- Umulig å svare / IS	33	34	25	24	-9
	- Nokså dårlig / Ikke	51	25	17	8	-43
	Sum	100	100	100	100	0
<i>Fordeling på indeksen</i>		57,9	13,8	13,8	14,5	Sum 100

OPPFATNING OM MUSLIMER BLANT JØDER OG IKKE-MUSLIMSKE INNVANDRERE («ANDRE»)

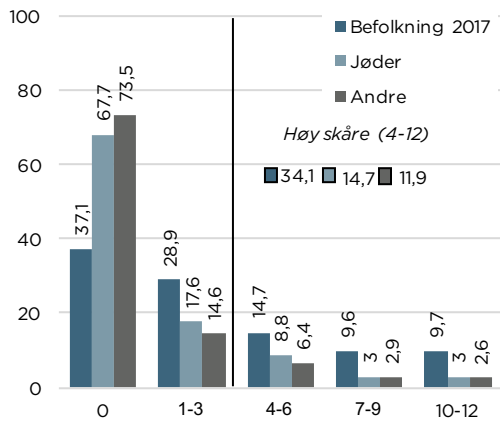
Nedenfor sammenlignes fordelingene på indekserne for muslimfiendtlighet blant respondentene i det jødiske utvalget, utvalget med ikke-muslimske innvandrere (kalt «andre») og befolkningsutvalget i 2017. De to minoritetsutvalgene er ganske små, med henholdsvis 170 og 242 respondenter. Det knytter seg dermed større usikkerhet til resultatene fra disse utvalgene enn fra befolkningsutvalget med 1575 respondenter. Men forskjellene mellom resultatene for jøder og befolkningsutvalget er såpass klare at de neppe kan tilskrives utvalgstilfeldigheter. Alle forskjellene mellom forekomsten av høye verdier på de tre delindeksene og samleindeksen er statistisk signifikante (tre med 5 prosent signifikansnivå

og ett med 1 prosent). Også forskjellene mellom befolkningsutvalget og «andre» er signifikante (alle med 1 prosent nivå). Når det gjelder forskjellene mellom de to minoritetsutvalgene, er det bare for sosial avstand til muslimer at jøder ligger signifikant høyere enn «andre» (5 prosent nivå).

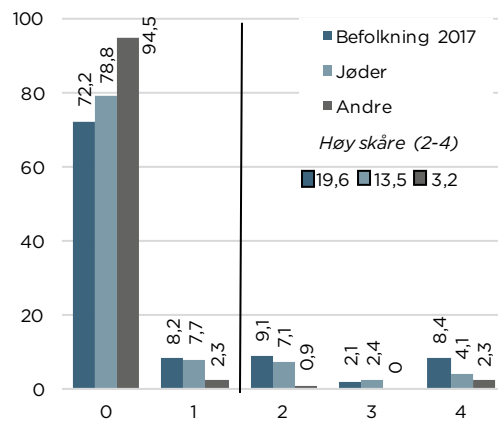
Fordomsfulle oppfatninger om muslimer er mindre utbredt blant jøder og «andre» enn i befolkningsutvalget, slik det går frem av tabell 18 og figur 22. Mellom to tredjedeler og tre fjerdedeler i de to minoritetsutvalgene har ikke gitt noen svar som er regnet som fordomsfulle, mens det tilsvarende resultatet i befolkningsutvalget er litt over en tredjedel. Her er andelen med høy skåre når indeksen todeles, 34,1 prosent, sammenlignet med 14,7 og 11,9 prosent blant henholdsvis jøder og «andre».

Tabell 18. Påstander brukt i indeksen for fordommer mot muslimer (Prosent. Befolkning 2017, utvalgene for jøder og «andre»)

Nedenfor er en liste med påstander som tidligere har vært satt fram om muslimer. Hvor godt eller dårlig stemmer de for deg?	Påstanden stemmer:							
		Ikke i det hele tatt	Nokså dårlig	Umulig å svare / IS	Nokså godt	Helt	SUM	Nokså godt + Helt
<i>Muslimer har selv mye av skylden for økende muslimhets</i>	Befolkning 2017	10,8	22,6	19,1	30,9	16,5	100	47,4
	Jøder	14,6	36,4	15,5	25,5	8,2	100	33,6
	Andre	21,8	16,4	27,8	23,8	10,3	100	34,1
<i>Muslimer ser på seg selv som moralsk overlegne andre</i>	Befolkning 2017	9,7	16,6	28,6	27,6	17,5	100	45,1
	Jøder	10,0	26,4	28,2	26,4	9,1	100	35,5
	Andre	18,6	17,1	27,8	25,9	10,7	100	35,6
<i>Muslimer utgjør en trussel mot norsk kultur</i>	Befolkning 2017	15,8	30,0	14,8	24,6	14,8	100	39,4
	Jøder	22,7	40,9	14,5	16,4	5,5	100	21,8
	Andre	40,5	18,1	24,6	7,6	9,3	100	16,9
<i>Muslimer passer ikke inn i et moderne vestlig samfunn</i>	Befolkning 2017	14,4	31,8	17,4	23,2	13,2	100	36,4
	Jøder	25,5	39,1	14,6	15,5	5,5	100	20,9
	Andre	33,0	17,1	20,0	15,6	14,3	100	29,9
<i>Muslimer ønsker å ta over Europa</i>	Befolkning 2017	20,1	23,0	26,6	16,6	13,7	100	30,3
	Jøder	30,0	30,9	18,2	12,7	8,2	100	20,9
	Andre	43,5	14,6	26,3	9,4	6,3	100	15,6
<i>Muslimer er mer voldelige enn andre</i>	Befolkning 2017	18,0	27,5	25,5	19,1	9,9	100	29,0
	Jøder	20,0	31,8	22,7	18,2	7,3	100	25,5
	Andre	34,6	17,5	27,0	12,0	8,8	100	20,8

Figur 22. Forskjell mellom utvalgene for indeksen for fordommer mot muslimer (Prosent. Befolkning 2017, jøder og «andre»)

Figur 23. Forskjell mellom utvalgene for indeksen for sosial avstand til muslimer (Prosent. Befolkning 2017, jøder og «andre»)

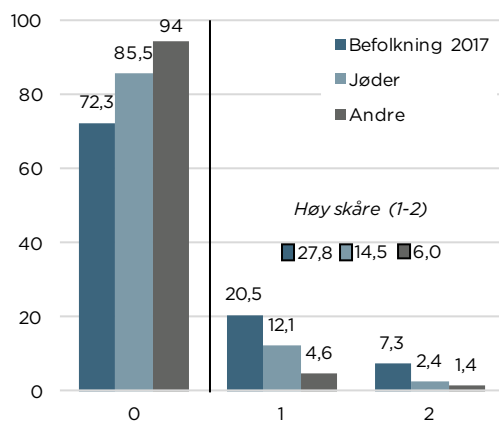
Når det gjelder spørsmålene om sosial avstand til muslimer, er forskjellen mellom utvalgene noe mindre. Resultatet for indeksen viser at 95 prosent av utvalget «andre» ikke ville mislike noen av de to formene for kontakt, sammenlignet med 79 prosent i det jødiske utvalget og 72 prosent i befolkningsutvalget. Når indeksen todeles, er andelen med høy skåre 19,6 prosent i befolkningsutvalget, 13,5 prosent blant jødene og bare 3,2 prosent blant «andre».

Det jødiske utvalget og i enda større grad utvalget «andre» ligger lavere enn befolkningsutvalget når det gjelder motvilje, og høyere når det gjelder sympati overfor muslimer. Som en følge av dette ligger de to minoritetsutvalgene klart lavere enn befolkningsutvalget i andelen med høy verdi på den todelte indeksen for motvilje mot muslimer, med 14,5 prosent for jøder og 6 prosent for «andre», sammenlignet med 27,8 prosent i befolkningsutvalget (figur 24).

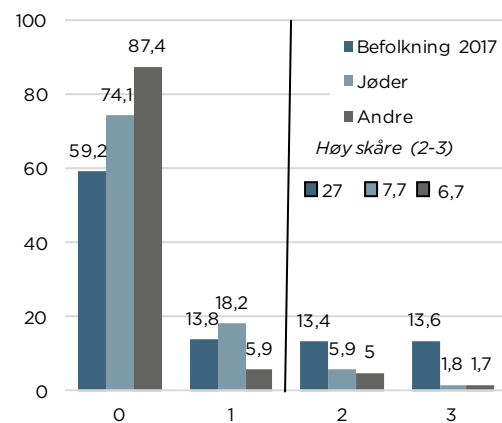
Tabell 19. Spørsmål om sosial avstand til muslimer (Prosent. Befolkning 2017, jøder og «andre»)

I hvilken grad ville du like eller mislike at ...		Like det	Ikke ha noe spesielt mot det	Vet ikke / IS	Mislike det litt	Mislike det sterkt	SUM	Mislike det litt + sterkt
<i>Muslimer ble naboene dine</i>	Befolkning 2017	8,1	61,1	4,9	15,1	10,9	100,1	26,0
	Jøder	13,5	62,4	4,1	12,4	7,7	100,0	20,0
	Andre	15,4	61,7	14,0	4,6	4,3	100,0	8,9
<i>Muslimer ble brakt inn i vennekretsen din</i>	Befolkning 2017	13,4	59,8	5,9	11,6	9,4	100,0	21,0
	Jøder	27,7	54,1	5,3	8,2	4,7	100,0	13,0
	Andre	14,6	63,7	14,3	3,1	4,3	100,0	7,3

Figur 24. Forskjell mellom utvalgene for indeksen for motvilje mot muslimer (Prosent. Befolkning 2017, jøder og «andre»)

Figur 25. Forskjell mellom utvalgene for samleindeksen for muslimfiendtlighet (Prosent. Befolkning 2017, jøder og «andre»)

Samleindeksen for de tre typene negative holdninger til muslimer viser tilsvarende klare forskjeller mellom de tre utvalgene. Når indeksen todeles, ligger de ikke-muslimske innvanderne lavest med bare 6,7 prosent som har høy verdi, tett fulgt av jøder med 7,7 prosent, mens det i befolkningsutvalget er 27 prosent som skårer høyt. For nærmere analyser av bakgrunnen for holdninger til muslimer, se kapittel 3.

2.3 Utbredelse og bekjempelse av jøde- og muslimhets i Norge

Respondentene ble spurt om sitt syn på utbredelsen av negative holdninger til jøder og muslimer og hvorvidt jøde- og muslimhets burde bekjempes. Respondenter som mente at negative syn var utbredt, ble dessuten bedt om å beskrive hva de trodde var årsaken til holdningene. Spørsmålene ble stilt til alle utvalg og er en repetisjon fra undersøkelsen i 2011.

2.3.1 FORMENINGER OM UTBREDELSEN AV NEGATIVE HOLDNINGER TIL JØDER OG MUSLIMER

Endring fra 2011 til 2017 (befolkningsutvalg)

Både i 2011 og 2017 var det langt flere som mente at negative holdninger til muslimer var utbredt, enn respondenter som mente at negative holdninger til jøder var det. Resultatene viste samtidig størst endring når det gjelder hvor mange som svarte at negative syn på muslimer var utbredt: fra 86 prosent i 2011 til 81 prosent i 2017. Det tilsvarende tallet for synet på utbredelse av antisemittisme lå begge år på rundt en femtedel i befolkningen (20 prosent i 2011 og 19 prosent i 2017). Det var også en økning i andelen som mente at negative holdninger til jøder ikke var

utbredt i det hele tatt (fra 7 til 10 prosent). Resultatet viser dermed at befolkningens syn samsvarer med utviklingen i indeksene, som alle viser en nedgang i utbredelsen av negative holdninger til jøder.

Resultater fordelt på utvalg, 2017

Det var en langt høyere andel blant de jødiske respondentene (60 prosent) som mente at negative holdninger til jøder var utbredt, enn både i befolkningen generelt (19 prosent) og blant muslimene (10 prosent). Respondentenes svar angående utbredelsen av negative holdninger til muslimer var jevnere fordelt: 80,5 av jødene og 81 prosent i befolkningsutvalget mente slike syn var utbredt. Til sammenligning mente 52 prosent av muslimene det samme. Det muslimske utvalget opplevde altså holdningene som mindre utbredt enn befolkningsutvalget, en fjerdedel mente at negative syn var lite utbredt eller ikke utbredt i det hele tatt. Samtidig var det mange i det muslimske utvalget som fant det vanskelig å svare på spørsmålet (22 prosent krysset av for «Umulig å svare» eller unnlot å svare). Resultatene kan forstås som uttrykk for at ikke så mange har egne erfaringer med negative holdninger (se side 77-78), og kanskje som uttrykk

Tabell 20. Formeninger om utbredelse av negative holdninger til jøder (Prosent. Befolkning 2011 og 2017, muslimer og jøder)

Hvor utbredt tror du negative holdninger til jøder er i Norge i dag?	Veldig utbredt	Ganske utbredt	Umulig å svare	Ubesvart	Lite utbredt	Ikke utbredt i det hele tatt	Sum
Befolkning 2011 (1522)	1,7	18,7	12,7	0,0	60,1	6,7	100
Befolkning 2017 (1574)	2,4	16,9	11,8	0,0	58,8	10,1	100
Muslimer (576)	1,7	8,0	37,1	0,4	34,3	18,6	100
Jøder (20)*	15,0	45,0	0,0	10,0	30,0	0,0	100

*Ved en feil ble dette spørsmålet kun stilt til 20 personer i det jødiske utvalget

Tabell 21. Formeninger om utbredelse av negative holdninger til muslimer (Prosent. Befolkning 2011 og 2017, muslimer og jøder)

Hvor utbredt tror du negative holdninger til muslimer er i Norge i dag?	Veldig utbredt	Ganske utbredt	Umulig å svare	Ubesvart	Lite utbredt	Ikke utbredt i det hele tatt	Sum
Befolkning 2011 (1522)	20,7	65,7	3,2	0,0	10,1	0,3	100
Befolkning 2017 (1568)	16,5	64,3	4,7	0,0	14,0	0,5	100
Muslimer (387)	18,1	34,2	19,0	3,1	20,5	5,2	100
Jøder (103)	8,7	71,8	6,8	1,0	11,7	0,0	100

Tabell 22. Formening om utvikling i utbredelse av negative holdninger til jøder de siste fem år (Prosent. Jøder)

Tror du at negative holdninger til jøder er blitt mer eller mindre utbredt i Norge de siste fem år?	Mer utbredt	Like utbredt som før	Ubesvart	Mindre utbredt	Sum
Jøder (124)	69,4	25,0	0,8	4,8	100

Tabell 23. Formening om utvikling i utbredelse av negative holdninger til muslimer de siste fem år (Prosent. Muslimer)

Tror du at negative holdninger til muslimer er blitt mer eller mindre utbredt i Norge de siste fem år?	Mer utbredt	Like utbredt som før	Ubesvart	Mindre utbredt	Sum
Muslimer (586)	63,2	22,1	4,9	9,8	100

for en høyere beredskap mot slike holdninger i det jødiske utvalg knyttet til antisemittismens lange historie. I befolkningen er det en sammenheng mellom syn på utbredelse og egne holdninger (se under).

ER NEGATIVE HOLDNINGER BLITT MER ELLER MINDRE UTBREDT DE SISTE FEM ÅR?

Det ble også stilt spørsmål om hvordan muslimene og jødene oppfattet utviklingen: «Tror du at negative holdninger til jøder/muslimer er blitt mer eller mindre utbredt i Norge de siste fem år?» I kontrast til den utviklingen som er vist for holdninger i befolknings-

utvalget, opplevde jødene at det har skjedd en forverring. Det var 69 prosent av respondentene i det jødiske utvalget som svarte at slike holdninger var blitt mer, og bare 5 prosent svarte at de var mindre utbredt. En fjerdedel svarte at holdningene var like utbredt som før.

Når det gjelder spørsmålet om hvorvidt negative holdninger til muslimer var blitt mer eller mindre utbredt i Norge de siste fem årene, svarte 63 prosent i det muslimske utvalget at holdningene var mer utbredt, 22 prosent at de var som før, og 10 prosent at de var mindre utbredt (5 prosent har ikke svart).

SAMMENHENG MELLOM EGNE HOLDNINGER OG SYN PÅ UTBREDELSE I BEFOLKNINGEN

Analysen viste både i 2011 og 2017 en forbindelse i befolkningsutvalget mellom respondentenes egne holdninger og synet på utbredelsen av negative holdninger hos andre: Høy skåre på indeksene innebar oftere en tro på at slike holdninger var utbredt.

Blant respondenter med skåre 0 på samleindeksen for antisemittisme var det 17 prosent (2017) som mente slike holdninger er veldig eller ganske utbredt (de fleste svarte «ganske utbredt»). I den lille gruppen med skåre 3 mente derimot 51 prosent at negative holdninger til jøder var «veldig» eller «ganske» utbredt (10 prosent svarte «veldig utbredt»). Mønsteret viser altså at respondenter som selv er kritiske, har en tendens til å tro at også andre er det (se figur 26).

Også for muslimfiendtlige holdninger viser resultatene at jo mer negative holdninger respondentene selv hadde, desto oftere mente de at dette var noe som var utbredt i befolkningen generelt. I 2017 mente de aller fleste i befolkningsutvalget at negative holdninger til muslimer er veldig eller ganske utbredt, fra 77 prosent for dem med lavest skåre på samleindeksen for muslimfiendtlighet til 93 prosent blant dem med høyest skåre. Figur 27 viser andelen som svarte «veldig utbredt», som øker fra 12 til 39 prosent.

2.3.2 BEKJEMPELSE AV JØDE- OG MUSLIMHETS I NORGE

Respondentene ble spurt om de mente det var nødvendig å bekjempe jøde- og muslimhets. Spørsmålet ble stilt til alle utvalg og er en repetisjon fra 2011.

Endring fra 2011 til 2017 (befolkningsutvalg)

Andelen som mente det var nødvendig å bekjempe jødehets, hadde økt noe i perioden, fra 37,5 prosent i 2011 til 41 prosent i 2017. Andelen som mente det var nødvendig å bekjempe muslimhets, hadde derimot sunket litt, fra 59 prosent i 2011 til 56 prosent i 2017. Resultatene viser for øvrig den samme tendensen som ble funnet i 2011: Mens det var langt flere (over dobbelt så mange) som mente at det var viktig å bekjempe jødehets (41 prosent), enn andelen som mente at negative holdninger til jøder var utbredt (19 prosent), var det motsatt for negative syn på muslimer. Her var det en større andel (81 prosent) som mente holdningene var utbredt, enn andelen som mente muslimhets var viktig å bekjempe (56 prosent).

Resultater fordelt på utvalg, 2017

Det var en større andel i befolkningen generelt (41 prosent) enn blant muslimene (28 prosent) som mente det var viktig å bekjempe jødehets. På spørsmålet om det er nødvendig å bekjempe muslimhets, svarte disse utvalgene nokså likt: 56 prosent i befolkningen generelt og 54 prosent blant muslimene støttet dette. Det tilsvarende tallet for de jødiske respondentene er 67 prosent. Det var altså en større andel blant jødene som mente bekjempelse av muslimhets er viktig, enn blant muslimene og i befolkningen generelt.

Tabell 24. Bekjempelse av jødehets (Prosent. Befolkning 2011 og 2017, muslimer og jøder)

Mener du det er nødvendig å gjøre noe for å bekjempe jødehets i Norge?	Ja	Ingen mening	Ubesvart	Nei	Sum
Befolkning 2011 (1522)	37,5	32,5	0,1	29,9	100
Befolkning 2017 (1575)	40,7	31,2	0,0	28,1	100
Muslimer (586)	27,8	48,4	3,6	20,3	100
Jøder (20)*	90,0	0,0	10,0	0,0	100

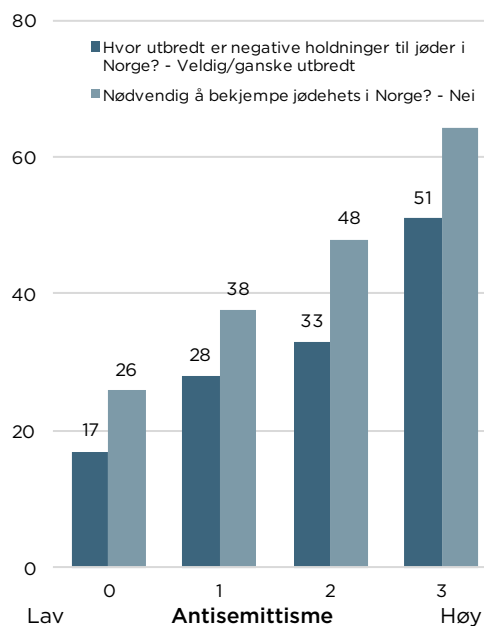
*Ved en feil ble dette spørsmålet kun stilt til 20 personer i det jødiske utvalget

Tabell 25. Bekjempelse av muslimhets (Prosent. Befolkning 2011 og 2017, muslimer og jøder)

Mener du det er nødvendig å gjøre noe for å bekjempe muslimhets i Norge?	Ja	Ingen mening	Ubesvart	Nei	Sum
Befolkning 2011 (1522)	59,3	20,9	0,0	19,7	100
Befolkning 2017 vvt(1568)	56,1	26,1	0,1	17,7	100
Muslimer (387)	54,4	26,9	3,8	14,9	100
Jøder (103)	67,0	24,3	1,0	7,8	100

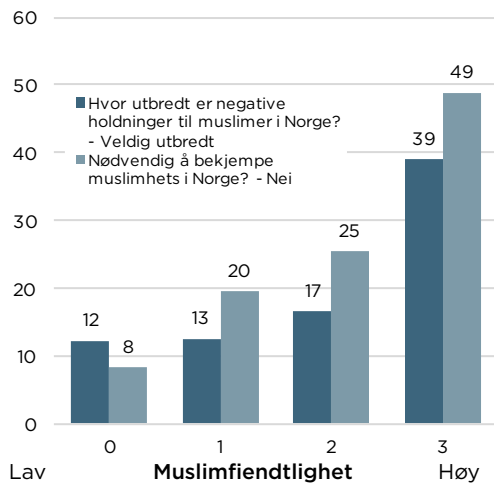
SAMMENHENGEN MELLOM EGNE HOLDNINGER OG SYN PÅ BEKJEMPELSE AV NEGATIVE HOLDNINGER

Det er en meget sterk sammenheng mellom egne holdninger og hvorvidt man ser behov for tiltak for å bekjempe jødehets i Norge: Jo mer negative holdninger, desto flere svarer nei på om det er nødvendig med tiltak. Dette er i de samme gruppene der flest mener at jødehets er veldig eller ganske utbredt (se figur 26).

Figur 26. Skåre på samleindeksen for antisemittisme og oppfatning om utbredelsen av negative holdninger mot jøder i Norge og behovet for å bekjempe dem (Prosent. Befolkning 2011 og 2017 kombinert)

En tilsvarende sammenheng mellom egne holdninger og hvorvidt en ser behov for tiltak for å bekjempe muslimhets i Norge, er også klar: Jo mer negative egne holdninger er, desto flere svarer nei på om det er nødvendig med tiltak mot muslimhets (figur 27).

Figur 27. Skåre på samleindeksen for muslimfiendtlighet og oppfatning om utbredelsen av negative holdninger mot muslimer i Norge og behovet for å bekjempe dem (Prosent. Befolkning 2017)

2.3.3 FORMENINGER OM ÅRSAKER TIL NEGATIVE HOLDNINGER TIL JØDER OG MUSLIMER

Respondenter som mente at negative holdninger til jøder og muslimer var utbredt, ble bedt om å si noe om hva de mente var årsaken til slike holdninger. Spørsmålene ble gitt som åpne svaralternativer der man kunne skrive fritt, og ble stilt til alle tre utvalg. Spørsmålsformuleringen var slik at respondentene kunne uttale seg om holdninger generelt eller bakgrunnen for andres negative syn. Imidlertid var ofte svarene av en slik karakter at de fremsto som forklaringer på respondentenes egne holdninger.

Åpne svaralternativer gir mulighet for en mer kompleks og dypere forståelse av respondentenes ulike syn enn det som er mulig i et spørreskjema. Analysen foregår primært ved hjelp av kvalitativ metode, og materialet er mindre egnet til kvantifisering. Det foreliggende materialet er blitt kodet i overordnede kategorier som likevel avdekker generelle tendenser. Et tydelig mønster i analysene fra 2011 var at svarene kunne deles inn i to hovedkategorier med utgangspunkt i hvor respondentene la hovedvekten av ansvaret for holdningene: hos minoritetene selv eller i samfunnet rundt (for eksempel i mediens fremstillinger eller i fordommer hos majoritetsbefolkningen). Denne inndelingen ble opprettholdt i analysen av materialet fra 2017.

SVAR FRA BEFOLKNINGEN

Som en konsekvens av at langt flere mente at negative holdninger til muslimer var utbredt, var det også langt flere respondenter (rundt fire ganger så mange) som besvarte spørsmålet om årsaker til negative holdninger til muslimer (n = 1026) enn til jøder (n = 247).

Endring fra 2011 til 2017 (befolkningsutvalg)

I 2011 var det omtrent like mange som mente at årsaken til negative holdninger til jøder lå i eksterne forhold, som at årsaken lå hos jødene selv. I 2017 hadde dette endret seg noe, og det var en økt tendens til at respondentene pekte på årsaker utenfor minoriteten selv. Når det gjaldt negative syn på muslimer, mente et lite flertall i 2011 at muslimene selv bar skylden, mens det i 2017 var i overkant av en tredjedel som hevdet det samme. De to ulike svarkategoriene preges av å ha svært forskjellig språkbruk, der de som knytter årsaken til gruppen, preges av emosjonelt ladete uttalelser, mens de som plasserer årsaken utenfor minoriteten, i større grad bruker objektivt språk.

I likhet med resultatene fra 2011 var det Israel-Palestina-konflikten som oftest ble nevnt som årsak til negative syn på jøder. Det var mange respondenter som trakk frem hvordan en sammenblanding mellom «israeler» og «jøde» kunne bidra til negative holdninger, mens andre nevnte mediens dekning av konflikten som en viktig kilde. Det var også noen som beskrev hvordan konflikten preget deres eget syn på jøder: «Nå forbinder jeg jøder med Israel, og jeg er sterkt imot politikken som føres i landet!» Andre nevnte konflikten uten noen nærmere forklaring på hvor deres egne sympatier lå. I sistnevnte tilfeller var det heller ikke mulig å kategorisere svarene som enten «utenfor» eller «innenfor» gruppen.

Det var også mange respondenter som henviste til «gamle fordommer» og «historien» i sine forklaringer på bakgrunnen for negative holdninger til jøder. Her var det en tydelig forskjell når det gjaldt negative syn på muslimer, som ble beskrevet som et samtidsfenomen og bare unntaksvis hadde referanser til en lengre fordomshistorie. Både i 2011 og 2017 var det en tendens til at antisemittisme ble omtalt som en fordom som nærmest automatisk lever videre i kulturen. Noen respondenter knyttet holdningene til andre verdenskrig: «Henger igjen fra krigen». Enkelte ga selv uttrykk for stereotypiske syn på jøder, også i svar der sympatien lå hos jødene og respondenten viste kunnskap om antisemittismens lange historie: «Det har vært en århundrelang motvilje mot jøder opp gjennom historien, noe som kan skyldes at de er flinke forretningsfolk, og at mange har blitt velholdne. De har fått skylden for alt mulig opp gjennom tidene.» Andre svar var mindre forklarende, men likevel tydelige i sin henvisning til tradisjonelle antijødiske forestillinger: «Kun ute etter å tilegne seg rikdom», «Selvgodhet overfor andre», «Grådighet», «Forretningsmoral».

I 2011 pekte analysene på en tendens til at negative holdninger til muslimer ble forklart som et resultat av spesifikke samfunnsproblemer og

situasjoner i Norge, mens negative syn på jøder i stor grad manglet tilsvarende referanser til det som kan kalles en nær erfaringsvirkelighet. En følge av dette var en større detaljrikdom i beskrivelsene av årsaken til negative syn på muslimer enn det svarene hadde om holdningene til jøder. Denne tendensen var også tydelig i materialet fra 2017, men det er en utvikling i retning av noe større variasjon i respondentenes forklaring av antijødiske holdninger. Først og fremst vises dette gjennom flere henvisninger til høyreekstremisme og muslimer/innvandring i 2017. I 2011 var disse kategoriene bare marginalt til stede i materialet. Et annet tema som var mer fremtredende i 2017, var at politikere gir muslimer særbehandling. Noen av svarene skisserte at interessekonflikter knyttet til ressursbruk lå til grunn for negative holdninger. Et eksempel er følgende sitat, der muslimene utpekes som årsak til at de eldre lider: «[...] politikeres måte å øse ut penger til disse. Det er gamle her i NORGE som lider på syke- og aldershjem». Slike svar hadde ofte et nasjonalistisk element der nasjonen beskrives som truet av muslimenes «undergravende virksomhet», eller av at «de har blitt for mange».

I forskningen blir antisemittismens fremstillinger av jøder ofte omtalt som en kombinasjon av tradisjonelle forestillinger med lang historie og nye elementer som er tilpasset situasjonen i samtiden. Et eksempel er beskrivelser av den israelsk-palestinske konflikten som inkluderer konspirasjonsforestillinger om jødisk makt. Datamaterialet fra 2017 gir en indikasjon på hvordan konflikten også kan prege bildet av jøden i retning av mer fysisk makt eller vold enn det som er vanlig i de tradisjonelle fremstillingene: «De er krigerske, hatske og viser ingen respekt for andre folk og religioner», «Jødene bruker makt mot palestinernes terrorister».

Det var både i 2011 og 2017 svært få eksempler på respondenter som nevnte religion (jødedommen) som årsak til negative holdninger til jøder. En slik kobling er derimot fremtredende i materialet som

omhandler negative syn på muslimer. I hovedsak ble islam i disse tilfellene beskrevet som et fremmedelement i Norge eller som en truende ideologi: «De har en ubegripelig religion som ikke passer her», «De har en totalt forskjellig religion, som foreskriver hevn og ufred [...]», «Det er ein religion som set fanatiske truspåbod framfor samfunnet dei lever i, dei lever minst 500 år etter oss [...]». Sitatene setter opp et tydelig skille mellom det norske samfunnet og islam.

Det var også mange som trakk frem kulturelle forskjeller som utslagsgivende for holdninger til muslimer. Svarene i denne kategorien pekte i ulike retninger, både mot fremmedfrykt i den norske majoritetsbefolkningen og mot holdninger i den muslimske minoriteten selv. Flere mente at det var en manglende vilje hos muslimer til å tilpasse seg situasjonen i Norge: «Vil egentlig ikke bli norske», «De vil ikke tilpasse seg vår kultur, religion og klesvaner», «Forventer at vi skal innrette oss dem, istedenfor at de må tilpasse seg det norske samfunnet». Et gjennomgangstema var kvinnesynet i islam eller blant muslimer: «De har med seg en fremmed kultur, og synet på kvinner er ekstremt dårlig.» Både «muslimers kvinnesyn» og «kultur» ble av mange respondenter i praksis beskrevet som antitese til deres oppfatning om det norske.

Terror var den enkeltfaktor som flest respondenter viste til for å forklare negative syn på muslimer.

Dette sto også sentralt i 2011, men tendensen var sterkere i 2017. Begge år ga mange av disse svarene uttrykk for at det sentrale problemet er generaliseringer fra ekstremister/terrorister til hele den muslimske befolkningen: «Ekstremistene gir muslimene dårlig rykte» og «De tror muslimer er terrorister fordi terrorister er muslimer». Samtidig var det mange av svarene som manglet slike nyanseringer: «Terrorhandlinger utført av muslimer» og «De lager mest uhygge i verden». Mange svar inneholdt også essensialiseringer av muslimer som kriminelle og voldelige: «[...] de står for altfor mye vold, kriminalitet og mangel på likestilling», «Alle andre enn de selv er urene og kan elimineres», «Muslimers uvennlige holdning – storforlangende, provoserende – kriminelle og lykkejegere, løgnere». Mange respondenter viste også til fremstillinger i mediene som kilde til negative holdninger: «Den voldsomme mediedekningen av terrorhandlinger og den populistiske politikken som kommer i kjølvannet av denne» og «Dersom de ikke kjenner noen muslimer personlig, tror de alle muslimer er slik noen få ekstremister blir fremstilt på TV». Kritikken av mediens fremstillinger er dermed et fellestrekk i respondentenes forklaring på negative holdninger til begge minoriteter. Generelt gjenspeilet forklaringene i stor grad de temaer som innledningsvis ble beskrevet som utbredt innenfor antisemittisk og muslimfiendtlig tankegodts.

Oppsummert var følgende temaer særlig fremtredende i befolkningens svar:

Typiske temaer nevnt som forklaring på negative holdninger til jøder

- Ulike negative karaktertrekk hos jødene selv («innenfor»)
- Den israelsk-palestinske konflikten (både «innenfor» og «utenfor»)
- Medienes dekning av konflikten («utenfor»)
- Gamle fordommer / «Historien» (både «innenfor» og «utenfor»)
- Uvitenhet («utenfor»)
- Muslimer / innvandring fra muslimske land («utenfor»)
- Høyre- og venstreekstremisme («utenfor»)
- Fremmedfrykt («utenfor»)

Typiske temaer nevnt som forklaring på negative holdninger til muslimer

- Terror / terrorfrykt (både «innenfor» og «utenfor»)
- Ekstremisme / frykt for ekstremisme (både «innenfor» og «utenfor»)
- Negative fremstillinger i mediene («utenfor»)
- Fremmedfrykt («utenfor»)
- Manglende vilje eller evne til integrering fra muslimenes side («innenfor»)
- Vold/kriminalitet hos muslimer («innenfor»)
- Fremmed/skadelig kultur / fortrenger det norske («innenfor»)
- Islam («innenfor»)
- Kvinnesyn i islam / blant muslimer («innenfor»)
- Kunnskapsløshet / uvitenhet i majoritetsbefolkningen («utenfor»)

SVAR FRA JØDISKE OG MUSLIMSKE RESPONDENTER (INKLUDERT GRUPPEINTERVJUER)

I de følgende avsnittene redegjøres det for svarene til de to minoritetsutvalgene på spørsmålene om årsaken til negative holdninger til jøder og muslimer. Det trekkes inn funn fra gruppeintervjuene underveis for å støtte analysene og supplere materialet. Deltakerne i studiene blir omtalt som *respondenter* og *minoritetsutvalg* når det henvises til den kvantitative studien, og *informanter* når gruppeintervjuene omtales. For en nærmere beskrivelse av metoden for gruppeintervjuene, se innledningen.

Svarene fra begge grupper viser en del likheter med svarene fra befolkningsutvalget, men også noen forskjeller. Dessuten er likheter og forskjeller mellom gruppene interessant å se nærmere på.

I likhet med befolkningsutvalget hadde langt flere respondenter i minoritetsutvalgene en oppfatning om at negative holdninger til muslimer var utbredt, enn at negative holdninger til jøder var det. Følgelig var det også her flere som besvarte spørsmålet om årsakene til negative holdninger til muslimer.²⁷

Svarene fra minoritetsutvalgene kan også kategoriseres med utgangspunkt i om årsaken legges «innenfor» gruppen eller «utenfor». Generelt var det en høyere andel som plasserte årsaken utenfor gruppen når de skulle forklare negative holdninger til den minoriteten de selv tilhørte. Blant jødene kan ingen av svarene plasseres «innenfor» gruppen når det gjelder årsaker til antisemittisme. Imidlertid var utvalget svært lite, og bildet modifiseres i gruppesamtalene, der noen informanter reflekterte rundt hvordan jødiske tradisjoner og jødisk levemåte kan virke fremmedgjørende. Informantene understreket også hvordan manglende kunnskap og forståelse for minoritetskulturen kan bidra til negative syn, og tegnet dermed et mer komplekst bilde enn det som

27 For det jødiske utvalget var n = 64 og for det muslimske utvalget var n = 302 på spørsmålet om årsaken til negative holdninger til muslimer. For spørsmålet om bakgrunnen for negative holdninger til jøder var n = 13 for det jødiske utvalget og n = 120 for det muslimske. I tillegg kommer informantene på gruppeintervjuene.

fremkom i de korte kommentarene i spørreskjemaet. Relativt mange svar (48) fra det muslimske utvalget forklarte negative holdninger til muslimer ved å vise til minoriteten selv. Her var manglende integrering, manglende distansering fra terror og religion generelt de mest fremtredende kategoriene. Det er viktig å notere at en del respondenter her understreket at de selv ikke var religiøse.

Det var nokså stor forskjell mellom gruppene da de skulle forklare negative holdninger mot den *andre* gruppen: I besvarelsene fra jødiske respondenter var det en lett overvekt av svar som plasserte årsakene hos muslimene selv. Det var i stor grad de samme kategoriene som ble nevnt av de jødiske respondentene som i befolkningsutvalget, særlig terror, manglende integrering, kvinneundertrykkelse og religion. I tillegg ble antisemittisme blant muslimer trukket frem som årsak til negative holdninger til muslimer. Mange av de jødiske respondentene mente også at generaliseringer fra enkelthendelser (terror) og negative fremstillinger i mediene var årsaker til muslimfiendtlige holdninger.

I svarene fra muslimer om negative holdninger til jøder var uvitenhet og manglende kontakt, norsk fremmedfrykt og historiske fordommer noen av de kategoriene som ble nevnt. Resultatet antyder at muslimer ser de samme fordomsmekanismene rettet mot jøder som de selv opplever. Noen kommentarer gikk imidlertid også ut på at jøder ikke har slike problemer i Norge.

I likhet med resultatene fra befolkningsundersøkelsen var den israelsk-palestinske konflikten den kategorien som klart oftest ble trukket frem i forklaringene på negative syn på jøder. Ofte ble denne bare kort omtalt, som «Israel» eller «Israel-Palestina». Noen svar berørte eksplisitt skillet mellom staten Israel, dens politikk og jødene generelt, som i dette

eksempelet fra en muslimsk respondent: «Israels maktpolitikk. Har dog ingenting med individnivå å gjøre – men påvirker holdninger til tross.» I noen av kommentarene sees imidlertid en sammenblanding av Israel og jøder. Et eksempel er følgende sitat, som også trekker en parallell mellom nazistenes forfølgelse av jøder og behandlingen av palestinerne:

Jødene som fortsatt snakker om all urett begått mot dem i andre verdenskrig med Holocaust og folkemord på jøder. Israel sammen med USA bruker samme metoder mot palestinerne i dag som nazistene brukte mot jøder. Ettersom jøder er så kloke, bør de jobbe for fred og forsoning. Ikke mer hatspredning og okkupasjon av palestinsk land.

Gruppeintervjuene kan gi supplerende perspektiver i dette spørsmålet. Intervjuene med muslimene vitnet om en viss ambivalens når det gjelder forholdet mellom Israel og jøder, og språkbruken viste også her eksempler på at det foregikk en generalisering fra «Israel» til «jøder». Likevel var det tydelig, som det også fremkom i den kvantitative studien, at det hos noen har etablert seg en bevissthet om at det *skal* skilles mellom staten Israel og jødene. Denne bevisstheten var til stede i alle muslimske fokusgrupper, og resulterte både i situasjoner der informanter nyanserte andres utsagn, og i (en del) selvkritikk på vegne av den muslimske minoriteten.

Å bli ansvarliggjort for Israels politikk og omverdens manglende evne til å skille mellom staten Israel / Israelske politikere og jøder generelt var det som oftest ble trukket frem som eksempler på negative opplevelser av de jødiske informantene, som i følgende sitat:

Og så tenker jeg noen ganger at kan jeg få lov til å være [navnet], ikke være jøde, og ikke være minoritet. Og hygge meg ute på denne kafeen her, som alle de andre. Nei da, jeg skal både svare for alle jøder i Norge, jeg skal svare for, om det er Rabin, som dessverre ble drept, eller hvem det er som styrer der nede, og hva jeg mener om 11. september, og alt mulig sånt noe, dette her er min oppgave. [J1, 22:01]

Videre var de jødiske informantene i gruppeintervjuene tydelige på at negative erfaringer ikke begrenses til muslimer, men at de også var knyttet til det som ble oppfattet som utbredte Israel-kritiske holdninger i den norske majoritetsbefolkningen. Informantenes svar vedrørende erfaringer utdypes nedenfor.

I den kvantitative studien var uvitenhet (mangel på kunnskap, mangel på kontakt) blant de mest nevnte kategoriene når det gjaldt årsaker «utenfor gruppen» i begge minoritetsutvalg, slik det også var i befolkningsundersøkelsen. Med hensyn til negative syn på jøder ble dette ofte koblet til historien og en lang fordomstradisjon, mens mediens feilaktige fremstilling ble nevnt i et stort antall kommentarer

vedrørende negative holdninger til muslimer.

For å oppsummere ser vi at kategoriene som kommer frem i svarene i minoritetsutvalgene, ikke er veldig forskjellige fra befolkningsutvalget, særlig når det gjelder årsaker til negative holdninger til muslimer. Et interessant funn er imidlertid at et tydelig flertall av muslimske respondenter vektlegger faktorer som ligger utenfor gruppen (som uvitenhet og fremstilling i mediene), når det gjelder årsaker til negative holdninger til jøder. Det er ellers verdt å nevne at en del kommentarer i det muslimske utvalget inneholdt personlige uttalelser som var distanserende fra jødefiendtlighet.

Svarene fra det muslimske utvalget kan indikere en forskjell mellom respondenter som assosierer negative holdninger til jøder først og fremst med den israelsk-palestinske konflikten, og de som ser holdningene i en lengre fordomstradisjon, noe som ser ut til å virke nyanserende. Gruppeintervjuene viser at en vektlegging av minoritetenes felles erfaring av å være utsatt for fordommer kan være utslagsgivende for et empatisk perspektiv og identifikasjon med den andre gruppen som minoritet i Norge (se under).

2.4 Jøder og muslimer i Norge: om relasjoner og erfaringer

I tillegg til spørsmålene som var felles med befolkningsundersøkelsen, fikk minoritetsutvalgene spørsmål om relasjonen mellom jøder og muslimer og deres erfaringer som minoriteter i Norge. Alle spørsmålene var nye i 2017.

2.4.1 RELASJONEN MELLOM JØDER OG MUSLIMER I NORGE

Respondentene ble spurt om sitt syn på relasjonen mellom jøder og muslimer i Norge. Spørsmålene berørte temaer som samarbeid mot diskriminering, felles erfaringer og myndighetenes behandling av de to minoritetene.

Tabell 26. Samarbeid mot fordommer og diskriminering (Prosent. Muslimer og jøder)

Tror du at muslimer og jøder / jøder og muslimer kan samarbeide mot fordommer og diskriminering?	Ja	Ønsker ikke å svare / Ubesvart	Vet ikke	Nei	Sum
Muslimer (586)	69,5	6,8	19,6	4,1	100
Jøder (162)	81,5	2,4	7,4	8,6	100

Tabell 27. Formeninger om felles erfaringer (Prosent. Muslimer og jøder)

Mener du at muslimer og jøder / jøder og muslimer som minoriteter i Norge har noen felles erfaringer?	Ja	Ønsker ikke å svare / Ubesvart	Vet ikke	Nei	Sum
Muslimer (586)	48,1	6,3	39,9	5,8	100
Jøder (162)	74,7	3,1	4,9	17,3	100

Tabell 28. Formeninger om norske myndigheters behandling av jøder og muslimer (Prosent. Muslimer og jøder)

Synes du at norske myndigheter likebehandler muslimer og jøder / jøder og muslimer i Norge?	Ja	Ubesvart	Vet ikke	Nei, behandler jøder best	Nei, behandler muslimer best	Sum
Muslimer (586)	27,6	18,9	32,0	21,3	0,1	100
Jøder (162)	22,2	7,4	46,3	7,4	16,7	100

Resultater fordelt på utvalg, 2017

Et klart flertall i begge utvalg var enig i at jøder og muslimer kan samarbeide mot diskriminering og fordommer. De jødiske respondentene svarte mer positivt enn de muslimske, men samtidig var det en høyere andel i dette utvalget som krysset av for «nei».

Det samme svarmønsteret kan sees for spørsmålet om minoritetene har noen felles erfaringer: Et klart flertall var positive, særlig blant de jødiske respondentene, samtidig som disse også oftere svarte nei. Synene i disse spørsmålene var altså mer polariserte i det jødiske utvalget (se også funn fra gruppeintervjuene, under).

På begge spørsmål var det en høy andel i det muslimske utvalget som var usikre og svarte «vet ikke» særlig når det gjaldt spørsmålet om felles erfaringer (40 prosent).

I det muslimske utvalget mente et flertall av dem som tok stilling (28 prosent), at norske myndigheter likebehandler jøder og muslimer. Blant jødene var det jevnere fordelt mellom 22 prosent som var enig i dette, og 24 prosent som var uenig. Blant dem som svarte nei, var det i begge utvalg flest som mente at den andre gruppen ble bedre behandlet enn den de selv tilhørte. Nesten ingen i det muslimske utvalget mente muslimene ble behandlet best. Samtidig var det mange i begge utvalg som var usikre: 32 prosent av muslimene og 43,5 prosent av jødene svarte «vet ikke».

2.4.2 ERFARINGER MED DISKRIMINERING OG UTENFORSKAP

Respondentene i det jødiske og muslimske utvalget ble også spurt om sine erfaringer når det gjaldt diskriminering og utenforskap.

Tabell 29. Opplevelser av diskriminering og utenforskap (Prosent. Muslimer og jøder)

Har du i løpet av de siste 12 månedene opplevd at personer gir deg en følelse av ikke å høre til i det norske samfunnet?	Ofte	Noen ganger	Ubesvart	Sjelden	Aldri	Sum
Muslimer (586)	9,5	26,0	2,3	30,2	32,0	100
Jøder (162)	4,9	22,8	0,0	30,9	41,4	100
Har du i løpet av de siste 12 månedene opplevd at personer oppfører seg avvisende mot deg når de får vite at du er muslim/jøde?	Ofte	Noen ganger	Ubesvart	Sjelden	Aldri	Sum
Muslimer (586)	6,3	20,6	5,4	29,7	38,0	100
Jøder (162)	3,1	15,4	3,7	29,6	48,1	100

Tabell 30. Opplevelser av diskriminering og utenforskap (Prosent. Muslimer og jøder)

Føler du at du har blitt urettferdig behandlet av norske offentlige institusjoner (Nav, skole, helsevesen, politi) på bakgrunn av din religiøse tilhørighet?	Ja	Usikker	Ubesvart	Nei	Sum
Muslimer (586)	14,6	16,9	2,4	66,1	100
Jøder (162)	6,8	5,6	0	87,7	100

Resultater fordelt på utvalg, 2017

Det var et klart flertall i begge utvalg som svarte at de sjelden eller aldri i løpet av de siste 12 månedene hadde opplevd at personer ga dem en følelse av ikke å høre til i det norske samfunnet. Et flertall svarte også at de sjelden eller aldri i løpet av denne perioden hadde opplevd at personer oppførte seg avvisende mot dem fordi de var jøder eller muslimer. På begge spørsmålene var det svaralternativet «aldri» som flest respondenter krysset av på. Denne tendensen var særlig tydelig blant de jødiske respondentene.

Det var en høyere andel blant muslimene (35,5 prosent) enn blant jødene (28 prosent) som svarte at de ofte eller noen ganger i løpet av det siste året hadde opplevd at personer hadde gitt dem en følelse av ikke å høre til i det norske samfunnet. Det var også flere blant muslimene (27 prosent) enn blant jødene (18,5 prosent) som hadde erfaringer med å bli avvist på bakgrunn av sin religiøse identitet. Samme tendens gjaldt også for spørsmålet om urettferdig behandling av offentlige institusjoner i Norge. 15 prosent i det muslimske utvalget og 7 prosent blant jødene svarte at de hadde opplevd urettferdig

behandling. Samtidig var det et klart flertall i begge utvalg, og flest blant jødene (88 prosent mot 66 prosent blant muslimene), som ikke følte at de hadde blitt urettferdig behandlet.

Et klart flertall (72 prosent) blant de muslimske respondentene svarte benektende på spørsmålet om det hendte at de unnlot å vise sin religiøse tilhørighet i frykt for negative holdninger. Blant jødene var det motsatt et klart flertall (64 prosent) som bekreftet at de hadde gjort dette. Samtidig var det et klart flertall i begge utvalg som svarte at de sjelden eller aldri hadde opplevd å bli trakassert på bakgrunn av sin religiøse tilhørighet (jøder: 89 prosent og muslimer: 83 prosent). Resultatet kan forstås som uttrykk for minoritetenes ulike erfaringer, hvor jøder i Europa historisk ofte har holdt en lav profil i forsøk på å unngå forfølgelse. Samtidig er muslimene i Norge en mer synlig minoritet enn jødene, både fordi gruppen omfatter et lang høyere antall individer, og fordi muslimer oftere bærer synlige kjennetegn som bestemte klesdrakter. Både forskjellen i historisk erfaring og minoritetens størrelse kan forklare at det er mindre aktuelt for muslimene å unngå å vise religiøs tilhørighet.

Tabell 31. Religiøs tilhørighet og negative holdninger (Prosent. Muslimer og jøder)

Hender det at du unngår å vise din religiøse tilhørighet fordi du er redd for negative holdninger?	Ja	Ubesvart	Nei	Sum
Muslimer (586)	26,0	2,1	71,8	100
Jøder (162)	63,6	0,0	36,4	100

Tabell 32. Opplevelser av trakassering på bakgrunn av religiøs tilhørighet (Prosent. Muslimer og jøder)

Har du de siste 12 månedene opplevd å bli trakassert i Norge på bakgrunn av din religiøse tilhørighet?	Ofte	Noen ganger	Ubesvart	Sjelden	Aldri	Sum
Muslimer (586)	2,7	11,5	2,7	22,8	60,3	100
Jøder (162)	0,6	10,5	0,0	16,0	72,8	100

2.4.3 GRUPPEINTERVJUER: MINORITETSERFARINGER OG HOLDNINGER MELLOM JØDER OG MUSLIMER

Gruppeintervjuene viser noen av de samme tendensene som det kvantitative materialet når det gjelder jøders og muslimeres felles erfaringer. Noen sentrale eksempler som ble nevnt av informantene, var knyttet til homogeniserende forestillinger om det norske og kunnskapsløshet eller fordommer. I to av intervjuene (en jødisk og en muslimsk gruppe) ble det også trukket linjer fra mellomkrigstidens fiendebilder av jøder til hets mot muslimer i dag. Det kan samtidig spores en viss ambivalens blant de jødiske informantene: På den ene siden fryktet de fremvekst av antisemittisme blant muslimer og opplevde seg som sårbare overfor den aggresjonen som kan ramme dem. På den andre siden ga flere jødiske deltakere uttrykk for at nærværet av en så stor minoritet bidrar til større aksept for mangfold i det norske samfunnet, som dette sitatet viser:²⁸

Norge har blitt et mye, mye mer flerkulturelt samfunn i løpet av de siste, la oss si, 40–50 årene. Da jeg vokste opp på [sted i Oslo], Oslo østkant, da var jeg den eneste, vi var den eneste jødiske familien, det fantes ikke noen muslimer, det fantes ikke noen buddhister, fantes ikke [...] jeg var den eneste, absolutt den eneste som var forskjellig. [...] I dag er det helt, helt annerledes, [...] det er på en måte mer aksept for å være forskjellig i dag enn det var for en del tiår tilbake. [J1 36:34]

Norskhet, assimilering og integrering

I samtlige gruppesamtaler tok temaer som assimilering, integrering og tilhørighet til det norske en del plass. Det kan virke som om muslimenes tilstedeværelse i det norske samfunnet tillater to motstridende posisjoner for jødene: som en minoritet som

har klart å tilpasse seg, i motsetning til muslimene, eller som en minoritet som, i likhet med muslimene, må tilbakevise krav om fullstendig tilpasning for å bevare sin egenart. I denne sammenhengen var det interessant hvordan det offentlige Norge og dets representanter ble omtalt: Mens kongehuset ble rost for anerkjennende og inkluderende bidrag til den offentlige debatten, ble både politikere og medier klandret for å polarisere.

I intervjuene med jødiske informanter ble tilhørighet til det norske både drøftet eksplisitt og uttrykt indirekte, gjennom språkbruk. Kategorien «nordmenn» ble omtalt på en måte som både inkluderte og ekskluderte jødene selv. Som i de to sekvensene under, der informantene først indikerte en identifikasjon med et norsk «vi» og etterpå omtalte nordmenn som en gruppe de ikke nødvendigvis tilhørte:

1) Ta Afghanistan eller Iran eller noe sånt noe, da vil jo vi være en minoritet, altså nordmenn vil være en minoritet, og vi ville blitt sett med forakt på for det kvinnesynet eller likeverdet vi står for. [J3 6:29]

2) A: For jeg vet jo at veldig mange innvandrere føler at nordmenn er så ekstremt lukket.

B: Nordmenn er ekstremt lukket ...

A: De er jo umulige å komme inn på, ikke sant? Man kommer aldri til hytta, man snakker om hytta hele tiden. Du kommer aldri inn der. Og jeg [ler], jeg tenker jo at nordmenn tenker at de er veldig åpne, men de er jo ikke det i realiteten. Sånn i forhold til det å åpne sitt eget hjem. Og det tenker jeg jo, at der har vi jo så mye ... Der har nordmenn. For vi er jo ganske gjestfrie og ganske flinke til å invitere. [J3 16:44]

De muslimske informantene posisjonerte seg til sammenligning tydelig som en minoritet i møte med

²⁸ Den samme tendensen ble funnet i en tidligere kvalitativ intervjustudie blant jøder i Norge, se Døving og Moe (2014).

en majoritet. Unntaket er informantene som hadde konvertert til islam, der identifikasjonen i større grad bar preg av å veksle. En av dem beskrev for eksempel hvordan det å ta på seg hijab hadde vært ensbetydende med ikke lenger å bli ansett som fullverdig norsk.

Gruppesamtalene ga en indikasjon på hvordan egne erfaringer med diskriminering og stigmatisering kan påvirke holdninger overfor den andre minoriteten. Som beskrevet i metodekapittelet ble seks bilder brukt som samtaleimpuls i gruppeintervjuene. Et av bildene viste «Fredens ring», som ble dannet på initiativ av muslimske ungdommer utenfor synagogen i Oslo etter terrorangrepet mot synagogen i København i februar 2015. Reaksjonene som bildet utløste i de forskjellige gruppene, var høyst ulike. Informantene i gruppen med unge muslimer posisjonerte seg som en talefører, ny generasjon som aktivt ville delta i det norske samfunnet, og viste en stolthet over denne solidaritetsaksjonen:

Så der ser du da, en hel generasjon unge, norske muslimer som står samlet, hånd i hånd, for liksom å verne om en synagoge. Du får ikke noe bedre svar enn det. Det er jo så krystallklart, og det er jo så perfekt. Sånne handlinger er det jo som gjør at man kan klare å bryte ned stereotypiene. [M2 43:50]

En av informantene i gruppen med kvinnelige muslimer brakte derimot opp bildet i forbindelse med at hun følte seg utsatt for mistenkeliggjøring og stigmatisering. For henne ble markeringen et uttrykk for en urettferdighet i behandlingen av muslimer, der det stadig forventes at de markerer avstand til negative handlinger:

Jeg vet ikke, men som muslim så prøver vi jo skikkelig hardt å vise at vi ikke er onde. Altså: Hvor mange ganger har man hatt fredsringer

rundt moskeer? Må vi virkelig gå ut, det forventes nesten, som man alltid forventer at muslimer tar avstand når noe skjer, men, gjør alle amerikanere det? Tok alle nordmenn til gatene og sa «Vi støtter ikke ABB»?», eller om jødene sa: «Vi er imot Netanyahus handlinger»? Så, det var sikkert gode intensjoner, men jeg hadde ikke deltatt der. Har ikke behov for å gå ut og si at jeg ikke dreper jøder. Jeg har ikke noe imot jøder, så hvorfor skal jeg gå ut og ytre meg? [M3, 45:53]

Spørsmålet om hvor ringen rundt moskeen er, indikerer at informanten oppfatter en ubalanse der muslimene bare betraktes som potensielle overgripere, og ikke opplever solidaritet eller støtte når hatet rettes mot dem.

Religion forbinder og skiller

På samme måte som i befolkningsutvalget var religion et av de temaene som oftest ble nevnt av minoritetsutvalgene når det gjaldt årsaker til negative holdninger til muslimer. I gruppeintervjuene ble dette bildet nyansert ved at religion også ble omtalt som noe som forbinder jøder og muslimer. To av samtalen mellom de muslimske informantene viste hvordan det at jødedommen og islam er abrahamittiske religioner («bokens religion»), ble en begrunnelse for at man ikke kan ha negative holdninger mot jøder på religiøst grunnlag. I intervjuene med de jødiske gruppene diskuterte informantene utfordringen med å opprettholde og forsvare religiøse tradisjoner som kan virke fremmede for majoriteten, men som er viktige for minoritetens identitet. I den ene gruppen oppsto det en uenighet omkring dette, da en informant hevdet at jødene i Norge, i motsetning til muslimene, har gjennomgått en prosess og en tilpassning der de har revet seg løs fra uopplyste religiøse tradisjoner og sluttet seg til moderne, sekulære samfunnsidealer. For denne informanten ble «løsrivelse» fra religion en viktig identitetsmarkør som bidro til

å skape avstand til muslimer. Samtidig posisjonerte hun seg som del av den norske majoriteten.

Oppsummerende viser gruppesamtalene et tydelig bilde av at jøder og muslimer har visse felles erfaringer knyttet til det å være minoritet i Norge, og da særlig erfaringer når det gjelder å skille seg

ut fra en antatt homogen definisjon av å være norsk. Samtidig er det som vist over grunnlag for en mer kompleks tolkning gjennom intervjuenes skiftende perspektiver når det gjaldt tilhørighet til det norske samfunnet og hvilken betydning denne har for holdninger mellom minoritetene.

2.5 Sosial avstand og holdninger til innvandring generelt

Respondentene ble spurt om sitt syn på kontakt med mennesker av ulike nasjonaliteter og religioner. De ble også spurt om sitt syn på innvandring og på hvordan Norge bør stille seg til flyktninger. Spørsmålet om flyktninger var nytt i 2017, de andre var gjentakelser fra 2011. Spørsmålene ble stilt til alle tre utvalg.

2.5.1 KONTAKT MED MENNESKER AV ULIKE NASJONALITETER OG RELIGIONER

Undersøkelsen omfattet spørsmål om kontakt med mennesker fra syv ulike nasjonaliteter og religioner: muslimer, somaliere, polakker, rom, jøder, katolikker og amerikanere. Respondentene ble spurt om de ville like eller mislike å ha disse som nabo eller i vennekretsen. Svarene på spørsmålene om kontakt med jøder og muslimer er gjennomgått tidligere, men gjengis også nedenfor for å få frem helheten i svarmønsteret.

Endring fra 2011 til 2017 (befolkningsutvalg)

Befolkningen viste mindre sosial avstand til nesten samtlige grupper i 2017 enn i 2011. Nedgangen gjelder begge former for kontakt, med unntak av spørsmålet om naboskap med rom (økning fra 55 til 57 prosent som ville mislike dette). Det var også en økning i den lille andelen som ville mislike nabo- og vennskap med amerikanere (fra henholdsvis 4 til 7 prosent og 3 til 4 prosent).

Befolkningen rangerte gruppene i samme rekkefølge i 2017 som i 2011, unntatt med hensyn til amerikanere og katolikker, som har byttet plass grunnet

noe høyere sosial avstand til amerikanere i 2017. Det var størst grad av sosial avstand til rom, somaliere og muslimer, og minst grad av distanse til polakker, jøder, amerikanere og katolikker.

Både i 2011 og i 2017 var det en lavere andel i befolkningen som var skeptisk til å ha de ulike gruppene inn i vennekretsen enn til å ha dem som nabo. Dette er interessant og annerledes enn det som ofte antas, nemlig at den sosiale avstanden er høyere hvis kontakten det spørres om, er tettere.²⁹ En forklaring på dette kan være at venner, i motsetning til naboer, er noe man selv kan velge, og at de sosiale forskjellene dermed kan minimeres. Et unntak her er som tidligere nevnt at de muslimske respondentene var mindre skeptiske til å ha jøder som naboer enn i vennekretsen ([se side 35](#)).

Resultater fordelt på utvalg, 2017

De tre utvalgene hadde samme rangering av gruppene, med størst skepsis til kontakt med rom, somaliere og muslimer, og minst skepsis til polakker, jøder, amerikanere og katolikker.³⁰ Samtidig hadde de to minoritetsutvalgene lavere grad av sosial avstand enn befolkningen til de fleste grupper. Særlig hadde de jødiske og de muslimske respondentene betydelig lavere grad av sosial avstand til rom og somaliere. Som tidligere nevnt hadde muslimene høyere grad av sosial avstand til jøder enn befolkningen (9,9 prosent av muslimene hadde høy skåre på indeksen mot 5,9 prosent i befolkningen), mens jødene derimot hadde lavere grad av sosial avstand til muslimer (13,5 prosent av jødene hadde høy skåre på indeksen mot 19,6 prosent i befolkningen).

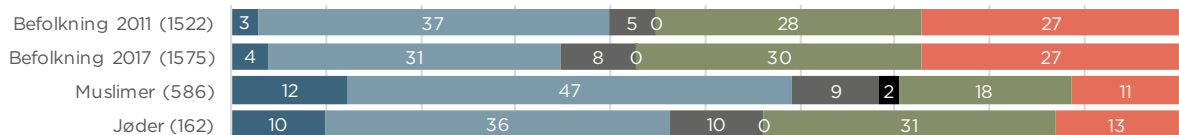
²⁹ Se for eksempel Bogardus Social Distance Scale, utviklet av Emory S. Bogardus i 1924.

³⁰ Respondentene i det jødiske og muslimske utvalget ble ikke spurt om sitt syn på kontakt med gruppen de selv tilhørte.

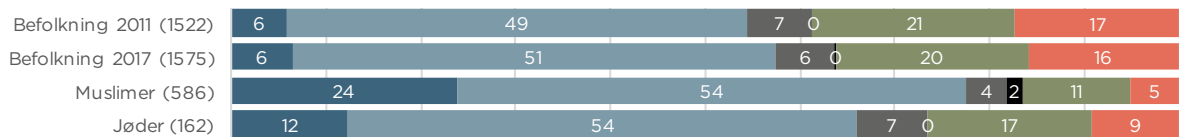
Når du tenker på ... , hvilken type kontakt ville du synes var greit for deg? I hvilken grad ville du mislike at de ble naboene dine?

0% 10% 20% 30% 40% 50% 60% 70% 80% 90% 100%

Rom (sigøynere)

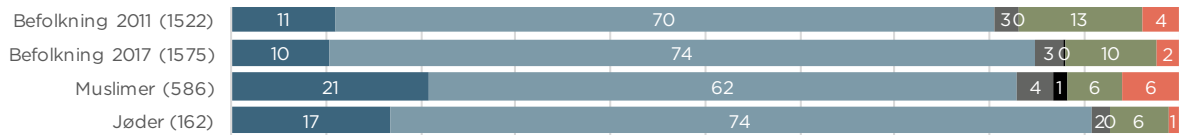
Somaliere

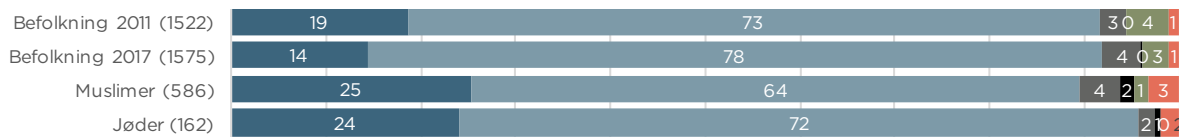
Amerikanere

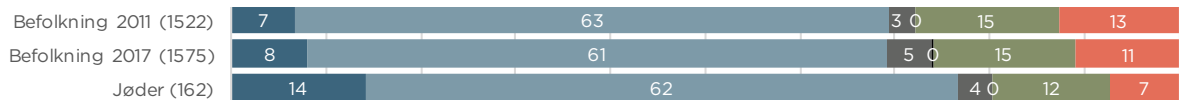
Polakker

Katolikker

Muslimere

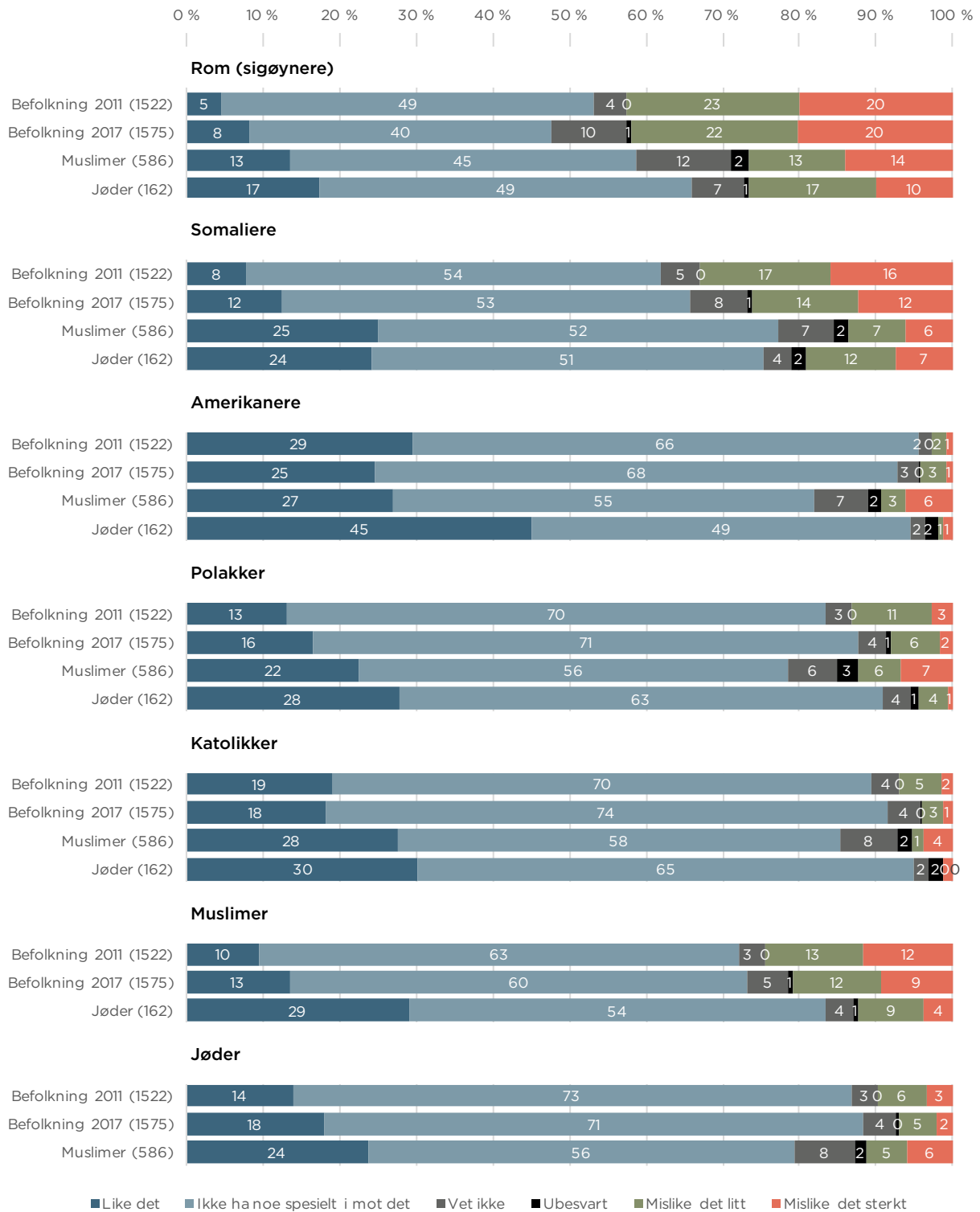
Jøder

■ Like det ■ Ikke har noe spesielt i mot det ■ Vet ikke ■ Ubesvart ■ Mislike det litt ■ Mislike det sterkt

Figur 28. Sosial kontakt: naboer (Prosent. Befolkning 2011 og 2017, muslimere og jøder)

Når du tenker på ... , hvilken type kontakt ville du synes var greit for deg? I hvilken grad ville du mislike at de ble brakt inn i vennekretsen din?

Figur 29. Sosial kontakt: Vennekrets (Prosent. Befolkning 2011 og 2017, muslimer og jøder)

2.5.2 OPPFATNINGER OM DE KULTURELLE OG ØKONOMISKE VIRKNINGENE AV INNVANDRING

Respondentene ble spurt om sitt syn på de økonomiske og kulturelle virkningene av innvandring. Spørsmålene er formulert som en diskusjon mellom to personer der respondentene skulle krysse av for hvem de var mest enig med, A eller B. Spørsmålene er en gjentakelse fra 2011.³¹

Endring fra 2011 til 2017 (befolkningsutvalg)

Begge år var det et klart flertall som mente at innvandringen hadde en positiv betydning for norsk kultur. 57 prosent støttet person A i at «Innvandrerne bidrar til at vi får et større kulturelt mangfold i Norge, med spennende ny mat, musikk, kunst osv.» (tabell 33). Det var noen flere som støttet dette standpunktet i 2017 enn i 2011.

Et klart flertall av dem som tok stilling (44 prosent), var i 2017 også enig i at «Innvandrere er

dyktige og arbeidsomme mennesker som yter et verdifullt bidrag til norsk økonomi og arbeidsliv» (tabell 34). Også her har det vært en utvikling i retning av at flere er positive. Dette har bidratt til å minske forskjellene på resultatene for de to spørsmålene, der det tidligere var klart høyest støtte til innvandringens positive virkning på kulturen fremfor økonomien.

Resultater fordelt på utvalg, 2017

Det var også et klart flertall i de jødiske og muslimske utvalgene som var positive til virkningene innvandring har på kulturen. Begge utvalgene var dessuten mer positive enn befolkningen (80,5 prosent av muslimene og 67 prosent av jødene).

Den samme tendensen gjelder for spørsmålet om innvandring og økonomi: Begge minoritetsutvalgene var klart positive, og i større grad enn befolkningen (74 prosent av muslimene og 59 prosent av jødene). Bare 6 prosent av muslimene er enig med person A i at innvandrere utnytter velferdsordninger. På begge spørsmålene var de muslimske respondentene mer positive enn de andre utvalgene.

Tabell 33. Kulturelle virkninger av innvandring (Prosent. Befolkning 2011 og 2017, muslimer og jøder)

Hvem er du mest enig med, A eller B?	Mest enig med A	Umulig å velge	Ubesvart / vet ikke	Mest enig med B	Sum
Befolkning 2011 (1522)	54,2	20,7	0,2	25,0	100
Befolkning 2017 (1575)	56,8	18,4	0,0	24,8	100
Muslimer (586)	80,5	14,5	2,3	2,6	100
Jøder (162)	66,7	21,6	0,0	11,7	100

³¹ Spørsmålene er hentet fra Norsk Monitor og tidligere brukt i analyser av utviklingen i nordmenns holdninger til innvandrere, se Hellevik og Hellevik (2017). I Monitor brukes telefonintervju og postalt spørreskjema, mens vår undersøkelse er en webundersøkelse. Likevel er det godt samsvar mellom resultatene i de to undersøkelsene.

Spørsmål (til tabell 33): To personer diskuterer hvilke virkninger det kan få at det er kommet innvandrere fra andre kulturer til Norge. Hvem er du mest enig med, A eller B?

A sier: Innvandrerne bidrar til at vi får et større kulturelt mangfold i Norge, med spennende ny mat, musikk, kunst osv.

B sier: Innvandrernes levemåte passer ikke inn i Norge. De fremmede skikkene er til ulempe for omgivelsene og kan bli en trussel mot norsk kultur.

Spørsmål (til tabell 34): To personer diskuterer. Hvem er du mest enig med når det gjelder synet på innvandrere, A eller B?

A sier: Innvandrere ønsker å utnytte våre velferdsordninger og få del i goder de ikke selv har vært med på å skape.

B sier: Innvandrere er dyktige og arbeidsomme mennesker som yter et verdifullt bidrag til norsk økonomi og arbeidsliv.

Tabell 34. Økonomiske virkninger av innvandring (Prosent. Befolkning 2011 og 2017, muslimer og jøder)

Hvem er du mest enig med når det gjelder synet på innvandrere, A eller B?	Mest enig med A	Umulig å velge	Ubesvart / vet ikke	Mest enig med B	Sum
Befolkning 2011 (1522)	37,1	25,5	0,3	37,1	100
Befolkning 2017 (1575)	31,0	25,3	0,1	43,6	100
Muslimer (586)	5,8	18,0	2,5	73,7	100
Jøder (162)	17,9	22,2	0,6	59,3	100

2.5.3 OPPFATNINGER OM HVORDAN NORGE BØR STILLE SEG TIL FLYKTNINGER

Respondentene ble bedt om å ta stilling til tre ulike standpunkter vedrørende Norges håndtering av flyktninger: Bør vi strekke oss så langt som mulig for at Norge kan ta imot flere flyktninger, bør de heller hjelpes i eller nær sitt hjemland, eller har Norge ikke råd til å hjelpe grunnet mange uløste oppgaver her i landet? Spørsmålet ble stilt til alle tre utvalg, og det var kun mulig å sette ett kryss. Spørsmålet er nytt for denne undersøkelsen i 2017, men er brukt i Norsk Monitor siden 1993.

Resultater fordelt på utvalg, 2017

I befolkningen (55 prosent) og blant de jødiske respondentene (49 prosent) var det flest som mente at Norge bør hjelpe flyktninger i sitt eget land eller i nærheten av dette. Muslimene støttet også dette standpunktet i stor grad, men enda flere krysset av for at Norge burde strekke seg langt for å ta imot flere flyktninger (45 prosent). Befolkningen støttet dette standpunktet i mindre grad enn både muslimene og jødene. Det standpunktet som fikk klart lavest støtte i alle tre utvalg, var tanken om at Norge ikke hadde råd til å bruke så mye penger på å hjelpe flyktninger grunnet mange uløste oppgaver her i landet.

Tabell 35. Syn på hvordan Norge bør stille seg til flyktninger (Prosent. Befolkning 2017, muslimer og jøder)

Hvilket av standpunktene nedenfor stemmer best med ditt syn på hvordan Norge bør stille seg til flyktninger?	Vi må strekke oss så langt som mulig for å ta imot flere flyktninger i Norge	Ubesvart	I stedet for å ta imot flyktninger i Norge bør vi bruke midler til å hjelpe dem i sitt eget land eller land som ligger nær deres eget.	Vi har ikke råd til å bruke så mye penger på å hjelpe flyktninger så lenge vi har så mange uløste oppgaver her i Norge.	Sum
Befolkning 2017 (1575)	32,7	0,4	54,6	12,2	100
Muslimer (586)	44,8	6,3	41,7	7,2	100
Jøder (162)	41,4	4,9	49,4	4,3	100

3 ANALYSER AV MULIGE ÅRSAKER TIL VARIASJONER I HOLDNINGER

Det er vanskelig å trekke årsaksslutninger på bakgrunn av intervjudata. Det som kan påvises, er statistiske sammenhenger, men de avspeiler ikke nødvendigvis påvirkning. De kan være skapt av bak-enforliggende årsaksvariabler, noe man kan forsøke å avdekke gjennom analyser der en kontrollerer for slike variabler. Helt sikker på at en slik kontroll dekker alle relevante variabler, kan man imidlertid ikke være. Et annet problem er årsaksretningen, altså hvilken vei en eventuell påvirkning går mellom variablene. For eksempel kan dette være vanskelig å vite når det gjelder forholdet mellom negative holdninger til jøder og synet på den israelsk-palestinske konflikten. I mange tilfeller er det rimelig å anta at en eventuell påvirkning går begge veier.

Hvilke faktorer kan ha betydning for forekomsten av negative holdninger til jøder eller muslimer? Vi skal se på hvordan holdningene varierer mellom grupper som er inndelt etter kjønn, alder, bosted og

utdanning, og på samvariasjonen mellom negative holdninger og religiøsitet, oppfatning om konflikten i Midtøsten, fremmedfrykt (xenofobi) og synet på innvandrere i Norge.

Siden forskjellene mellom 2011- og 2017-undersøkelsene i holdninger til jøder er små, vil analysene av antisemittisme bli gjort for de to utvalgene kombinert, noe som gir mer solide baser for beregningene. For holdninger til muslimer er datagrunnlaget 2017-undersøkelsen, siden mange spørsmål som brukes i indeksene, ikke var med i 2011.

Hensikten med analysene er å få et inntrykk av hva som kan ha bidratt til at noen utvikler negative holdninger til jøder eller muslimer i den norske befolkningen. Deretter å undersøke om tendensen til nedgang i antisemittisme kan forklares av endringer i disse forklaringsvariablene. Det er laget egne indekser for synet på konflikten i Midtøsten, fremmedskepsis og holdning til innvandrere.

88

3.1 Oppfatning om konflikten i Midtøsten

Når det gjelder befolkningens syn på partene i den israelsk-palestinske konflikten, var det som vist tidligere mellom to og tre ganger så mange som holdt med palestinerne som med Israel. Det vanligste var imidlertid å unnlate å ta stilling eller la være å svare, noe som gjelder litt over halvparten av respondene. Fra 2011 til 2017 var det en liten nedgang i

andelen som tok parti for palestinerne, og en økning i andelen som ikke tok stilling. I den senere analysen er de to ytterkategoriene på hver side slått sammen, og det samme er de to midtkategoriene som ikke støtter en av partene, slik at vi får en femdeling av variabelen.

Som vist over fikk påstander med en positiv vinkling til Israel (de to første) mindre støtte enn de

Tabell 36. Folk har ulike oppfatninger av konflikten mellom Israel og palestinerne. Hvem holder du mest med? (Prosent. Befolkning 2011 og 2017)

År	Bare med Israel	Mest med Israel	Litt med Israel	Ingen av sidene	Umulig å svare / Ikke svart	Litt med palestinerne	Mest med palestinerne	Bare med palestinerne	Sum	Palestinerne minus Israel	Sum
Befolkning 2011	1,3	6,8	4,7	30,3	20,8	12,7	21,1	2,2	99,9	23,2	100,0
Befolkning 2017	2,1	6,7	4,5	31,9	22,5	10,5	18,3	3,6	100,1	19,1	100,0
Endring	0,8	-0,1	-0,2	1,6	1,7	-2,2	-2,8	1,4	0,2	-4,1	0

Tabell 37. Påstander om Midtøsten-konflikten (Prosent. Befolkning 2011 og 2017)

Hvor godt eller dårlig stemmer disse påstandene om midtøstenkonflikten for deg?		Stemmer ikke i det hele tatt	Stemmer nokså dårlig	Umulig å svare / Ikke svart	Stemmer nokså godt	Stemmer helt	Sum	Nokså godt + Helt
<i>Israels ledere ønsker oppriktig å få til en løsning på konflikten</i>	2011	12,9	32,1	34,2	16,6	4,2	100,0	20,8
	2017	10,0	31,2	37,0	17,8	4,1	100,1	21,9
	Endring	-2,9	-0,9	2,8	1,2	-0,1	0,1	1,1
<i>Israel står i første rekke i kampen mot islamistisk terrorisme</i>	2011	12,4	20,4	46,9	15,9	4,5	100,1	20,4
	2017	8,0	20,9	51,9	14,7	4,5	100,0	19,2
	Endring	-4,4	0,5	5,0	-1,2	0,0	-0,1	-1,2
<i>Så lenge staten Israel finnes, kan det ikke bli fred</i>	2011	24,9	23,7	35,6	11,7	4,1	100,0	15,8
	2017	13,2	20,9	45,6	15,8	4,6	100,1	20,4
	Endring	-11,7	-2,8	10,0	4,1	0,5	0,1	4,6
<i>Israel behandler palestinere like ille som jødene ble behandlet under 2. verdenskrig</i>	2011	11,5	21,0	29,4	29,1	9,0	100,0	38,1
	2017	9,9	20,5	37,4	25,4	6,9	100,1	32,3
	Endring	-1,6	-0,5	8,0	-3,7	-2,1	0,1	-5,8
<i>Både israelere og palestinere har rett til en egen stat</i>	2011	2,5	3,7	17,4	27,8	48,6	100,0	76,4
	2017	2,2	4,4	23,1	30,9	39,5	100,1	70,4
	Endring	-0,3	0,7	5,7	3,1	-9,1	0,1	-6,0
<i>Palestinernes ledere ønsker oppriktig å få til en løsning på konflikten</i>	2011	6,1	21,8	34,4	31,6	6,2	100,1	37,8
	2017	7,3	19,2	40,4	28,2	5,0	100,1	33,2
	Endring	1,2	-2,6	6,0	-3,4	-1,2	0,0	-4,6

som er positivt formulert overfor palestinere. De proisraelske påstandene hadde nokså lik svarfordeling i 2011 og 2017, mens de propalestinske fikk noe mindre støtte.

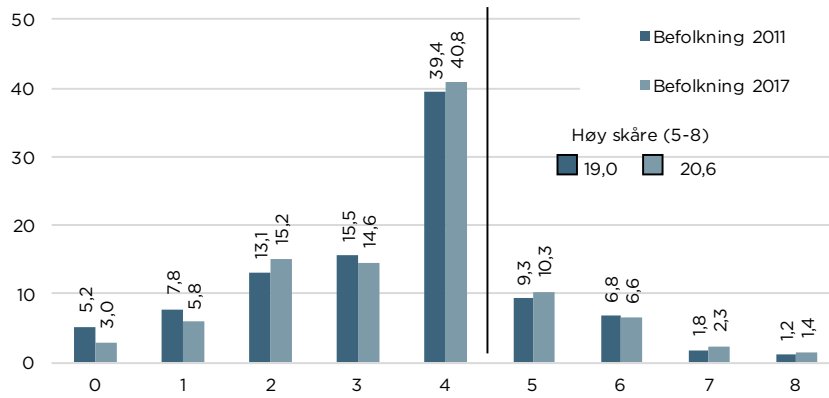
For de to siste påstandene med et antiisraelsk innhold (den tredje og fjerde i tabellen) var svarfordelingene ulike. Rundt en tredjedel mente at det stemte nokså godt eller helt at Israel behandler palestinere like dårlig som jødene ble behandlet under andre verdenskrig, men andelen var som vist noe lavere i 2017 enn i 2011. Påstanden om at det ikke kan bli fred så lenge staten Israel finnes, ble støttet av 20 prosent i 2017 og 16 prosent i 2011.

En faktoranalyse³² av de seks påstandene resulterer i tre dimensjoner med hvert sitt par av

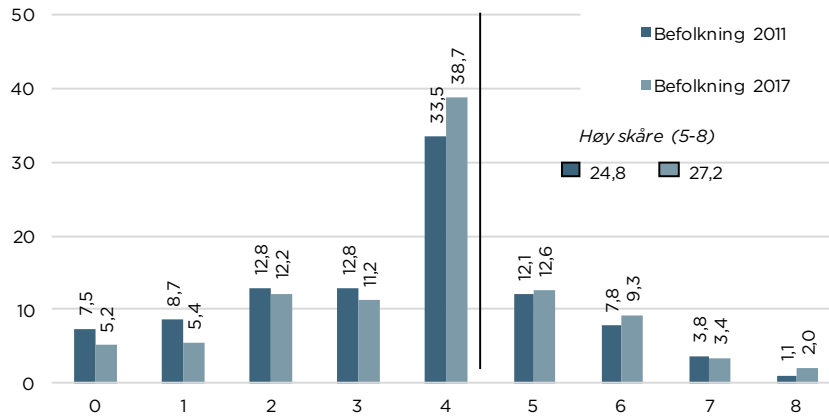
påstander. Når svarene for hver påstand kodes 0–4, gir dette tre indekser med skåre 0–8, som vi har kalt henholdsvis proisraelske holdninger (påstand 1 og påstand 2), antiisraelske holdninger (3 og 4) og propalestinske holdninger (5 og 6). Figurene nedenfor viser fordelingen på indeksene og hvordan de todeles. Delingspunktet er satt ovenfor midtpunktet på skalaen, slik at skåre 5–8 gir høy verdi på indeksen. Andelen med høy verdi ligger stabilt rundt 20 for den proisraelske indeksen (figur 30). Rundt 40 prosent plasserer seg midt på indeksen, og en tilsvarende andel ligger på den negative halvdel.

Rundt en fjerdedel av befolkningen har høy verdi på indeksen for antiisraelske oppfatninger om konflikten i Midtøsten, med en økning fra 25 prosent i 2011

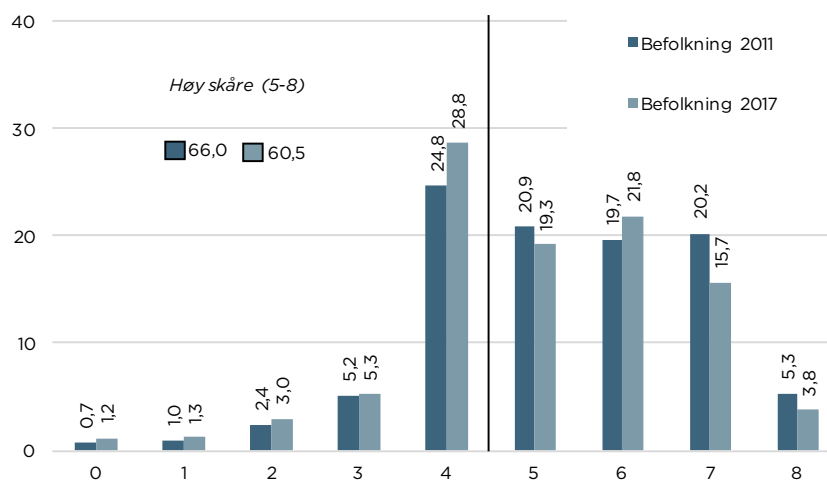
³² Prinsipal komponentanalyse med varimaks rotasjon. En tilsvarende analyse i 2011 der det var med fire påstander i tillegg til disse seks, ga den samme dimensjonsløsningen.

Figur 30. Indeks for proisraelske holdninger (Prosent. Befolkning 2011 og 2017)

Figur 31. Indeks for antiisraelske holdninger (Prosent. Befolkning 2011 og 2017)

Figur 32. Indeks for propalestinske holdninger (Prosent. Befolkning 2011 og 2017)

til 27 prosent i 2017 (figur 31). Midt på skalaen (med skåre 4) befinner 34 og 39 prosent av utvalget seg. Andelen av respondentene på nedre del av skalaen (skåre 0–3), det vil si som tok avstand fra de antiisraelske påstandene, har sunket fra 42 til 34 prosent.

For de propalestinske påstandene befinner majoriteten seg over skalaens midtpunkt, med 66 prosent

i 2011 og 60,5 prosent i 2017 (figur 32). Rundt en fjerdedel plasserer seg på midten, noen flere i 2017, mens rundt 10 prosent ikke synes de propalestinske påstandene stemmer.

Ved siden av at indeksene brukes todelt i multivariate analyser, brukes en tredeling i tabeller. Lav verdi vil da si skåre 0–2, middels 3–5 og høy verdi 6–8.

3.2 Fremmedfrykt

Vi har tidligere vist befolkningens holdninger til sosial kontakt med jøder og muslimer, definert som hvorvidt naboskap eller vennskap er noe respondenten vil like eller mislike. Indeksen for sosial avstand er blitt laget ved at det er gitt 1 poeng for «mislike litt» og 2 poeng for «mislike sterkt» på hver av de to typene av kontakt. Tabell 38 viser fordelingen på indeksen for sosial avstand for rom, somaliere og polakker. Særlig de to første gruppene skiller seg ut med hensyn til stor skepsis i befolkningen. Andelen med høye skårer (2–4) er 44 prosent for rom, 27 prosent for somaliere og 8 prosent for polakker i 2017. Til sammenligning er resultatene 21 prosent for muslimer og 6 prosent for jøder. For amerikanere og katolikker er andelen

4 og 3 prosent.

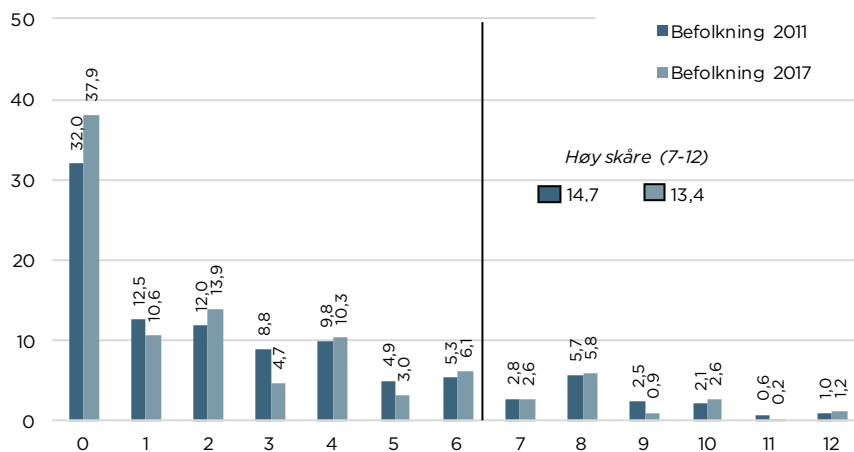
Tabellen viser stabilitet for holdningen til kontakt med rom, og redusert skepsis overfor somaliere og polakker.³³

Kan motvilje mot kontakt med jøder eller muslimer være del av en mer generell skepsis overfor fremmede, såkalt xenofobi eller fremmedfrykt? For å måle fremmedfrykt brukes en indeks som er summen av skårene for de tre gruppene i tabell 38. Med tre indikatorer skåret 0–4 gir dette en indeks som varierer mellom 0 og 12. Hvis høy fremmedfrykt defineres som en skåre over midtpunktet på skalaen (7–12), finner vi dette hos 15 og 13 prosent av respondentene i henholdsvis 2011 og 2017.

Tabell 38. Skepsis til sosial kontakt i form av naboskap eller vennskap med rom, somaliere og polakker (Prosent. Befolkning 2011 og 2017)

Grad av skepsis til naboskap / vennskap		Lav		Høy			Sum	Høy (2-4)
		0	1	2	3	4		
<i>Med rom (sigøynere)</i>	Befolkning 2011	36,8	19,7	19,3	10,5	13,7	100,0	43,5
	Befolkning 2017	41,7	13,9	19,6	5,4	19,4	100,0	44,4
	Endring	4,9	-5,8	0,3	-5,1	5,7	0,0	0,9
<i>Med somaliere</i>	Befolkning 2011	52,0	16,2	16,1	6,6	9,2	100,1	31,9
	Befolkning 2017	62,2	11,1	12,4	2,8	11,6	100,1	26,8
	Endring	10,2	-5,1	-3,7	-3,8	2,4	0,0	-5,1
<i>Med polakker</i>	Befolkning 2011	80,4	8,3	8,0	0,8	2,4	99,9	11,2
	Befolkning 2017	87,1	5,2	5,6	0,6	1,5	100,0	7,7
	Endring	6,7	-3,1	-2,4	-0,2	-0,9	0,1	-3,5

33 Det er en liten endring i spørsmålsformuleringen. I 2011 var formuleringen «Når du tenker på xxx, hvilken type kontakt ville du synes var greit for deg? I hvilken grad ville du like eller mislike ...». I 2017: «Nå vil vi stille deg noen spørsmål om kontakt med mennesker med ulike nasjonaliteter og religioner. I hvilken grad ville du like eller mislike at xxx ...»

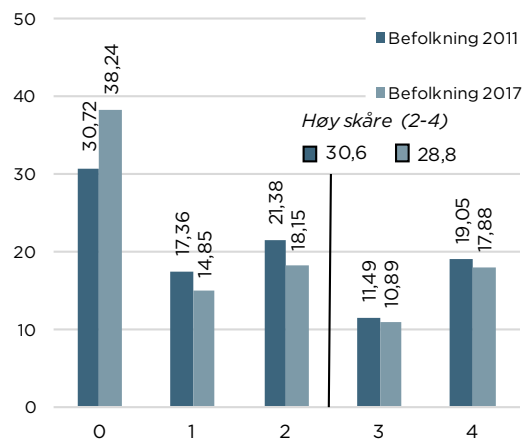

Figur 33. Fordeling på indeksen for fremmedfrykt, basert på holdning til naboskap/vennskap med rom, somaliere og polakker (Prosent. Befolkning 2011 og 2017)

3.3 Innvandrerskepsis

Vi har tidligere vist resultatene for hvordan befolkningen oppfatter innvandrernes betydning for norsk kultur og økonomi (gjengitt i tabell 39 og 40 under). Disse er brukt til å lage en indeks for innvandrerskepsis.

Indeksen for innvandrerskepsis er laget ved å gi 0 poeng for et positivt svar, 1 for ikke å ta stilling og 2 poeng for et negativt svar. Når skåre 3 eller 4 på indeksen regnes som høy verdi, klassifiseres 31 prosent av utvalget som innvandrerskeptisk i 2011 og 29 prosent i 2017, med andre ord tilnærmet stabilitet. Derimot øker andelen med to positive vurderinger (skåre 0) fra 31 prosent i 2011 til 38 prosent i 2017.

Figur 34. Indeks for innvandrerskepsis (Prosent. Befolkning 2011 og 2017)

Tabell 39. Oppfatning om innvandreres rolle med hensyn til norsk kultur (Prosent. Befolkning 2011 og 2017)

	A Mangfold	Umulig å velge	Ikke svar	B Trussel	Sum	A minus B
Befolkning 2011	54,2	20,7	0,2	25,0	100,1	29,2
Befolkning 2017	56,8	18,4	0,0	24,8	100,0	32,0
Endring	2,6	-2,3	-0,2	-0,2	-0,1	2,8

Tabell 40. Oppfatning om innvandrernes rolle med hensyn til norsk økonomi (Prosent. Befolkning 2011 og 2017)

	A Utnytter	Umulig å velge	Ikke svar	B Bidrar	Sum	B minus A
Befolkning 2011	37,1	25,5	0,4	37,1	100,1	0,0
Befolkning 2017	31,0	25,3	0,1	43,6	100,0	12,6
Endring	-6,1	-0,2	-0,3	6,5	-0,1	12,6

3.4 Religiøsitet

Holdningen til jøder eller muslimer kan tenkes å være påvirket av egen religiøsitet. Spørsmålene om religiøsitet er endret fra 2011 til 2017. I 2017 ble respondentene spurt: «Tror du på Gud?» og «Hvor viktig er religionen din for deg?»

Fordelingen på det første spørsmålet var 34 prosent «ja», 25 prosent «usikker» og 41 prosent «nei» i befolkningsutvalget. Når det gjelder religionens viktighet, svarte 12 prosent «svært viktig», 28 prosent «ganske viktig», 36 prosent «verken viktig eller uviktig», 18 prosent «lite viktig» og 7 prosent «ikke viktig

i det hele tatt».

Andelen som svarte at de tror på Gud, er høyere i minoritetsutvalgene. Av ikke-muslimske innvandrere («andre») var det 38 prosent som svarte ja, det samme gjorde 48 prosent i det jødiske utvalget og hele 94 prosent av muslimene. I befolkningsutvalget svarte 40 prosent at religion er svært eller ganske viktig for dem, det samme gjelder for utvalget «andre», mens de tilsvarende tallene for jøder var 64 prosent og for muslimer 77 prosent.

3.5 Mulig bakgrunn for negative holdninger til jøder og muslimer

Når respondentene deles inn etter sosiale kjennetegn eller oppfatninger som måles ved hjelp av indeksene diskutert ovenfor, kan variasjoner i forekomsten av antisemittisme eller muslimfiendtlighet mellom gruppene gi ideer om hva som stimulerer utviklingen av slike holdninger. Dette måles ved hjelp av de todelte samleindeksene, der høy verdi vil si skåre 2 eller skåre 3, som innebærer at respondenten har høy verdi på minst to av de tre delindeksene. Tabell 41 viser hvordan andelen med høy antisemittisme eller høy muslimfiendtlighet definert på denne måten varierer mellom ulike grupper i befolkningen.

For både antisemittisme og muslimfiendtlighet i

befolkningen gjelder at forekomsten er høyere blant menn enn blant kvinner, blant eldre enn blant yngre og blant personer med lav utdanning enn blant personer med høy. Når det gjelder region, skiller Trøndelag og Nord-Norge seg ut ved noe lavere forekomst av antisemittisme og høyere av muslimfiendtlighet enn de andre landsdelene.

Det å tro på Gud og å oppleve religion som viktig i eget liv har ingen klar sammenheng med antisemittisme eller muslimfiendtlighet i befolkningen, bortsett fra at andelen for høy muslimfiendtlighet blant dem som svarer ja til at de tror på Gud, er noe høyere enn blant dem som svarer nei.

Hvordan respondentene stiller seg til partene i Midtøsten-konflikten, og hva slags holdninger de har til denne konflikten, har klar sammenheng med antisemittisme og muslimfiendtlighet i den retningen som kan forventes. Unntaket er at sammenhengen mellom propalestinske holdninger og antisemittisme er svak, og at sterkt antiisraelske holdninger går sammen med muslimfiendtlighet. Det første kan tyde på at støtte til palestinerne i liten grad er et resultat av antisemittisme, det andre på at negative holdninger til fremmede og innvandrere kan skape negative holdninger til både jøder og muslimer. Begge disse holdningene har klar sammenheng med antisemittisme og spesielt muslimfiendtlighet. Avstanden mellom yttergruppene for både fremmedfrykt- og innvandrerskepsisindeksene er på nærmere 80 prosentpoeng i forekomsten av høy muslimfiendtlighet. Det kan diskuteres hvorvidt det er fruktbart å betrakte skepsis overfor fremmede eller innvandrere på den ene siden og antisemittisme eller muslimfiendtlighet på den andre som adskilte fenomener som kan påvirke hverandre, slik vi har gjort her, eller om de heller bør betraktes som ulike aspekter ved samme fenomen, et syndrom som er blitt kalt gruppefokuset fiendtlighet.³⁴

Flere av variablene i tabell 41 er innbyrdes korrelerte. For eksempel vil personer med høy fremmedfrykt ofte også være negative til innvandrere. Skal man kunne se hva en egenskap i seg selv betyr, må gruppene som sammenlignes, gjøres like gjennom en analyse der de andre variablene er med. Dette kan gjøres ved hjelp av multivariat regresjonsanalyse (tabell 42). Som følge av analysen av tabell 41 er religionens viktighet, som ikke hadde noen klar sammenheng med antisemittisme og muslimfiendtlighet, utelatt.

For at vi lettere skal kunne sammenligne ulike egenskapers betydning, bruker vi forklaringsvariablene todelt i den multivariate analysen, med et unntak for hvem respondentene holder med i den israelsk-pa-

lestinske konflikten og region. De todelte indeksene for negative holdninger til jøder og muslimer er kodet 0 for lav og 1 for høy verdi. Regresjonskoeffisientene tilsvarer da proporsjonsdifferanser, og multiplisert med 100 som vist i tabellen kan de tolkes som prosentdifferanser. Den bivariate sammenhengen mellom kjønn og antisemittisme i tabell 42 (-4,9) svarer for eksempel til forskjellen i prosentpoeng mellom kvinner og menn i tabell 41 (3-8 = -5).

Variablene i tabellen er inndelt i to kategorier. I den første er de sosiale bakgrunnsvariablene og tro på Gud, i den andre holdninger til konflikten i Midtøsten, fremmedfrykt og innvandrerskepsis. De siste befinner seg nærmere antisemittisme og muslimfiendtlighet i årsakskjeden, og kan betraktes som mellomliggende variabler mellom den første gruppen av variabler og negative holdninger til jøder eller muslimer. De utgjør mulige mekanismer som kan forklare sammenhengen mellom dem. Man kan også tenke seg at påvirkningen går motsatt vei, for eksempel at muslimfiendtlighet fører til innvandrerskepsis. Eller at påvirkningen går begge veier, at dette er fenomener som gjensidig stimulerer hverandre. Dette er det ikke mulig å avgjøre med dataene som foreligger. Uansett årsaksretning vil det være interessant å avdekke i hvilken grad disse egenskapene opptrer sammen hos individer.

Den multivariate analysen gjøres i to trinn. I det første inkluderes de sosiale bakgrunnsvariablene og tro på Gud. Endring i forhold til den bivariate sammenhengen for en variabel viser hvor mye av denne sammenhengen som forklares av de andre variablene i gruppen. For noen, kjønn og alder, vil dette være indirekte effekt, for de øvrige kan det også være snakk om spuriøs (ikke-kausalt) sammenheng. I det andre trinnet tas alle variablene med, og den sammenhengen som står igjen, utgjør den direkte effekten av den aktuelle variabelen, gitt variablene som er inkludert i analysen.

34 Zick et al. (2011).

Tabell 41. Variasjon i antisemittisme og muslimfiendtlighet mellom ulike grupper (Prosent med høy skåre på samleindeksene (Prosent. Befolkning 2017))

Variabel	Verdier (indeksskårer)	Høy anti-semittisme	Høy muslimfiendtlighet	Andel av utvalget	N (Uveid)
Kjønn	Kvinne	3	20	50	805
	Mann	8	34	50	770
Alder	-29 år	2	11	18	239
	30-44 år	5	27	28	410
	45-59 år	7	30	27	463
	60+ år	6	34	28	463
Bosted	Oslo og Akershus	5	22	25	381
	Resten av Østlandet	5	27	26	404
	Sør- og Vestlandet	7	28	31	601
	Trøndelag og Nord-Norge	3	34	18	189
Utdanning	Universitetsnivå	3	18	32	414
	Lavere	7	31	68	1161
Tror på Gud	Ja	6	31	34	550
	Usikker	4	28	25	394
	Nei	6	23	41	631
Religionens betydning i eget liv	Svært viktig	4	31	12	109
	Ganske viktig	5	29	28	242
	Verken/eller	6	32	36	317
	Lite viktig	4	38	18	149
	Ikke viktig i det hele tatt	7	32	7	59
Holder med partene i Midtøstenkonflikten	Helt/mest palestinerne	12	13	22	325
	Noe med palestinerne	6	18	11	172
	Ikke standpunkt	3	28	54	865
	Noe med Israel	5	47	5	68
	Helt/mest Israel	2	60	9	145
Proisraelske holdninger	Sterkt (6-8)	3	52	10	176
	Middels (3-5)	4	24	63	1025
	Svakt (0-2)	11	26	23	374
Antiisraelske holdninger	Sterkt (6-8)	22	36	15	241
	Middels (3-5)	3	23	66	982
	Svakt (0-2)	2	34	24	352
Propalestinske holdninger	Sterkt (6-8)	7	20	41	652
	Middels (3-5)	4	31	53	844
	Svakt (0-2)	9	45	5	79
Fremmedfrykt	Ingen (0)	2	5	38	584
	Svak (1-2)	2	15	25	379
	En viss (3-4)	7	36	15	250
	Middels (5-6)	8	55	9	142
	Sterk (7-12)	19	83	13	220
Innvandrerskepsis	Ingen (0)	3	3	38	572
	Svak (1)	4	12	15	236
	Middels (2)	4	29	18	296
	Ganske sterk (3)	4	42	11	168
	Sterk (4)	13	80	18	303
Alle		5	27	100	1575

Tabell 42. Bi- og multivariat regresjonsanalyse med todelte samleindekser som avhengig variabel (Befolkning 2017). *Koeffisienter i parentes: Ikke signifikante på 5 prosent nivå.

Variabel	Høy verdi (indeksskårer)	Antisemittisme			Muslimfiendtlighet		
		Bi-variater	Multivariat		Bi-variater	Multivariat	
Kjønn	Kvinne	-4,9	-4,8	-4,4	-14,2	-14,0	-5,1
Alder	-44 år	-2,4	(-2,2)	(-0,6)	-11,5	-9,9	-5,1
Region (To dummyvariabler. Ref.-gruppe: Østlandet)	Sør- & Vestlandet	2,6	(1,8)	(1,7)	(1,9)	(2,8)	(1,1)
	Trøndelag & Nord-Norge	-3,1	(-2,6)	(-2,9)	6,6	7,3	(2,5)
Utdanning	Univers./Høgskole	-3,5	-2,9	(-1,6)	-12,7	-10,2	(-0,8)
Tror på Gud	Ja	(0,5)	(0,1)	(1,7)	6,1	4,8	(2,6)
Midtøsten-konflikten (To dummyvariabler. Ref.-gruppe: Ikke standpunkt)	Holder med Israel	(-2,6)		(-1,6)	33,0		14,0
	Holder med palestinerne	6,6		5,3	-18,7		-7,8
Proisraelske holdninger	Sterkt (5-8)	(-2,6)		(-1,9)	12,7		(0,5)
Antiisraelske holdninger	Sterkt (5-8)	12,6		10,3	5,0		5,4
Propalestinske holdninger	Sterkt (5-8)	(0,3)		(-1,5)	-11,1		(-0,3)
Fremmedfrykt	Sterk (7-12)	15,9		14,8	64,1		40,0
Innvandrersepsis	Sterk (3-4)	6,2		(1,1)	54,4		36,3
Forklart varians (adj. RSq)			0,019	0,134		0,058	0,419

Tabell 42 viser at når vi fjerner forskjeller mellom kvinner og menn med hensyn til de øvrige variablene, blir kjønnsforskjellen for antisemittisme redusert, men bare ubetydelig (fra -4,9 til -4,4 prosentpoeng). For muslimfiendtlighet derimot reduseres sammenhengen med kjønn kraftig når det kontrolleres for samtlige andre variabler (fra -14,2 til -5,1). Dette kan i første rekke tilskrives at det er klare forskjeller mellom kjønnene når det gjelder fremmedfrykt og innvandrerskepsis (tabell 43). At sammenhengene er negative, forteller at kvinner – som regnes som høy verdi på kjønnsvariabelen – har lavere forekomst av slike holdninger enn det menn har. Tabell 42 viser at både fremmedfrykt og innvandrerskepsis har sterk effekt på sjansen for å skåre høyt på muslimfiendtlighet, og formidler dermed negativ indirekte effekt mellom kjønn og muslimfiendtlighet.

Sagt på en annen måte er en viktig del av forklaringen på lavere forekomst av muslimfiendtlighet hos kvinner at de sjeldnere enn menn har høy fremmed-

frykt og innvandrerskepsis (negative korrelasjoner med kjønn, der kvinne regnes som høy verdi, i tabell 43).

Resultatene av den multivariate analysen (tabell 42) forteller at fremmedfrykt er det som har størst betydning for om en person skårer høyt på anti-semittismeindeksen, fulgt av det å ha antiisraelske holdninger og holde med palestinerne i Midtøsten-konflikten. Det å være kvinne og å holde med Israel bidrar til å redusere sjansen for høy skåre.

For høy muslimfiendtlighet er det fremmedfrykt som har størst effekt, tett fulgt av innvandrerskepsis, som hadde liten betydning for forekomsten av antisemittisme. Det å holde med Israel i Midtøsten-konflikten bidrar til å øke sjansen for å ha høy muslimfiendtlighet. Utdanning har en klar bivariat sammenheng, som endres lite av kontroll for andre sosiale bakgrunnsvariabler, men som forsvinner etter kontroll for holdningsvariablene. Utdanningens betydning er dermed ikke en direkte, men en indirekte effekt, via i første rekke fremmedfrykt og inn-

vandrerskepsis. Slike holdninger er mindre vanlige blant personer med universitets- eller høyskoleutdanning (tabell 43).

En intuitivt kanskje lettere forståelig måte å få frem betydningen av disse egenskapene for antisemittisme eller muslimfiendtlighet på er ved hjelp av tabeller. Da må man imidlertid begrense seg når det gjelder hvor mange egenskaper som sees på samtidig, for ikke å få for få respondenter i rutene i tabellen. I tabell 44 og tabell 45 brukes to av de variablene som analysen har vist betyr mest for antisemittisme og muslimfiendtlighet, nemlig fremmedfrykt og oppfatning om partene i Midtøsten-konflikten. Med begrensningen til to variabler blir det mulig å bruke fem verdier for hver av variablene i tabellene, i stedet for den grove todelingen i regresjonsanalysen.

Med femdelte variabler får vi frem stor variasjon i andelen som har høy antisemittisme, fra 0 prosent i nedre venstre hjørne for personer uten fremmedfrykt som holder med Israel, til 52 prosent i øvre høyre

hjørne, der en føler meget stor frykt for fremmede og holder mest med palestinerne. Mellom disse ytterpunktene stiger andelen med høy antisemittisme gradvis i et mønster som følger hoveddiagonalen.

Tabell 45 for muslimfiendtlighet er satt opp på samme måte som tabell 44. Siden sammenhengen med syn på partene i Midtøsten-konflikten her har motsatt tendens, er det stigende andeler fra nedre høyre hjørne til øvre venstre, fra 2 prosent blant personer uten fremmedfrykt som holder mest med palestinerne, til 91 prosent blant dem med meget stor frykt som holder mest med Israel.

I tabell 44 for antisemittisme er avstanden mellom yttergruppene noe større med hensyn til fremmedfrykt (kolonnene) enn til konfliktsyn (linjene). Dette gjelder i enda større grad for muslimfiendtlighet (tabell 45). Dette viser den store betydningen fremmedfrykt – en allmenn skepsis overfor fremmede – trolig har for utviklingen av negative holdninger overfor jøder og muslimer.

Tabell 43. Korrelasjonsmatrise for uavhengige variabler (Pearsons r. Befolkning 2011 og 2017 kombinert)

	Kjønn kvinne	Alder <45 år	Utdan. univ./ hsk	Frem- med- frykt	Inn- vand. skepsis	Holder med Isr.	Holder med pal.	Pro-Isr. holdn.	Anti-Isr. holdn.	Pro- pal. holdn.
Kjønn (kvinne)	1	-0,04	0,06	-0,09	-0,15	-0,15	-0,01	-0,06	0,04	-0,03
Alder (ung: <45år)	-0,04	1	0,05	-0,06	-0,01	-0,08	-0,07	-0,08	-0,12	-0,14
Utd. (Univ./Høysk.)	0,06	0,05	1	-0,11	-0,17	-0,03	0,11	-0,04	-0,07	0,03
Fremmedfrykt	-0,09	-0,06	-0,11	1	0,41	0,09	-0,12	0,06	0,05	-0,12
Innvand.skepsis	-0,15	-0,01	-0,17	0,41	1	0,16	-0,20	0,07	0,03	-0,16
Holder med Isr.	-0,15	-0,08	-0,03	0,09	0,16	1	-0,28	0,40	-0,18	-0,17
Holder med pal.	-0,01	-0,07	0,11	-0,12	-0,20	-0,28	1	-0,19	0,27	0,31
Proisr. holdning	-0,06	-0,08	-0,04	0,06	0,07	0,40	-0,19	1	-0,07	0,03
Antiisr. holdning	0,04	-0,12	-0,07	0,05	0,03	-0,18	0,27	-0,07	1	0,14
Propal. holdning	-0,03	-0,14	0,03	-0,12	-0,16	-0,17	0,31	0,03	0,14	1

Tabell 44. Prosent høy antisemittisme (Prosent. Befolkning 2011 og 2017 kombinert)

Fremmedfrykt	Holder med i Midtøsten-konflikten					Differanse
	Mest Israel	Litt Israel	Begge/Ingen	Litt palest.	Mest palest.	Pal.-Isr.
Meget stor	5,9	11,8	19,6	33,2	52,0	46,1
Stor	2,0	3,8	6,9	5,0	20,6	18,6
Middels	0,0	2,4	2,1	7,7	22,1	22,1
Liten	1,5	0,0	1,5	7,4	7,5	6,0
Meget liten	0,0	0,0	1,1	0,7	4,7	4,7
Differanse	5,9	11,6	18,5	32,5	47,3	41,4

Tabell 45. Prosent høy muslimfiendtlighet (Prosent. Befolkning 2017)

Fremmedfrykt	Holder med i Midtøsten-konflikten					Differ.
	Mest Israel	Litt Israel	Begge/Ingen	Litt palest.	Mest palest.	Isr.-Pal.
Meget stor	90,9	92,5	83,7	72,6	66,7	24,2
Stor	87,4	56,5	49,3	40,2	57,2	30,2
Middels	67,7	44,4	34,5	33,3	20,3	47,4
Liten	42,1	14,1	15,4	7,1	6,3	35,8
Meget liten	17,3	22,1	5,8	1,2	1,9	15,4
Differanse:	73,6	70,4	77,9	71,4	64,8	8,8

3.6 Mulige årsaker til nedgangen i antisemittisme

Mellom 2011 og 2017 har det som vist vært en nedgang i andelen i befolkningen som skårer høyt på den todelte samleindeksen for antisemittisme på 2,3 prosentpoeng, fra 7,8 til 5,5 prosent. Kan de uavhengige variablene i analysen fra foregående avsnitt forklare denne nedgangen? Det må i så tilfelle være variabler som både har en effekt på antisemittisme, og som har endret seg i «riktig» retning i løpet av dette tidsrommet (det vil si har fått lavere forekomst for verdien som øker sjansen for antisemittisme, eller høyere forekomst for verdien som reduserer sjansen).

Kriteriet om endring i forekomst utelukker variabler som kjønn og alder, der befolkningens sammensetning ikke vil ha endret seg nevneverdig i løpet av det aktuelle tidsrommet. Det utelukker også

variabler med liten direkte effekt på antisemittisme i den multivariate analysen i tabell 42. Dermed sitter vi igjen med variablene i tabell 46.

En variabls bidrag til endring i forekomsten av høy antisemittisme tilsvarer produktet for hvor mye den har endret seg multiplisert med effekten den har på antisemittisme. Det viser seg at spesielt endringene i forekomst er så små at dette bidraget bare blir noen få tideler av en prosent. Det største bidraget, for antiisraelske holdninger, har endatil «feil» fortegn. Utviklingen i retning av litt større forekomst av slike holdninger har bidratt til mer og ikke mindre antisemittisme. Summert for alle variablene blir resultatet -0,2 prosentpoeng. Sett i forhold til den faktiske tilbakegangen på 2,3 prosent blir kon-

Tabell 46. Uavhengige variablers bidrag til nedgangen i antisemittisme (Prosent. Befolkning 2011 og 2017)

Variabel	Høy verdi (indeksskårer)	Forekomst			DE på antisem.	Endring x direkte ef.
		2011	2017	Endring		
Utdanning	Universitet	28,4	32,1	3,7	-1,6	-0,06
Midtøsten-konflikten	Holder med pal.	36,0	32,4	-3,6	5,3	-0,19
Antiisraelske holdninger	Sterkt (5-8)	24,8	27,2	2,4	10,3	0,25
Fremmedfrykt	Sterk (7-12)	14,7	13,4	-1,3	14,8	-0,19
Innvandrerskepsis	Sterk (3-4)	30,6	28,8	-1,8	1,1	-0,02
Antisemittisme	Høy (1-3)	7,8	5,5	-2,3	Sum:	-0,21

klusjonen at variablene i tabell 46 ikke kan forklare nedgangen i forekomsten av antisemittisme i Norge mellom 2011 og 2017. Vi må lete etter utviklingstrekk eller hendelser i denne perioden som ikke fanges opp av disse variablene, for å kunne forstå bakgrunnen

for utviklingen. En mulighet kan være større oppmerksomhet i medier og politikk på antisemittisme som et samfunnsproblem i dette tidsrommet, skapt blant annet av terroraksjoner mot jøder i Europa.

3.7 Koblingen mellom antisemittisme og muslimfiendtlighet

Er antisemittisme og muslimfiendtlighet beslektede fenomener eller holdningsmessige motsetninger, er det snakk om et både-og eller et enten-eller når det gjelder slike holdninger? Det første kunne man tenke seg var tilfellet dersom fremmedfrykt er en dominerende årsak. Det siste kunne være en følge dersom den israelsk-palestinske konflikten spiller en avgjørende rolle for holdningsdannelsen, og man utvikler positive holdninger til den parten en sympatiserer med, og negative holdninger til motparten. Vi har alt sett at begge disse forholdene spiller en rolle, men at fremmedfrykt ser ut til å bety mest. Dette bekreftes av resultatene nedenfor.

At antisemittisme og muslimfiendtlighet ofte opptrer sammen, får man frem ved å beregne korrelasjonen mellom de to indeksene. Koeffisienten (Pearsons r) er positiv i befolkningsutvalget i 2017, enten vi bruker den fullstendige indeksen (0,24) eller den todelte versjonen (0,15). Dette er klare, men ikke veldig sterke sammenhenger.

Tabeller kan gi et bedre inntrykk av sammenhengen. Venstre del av tabell 47 viser at sannsynligheten for å skåre høyt på muslimfiendtlighet er klart større for personer med høy antisemittisme enn for personer med lav. Forskjellen er på hele 30 prosentpoeng. Tilsvarende viser høyre del av tabellen at høy muslimfiendtlighet øker snarere enn reduserer sjansen for å ha antisemittiske holdninger. Forskjellen er på 8 prosentpoeng.

Mønsteret i tabell 47 betyr at kombinasjonene høy-høy og lav-lav antisemittisme-muslimfiendtlighet vil forekomme oftere enn tilfeldighetene skulle tilsi. Dette vises i tabell 48, der befolkningen er fordelt på de ulike kombinasjonene av verdier på de to indeksene. Til venstre brukes de fullstendige skårene 0-3 for samleindeksene, til høyre de todelte indeksene.

Tabellen med todelte indekser (høyre del) viser at 70,5 prosent av respondentene skårer lavt på begge indekser, mens 3 prosent skårer høyt på begge. Bare

Tabell 47. Koblingen mellom muslimfiendtlighet og antisemittisme (Prosent. Befolkning 2017)

Muslimfiendtlighet	Antisemittisme		Dif.
	Lav	Høy	
Lav	75	45	30
Høy	25	55	-30
Sum	100	100	0

Muslimfiendtlighet	Antisemittisme		Sum
	Lav	Høy	
Lav	97	3	100
Høy	89	11	100
Differanse	-8	8	0

Tabell 48. Forekomst av de ulike kombinasjonene av antisemittisme og muslimfiendtlighet (Prosent av grandtotalen. Befolkning 2017)

Muslimfiendtlighet	Antisemittisme				Sum	Antisemittisme		Sum
	0 lav	1	2	3 Høy		Lav	Høy	
0 Lav	55,4	2,2	1,0	0,6	59,2	70,5	2,5	73,0
1	11,4	1,6	0,6	0,3	13,8			
2	10,3	2,1	0,9	0,2	13,4	24,0	3,0	27,0
3 Høy	9,6	2,1	0,9	1,0	13,6			
Sum	86,7	7,9	3,4	2,1	100,0	94,5	5,5	100,0

antisemittisme finner vi hos 2,5 prosent, bare muslimfiendtlighet hos 24 prosent av utvalget.

Hvis vi tenker oss at svarene ble fordelt i rutene i tabellen ved loddtrekning, det vil si helt tilfeldig, og slik at en beholder marginalfordelingen for de to indeksene (94,5-5,5 og 73-27), ville andelen som falt i høy-høy- eller la-lav-cellene, vært 1,5 prosentpoeng lavere i hver (4,5 prosent i høy-høy-cellen som eksempel). Tilsvarende ville andelen i hver av de to cellene med lav verdi på én indeks og høy på den andre vært 1,5 prosentpoeng høyere. Dette viser at antisemittisme og muslimfiendtlighet har en tendens til å opptre sammen hos individer. De er med andre ord beslektede holdninger snarere enn motsetninger. Men samtidig er det klart at de ofte forekommer alene, noe som særlig gjelder muslimfiendtlighet, siden slike negative holdninger er langt mer utbredt i Norge enn antisemittisme slik dette er blitt målt.

I tabell 41 ble det vist hvordan andelen med enten høy antisemittisme eller høy muslimfiendtlighet varierer mellom grupper med ulike sosiale kjennetegn eller holdninger. I tabell 49 vises tilsvarende resulta-

ter for ulike kombinasjoner av de to typene negative oppfatninger, i form av fordelingen på lav skåre på begge todelte samleindekser, lav skåre på muslimfiendtlighet og høy på antisemittisme, og omvendt, og endelig høy skåre på begge.

Høy skåre bare for antisemittisme varierer forholdsvis lite mellom gruppene i tabellen, med unntak av synet på partene i den israelsk-palestinske konflikten og holdninger til den. Høy skåre bare for muslimfiendtlighet varierer langt mer, både med hensyn til konfliktoppfatninger, fremmedfrykt og innvandrerskepsis. Høy skåre på begge indekser er spesielt vanlig blant personer med sterk fremmedfrykt og sterk innvandrerskepsis.

Fravær av begge typer negative oppfatninger er langt vanligere blant kvinner enn blant menn (forskjell 15 prosentpoeng), blant yngre sammenlignet med eldre (24 prosentpoeng), og blant personer med universitets- eller høyskoleutdanning sammenlignet med dem som har lavere utdanning (14 prosentpoeng).

Oppfatning om partene i Midtøsten-konflikten

Tabell 49. Variasjoner i forekomsten av ulike kombinasjoner av antisemittisme og muslimfiendtlighet (Prosent. Befolkning 2017)

Variabel	Verdier (evt. med indeksskårer)	Kombinasjon antisem. - muslimfiend.			
		L-L	H-L	L-H	H-H
Kjønn	Kvinne	78	2	19	1
	Mann	63	3	29	5
Alder	-29 år	87	2	10	0
	30-44 år	71	2	24	3
	45-59 år	67	3	26	4
	60 + år	63	3	31	3
Bosted	Oslo og Akershus	76	3	19	3
	Resten av Østland	71	2	24	3
	Sør- og Vestlandet	69	3	24	4
	Trøndelag og Nord-Norge	66	1	31	2
Utdanning	Universitetsnivå	80	2	17	1
	Lavere	66	3	27	4
Tror på Gud	Ja	66	3	28	3
	Usikker	70	2	26	2
	Nei	75	2	19	4
Religionens betydning i eget liv	Svært viktig	67	2	29	2
	Ganske viktig	69	2	26	3
	Hverken / eller	65	3	30	2
	Lite viktig	61	1	35	3
	Ikke viktig i det hele tatt	68	0	25	7

Variabel	Verdier (evt. med indeksskårer)	Kombinasjon antisem. - muslimfiend.			
		L-L	H-L	L-H	H-H
<i>Holder med partene i Midtøsten-konflikten</i>	Helt/mest palestinerne	79	8	9	4
	Noe med palestinerne	79	3	15	3
	Ikke standpunkt	72	1	25	3
	Noe med Israel	52	1	44	4
	Helt/mest Israel	40	0	57	2
<i>Proisraelske holdninger</i>	Sterkt (6-8)	47	1	49	2
	Middels (3-5)	75	2	22	2
	Svakt (0-2)	69	5	20	6
<i>Antiisraelske holdninger</i>	Sterkt (6-8)	53	11	25	11
	Middels (3-5)	76	1	21	5
	Svakt (0-2)	66	1	32	1
<i>Propalestin-ske holdninger</i>	Sterkt (6-8)	76	4	17	2
	Middels (3-5)	68	1	28	3
	Svakt (0-2)	55	0	37	9
<i>Fremmedfrykt</i>	Ingen (0)	94	2	5	0
	Svak (1-2)	83	2	14	1
	En viss (3-4)	58	6	35	1
	Middels (5-6)	42	3	50	5
	Sterk (7-12)	15	2	66	17
<i>Innvandrer-skepsis</i>	Ingen (0)	94	3	3	0
	Svak (1)	86	3	11	1
	Middels (2)	69	2	26	3
	Ganske sterk (3)	56	2	40	2
	Sterk (4)	19	1	68	13
<i>Alle</i>		70,5	2,5	24	3

har stor betydning. De som holder mest med palestinerne, har en andel med lav verdi på begge indekser som ligger 39 prosentpoeng høyere enn dem som holder mest med Israel. Mønsteret for holdninger til konflikten er noe av det samme, men for to av de tre indeksene er det de som har en nøytral mellomposi-

sjon, som ligger høyest. Den aller største avstanden finner vi med hensyn til fremmedfrykt (79 prosentpoeng mellom yttergruppene) og innvandrerskepsis (75 prosentpoeng).

3.8 Partienes velgergrupper: Holdning til jøder, muslimer og innvandrere

Det er ikke særlig store forskjeller mellom partienes største andelene med høy verdi på alle indekser (13 velgergrupper når det gjelder de fire indeksene for prosent på samleindeksen når 2-3 høye skårer for holdning til jøder. Fremskrittspartiets velgere har de delindeksene regnes som høy verdi), mens velgerne

Tabell 50. Holdning til jøder i partienes velgergrupper (Prosent høy verdi på de todelte indeksene. Befolkning 2011 og 2017 kombinert)

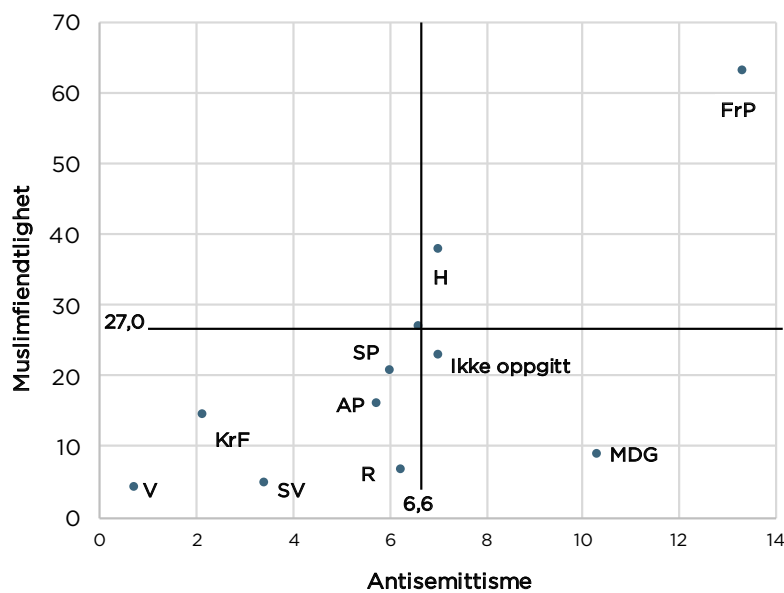
Stemte ved siste valg *	Indekser for holdning til jøder (%høy skåre)			
	Fordommer	Motvilje	Avstand	Samlet
Fremskrittspartiet	14,9	14,2	15,7	13,3
Miljøpartiet De Grønne	12,9	5,8	6,9	10,3
Høyre	11,5	9,0	7,3	7,0
Vil ikke oppgi parti	10,2	5,1	8,6	7,0
Rødt	11,6	9,8	7,8	6,2
Senterpartiet	9,5	9,4	8,1	6,0
Det norske Arbeiderparti	10,2	8,4	4,6	5,7
Sosialistisk Venstreparti	5,2	6,2	1,4	3,4
Kristelig Folkeparti	2,9	4,0	2,1	2,1
Venstre	3,3	4,7	0,7	0,7
Alle	10,2	8,2	7,2	6,6

*siste valg viser i denne sammenheng til valget i 2013. Spørreundersøkelsen ble sendt ut før stortingsvalget i 2017.

Tabell 51. Partiforskjeller i holdning til muslimer (Prosent høy verdi på de todelte indeksene. Befolkning 2017)

Stemte ved siste valg *	Indekser for holdning til muslimer (%høy skåre)			
	Fordommer	Motvilje	Avstand	Samlet
Fremskrittspartiet	73,5	59,4	49,6	63,2
Høyre	44,1	41,8	23,3	38,0
Vil ikke oppgi parti	34,5	25,2	19,9	23,0
Senterpartiet	33,9	21,4	17,7	21,0
Det norske Arbeiderparti	21,3	14,7	13,0	16,1
Kristelig Folkeparti	27,4	17,1	6,7	14,7
Miljøpartiet De Grønne	18,4	9,0	4,2	9,0
Rødt	6,9	6,9	0,0	6,9
Sosialistisk Venstreparti	8,6	7,2	2,1	5,0
Venstre	8,4	12,0	2,7	4,5
Alle	34,1	27,7	19,6	27,0

*siste valg viser i denne sammenheng til valget i 2013. Spørreundersøkelsen ble sendt ut før stortingsvalget i 2017.

Figur 35. Plassering av partienes velgergrupper ut fra andel med høy verdi på indeksene for antisemittisme (2011 + 2017) og muslimfiendtlighet (2017) (Prosent. Befolkning 2011 og 2017 kombinert)

til Venstre, KrF og SV ligger spesielt lavt (med 1 til 3 prosent som skårer høyt).

Tilsvarende beregninger for indeksene for negative holdninger til muslimer viser større sprik mellom partienes velgergrupper. Fremskrittpartiets velgere ligger klart over de andre velgergruppene i andelen som skårer høyt på samleindeksen (62 prosent), med Høyres velgere nærmest, men et godt stykke under (37 prosent). Velgerne til SV og Venstre ligger lavest, med 5 prosent som viser høy muslimfiendtlighet slik dette måles. Figur 35 viser kombinasjonene for andelen med høy skåre på de to indeksene innenfor partienes velgergrupper. I befolkningen som helhet er det ifølge våre mål i 2017 omtrent 20 prosentpoeng flere som har negative holdninger til muslimer enn som har dette til jøder (27 mot 5,5 prosent). Større avstand mellom andel for muslimfiendtlighet og antisemittisme finner vi i Fremskrittspartiets og Høyres velgergrupper. De to andelene er nokså like i Venstre, SV, Rødt og MDG, og faktisk litt høyere for antisemittisme enn muslimfiendtlighet i den siste velgergruppen. Det må imidlertid tas med i

betraktningen når partiene sammenlignes, at antallet respondenter er lavt i noen velgergrupper, og at resultatene er tilsvarende usikre. Dette gjelder de mindre partiene for muslimfiendtlighet, der det bare foreligger data fra 2017-undersøkelsen, og for MDG og Rødt også når det gjelder antisemittisme.

Tabell 52. Baser for partienes velgergrupper i befolkningsutvalget (Befolkning 2011 og 2017)

Stemt	Befolkning		
	2011	2017	Sum
AP	380	370	750
FrP	133	189	322
H	368	376	744
KrF	56	40	96
MDG	0	33	33
R	22	25	47
SP	58	69	127
SV	69	60	129
V	82	45	127

3.9 Det muslimske utvalget og mulige bakgrunner for holdninger til jøder

Tabell 53 viser variasjoner i forekomsten av antisemittisme mellom ulike grupper innenfor det muslimske utvalget. Tabellen viser også sammensetningen av befolkningsutvalget og det muslimske utvalget, som for noen egenskaper er ganske forskjellig. Dette gjelder spesielt med hensyn til religiøsitet (muslimer tror langt oftere på Gud, og religion er oftere viktig for dem), hvem respondentene holder med av partene i den israelsk-palestinske konflikten (flere muslimer støtter palestinerne), og fremmedfrykt og innvandrerskepsis (som er langt lavere blant muslimer).

Mønsteret for forekomsten av antisemittisme ligner det vi alt har sett for befolkningsutvalget. Men selv om variasjonen i andelen med høy skåre på samleindeksen for antisemittisme er ganske lik i de to utvalgene for mange egenskaper, er det noen avvik. Ett er den spesielt høye andelen for antisemittisme blant eldre muslimer. Et annet er lav forekomst blant dem som er mest skeptiske til innvandrere, men her finner vi nesten ingen muslimer. Gjennomgående er mange grupper innenfor det muslimske utvalget så små at de beskjedne forskjellene som eksisterer mellom dem, ikke er statistisk signifikante, de kan med andre ord tilskrives tilfeldigheter ved utvalgstrekkingen.

Tabell 54 viser variasjon i antisemittisme for egenskaper som er relevante for innvandrere, men ikke for befolkningen ellers. Et skille er tidspunkt for innvandring, der de som har vært lengst i Norge, og de som er født her (andregenerasjonsinnvandrere), har noe høyere andel for antisemittisme enn de som nylig har innvandret. Men igjen er forskjellene så små i forhold til antallet respondenter at det bare er forskjellen mellom tidlige og sene innvandrere som

er signifikant. Videre er det litt høyere andel for dem som har hatt utdanningen sin utenfor Norge, og for dem som har medier fra opprinnelseslandet som sin viktigste nyhetskilde. De som ikke synes det er viktig i det hele tatt å følge religiøse regler, ligger lavest i antisemittisme. Men alle disse forskjellene er for små til å være signifikante.

Det kunne også være av interesse å undersøke om landbakgrunn har betydning for forekomsten av antisemittisme (tabell 55). Det viser seg at blant muslimer er det de som stammer fra Bosnia-Hercegovina og Pakistan, som skiller seg ut med høy antisemittisme, mens det blant ikke-muslimske innvandrere er de som kommer fra Tyrkia, som har høyest forekomst av antisemittisme. Men det lave antallet respondenter i gruppene gjør tallene usikre. sammenligner vi for eksempel disse tre resultatene med de tilsvarende resultatene for innvandrere fra Irak, er det bare forskjellen med hensyn til muslimer fra Bosnia-Hercegovina som er signifikant (på 5 pro-sents nivå).

Tabell 53. Variasjon i antisemittisme mellom ulike grupper (Prosent med høy skåre på samleindeksen (Prosent. Befolkning og muslimer 2017))

Variabel	Verdier (evt. med indeksskåre)	% Høy antisem.		% av utvalget		N (uveid)	
		Befolk.	Musl.	Befolk.	Musl.	Befolk.	Musl.
<i>Kjønn</i>	Kvinne	3	5	50	49	805	259
	Mann	8	8	50	51	770	322
<i>Alder</i>	-29 år	2	5	18	31	239	178
	30-44 år	5	5	28	37	410	214
	45-59 år	7	6	27	22	463	141
	60 + år	6	25	28	10	463	50
<i>Utdanning</i>	Universitetsnivå	3	6	32	31	414	177
	Lavere	7	8	68	69	1161	377
<i>Tror på Gud</i>	Ja	6	6	34	94	550	546
	Usikker	4	14	25	4	394	24
	Nei	6	14	41	2	631	15
<i>Religionens betydning i eget liv</i>	Svært viktig	4	7	12	47	109	276
	Ganske viktig	5	7	28	29	242	163
	Hverken / eller	6	7	36	13	317	73
	Lite viktig	4	8	18	6	149	38
	Ikke viktig i det hele tatt	7	4	7	4	59	31
<i>Holder med partene i Midtøsten-konflikten</i>	Helt/mest palestinerne	12	11	22	52	325	287
	Noe med palestinerne	6	7	11	7	172	43
	Ikke standpunkt	3	2	54	37	865	238
	Noe med Israel	5	0	5	0	68	3
	Helt/mest Israel	2	0	9	3	145	15
<i>Proisraelske holdninger</i>	Sterkt (6-8)	3	3	10	6	176	39
	Middels (3-5)	4	6	63	59	1025	339
	Svakt (0-2)	11	9	23	35	374	208
<i>Antiisraelske holdninger</i>	Sterkt (6-8)	22	17	15	26	241	141
	Middels (3-5)	3	4	66	61	982	358
	Svakt (0-2)	2	0	24	13	352	87
<i>Propalestinske holdninger</i>	Sterkt (6-8)	7	7	41	55	652	314
	Middels (3-5)	4	7	53	42	844	251
	Svakt (0-2)	9	11	5	3	79	21
<i>Fremmedfrykt</i>	Ingen (0)	2	1	38	60	584	355
	Svak (1-2)	2	12	25	17	379	95
	En viss (3-4)	7	16	15	11	250	62
	Middels (5-6)	8	18	9	7	142	40
	Sterk (7-12)	19	18	13	6	220	34
<i>Innvandrer-skepsis</i>	Ingen (0)	3	7	38	66	572	384
	Svak (1)	4	7	15	18	236	107
	Middels (2)	4	6	18	15	296	83
	Ganske sterk (3)	4	0	11	1	168	6
	Sterk (4)	13	0	18	1	303	6
Alle		6	7	100	100	1575	586

Tabell 54. Forskjell i forekomst av antisemittisme mellom grupper av muslimer (Prosent. Muslimer)

Variabel	Verdier	% Høy antisem.	% av utvalget	N (uveid)
<i>Når innvandret</i>	Før 2000	9	32	192
	2000 og senere	5	52	326
	Født i Norge (andregenerasjon)	9	15	68
<i>Hvor ble utdannelsen fullført</i>	I Norge	6	54	318
	Utenfor Norge / ubesvart	8	46	268
<i>Nyhetsmedier en vanligvis bruker</i>	Fra opprinnelseslandet	9	43	243
	Ikke fra opprinnelseslandet	6	57	340
<i>Hvor viktig er det å følge religiøse regler</i>	Meget viktig	8	32	187
	Ganske viktig	6	33	188
	Hverken / eller	8	16	91
	Lite viktig	7	11	65
	Ikke viktig i det hele tatt	2	7	50

Tabell 55. Landbakgrunn og antisemittisme for muslimske og ikke-muslimske innvandrere (Prosent med høy antisemittisme. Muslimer og «andre»)

	Antisemittisme			Baser (N)		
	Muslimer	«andre»	Totalt	Muslimer	«andre»	Sum
Afghanistan	1,0	0,0	0,8	72	15	87
Bosnia-Hercegovina	21,6	2,3	12,1	38	37	75
Irak	5,3	2,3	4,3	90	46	136
Iran	0,0	3,1	2,2	34	87	121
Kosovo	0,0	0,0	0,0	25	8	33
Marokko	2,4	0,0	2,2	36	2	38
Pakistan	11,8	0,0	10,6	93	11	104
Det palestinske området	5,9	0,0	5,3	10	2	12
Somalia	4,5	0,0	3,9	135	17	152
Tyrkia	7,7	10,3	8,3	53	17	70
Total / Sum	6,9	2,6	5,7	586	242	828

4 DE NORSKE RESULTATENE I ET INTERNASJONALT PERSPEKTIV

For bedre å kunne vurdere resultatene fra de foreliggende studiene er det nyttig å sammenligne disse med resultatene fra tilsvarende spørreundersøkelser i andre europeiske land. Mens det finnes aktuelle empiriske studier om holdninger til jøder i flere europeiske land, gjelder dette ikke i samme grad for spørsmålet om holdninger til muslimer. Hittil har spørsmål om holdninger til muslimer bare i enkelttilfeller blitt trukket inn i spørreundersøkelser om gruppefiendtlige holdninger, mens spesialstudier på dette feltet sjelden er blitt gjennomført, og primært innenfor

religionssosiologi. Jøders erfaringer med diskriminering og antisemittisme har også bare unntaksvis blitt tatt opp i spørreundersøkelser, men en stor studie ble gjennomført i 2013 i EU.³⁵ Den muslimske befolkningens erfaringer har blitt behandlet i to store undersøkelser i EU, som danner en relevant bakgrunn for den foreliggende undersøkelsen.³⁶ Ulik empirisk basis gjør imidlertid at det ikke er mulig å sammenligne alle aspekter som berøres i HL-senterets undersøkelse, med tilsvarende undersøkelser i andre land.

4.1 Antisemittiske fordommer

Studiene som i en del år regelmessig har vært foretatt av den amerikanske Anti-Defamation League (ADL), representerer en aktuell internasjonal sammenligning. I ADL-studiene er imidlertid utvalget, som ofte kan være ned mot 500 deltakere, ganske lite slik at det strengt tatt ikke tilfredsstiller kravene til representativitet. Dessuten foreligger det lite informasjon om metodebruk ved datainnsamling og oversettelse av spørsmål og påstander til ulike språk. Resultatene fra ADL-studiene bør derfor tas med en klype salt. Funnene i studiene for de ulike landene har imidlertid over tid vist en viss stabilitet, og tendensene stemmer overens med de tilgjengelige studiene for de respektive landene. ADL-studiene kan derfor likevel gi verdifulle indikasjoner på utbredelsen av antisemittiske forestillinger i ulike land.

For å kartlegge antisemittiske holdninger har ADL-studiene benyttet en indeks som omfatter elleve antisemittiske påstander (se tabell 56). Disse fanger nesten utelukkende opp aspekter tilknyttet tradisjo-

nell antisemittisme (stor innflytelse på verdensøkonomien, politikken og mediene, manglende lojalitet og sterk egengruppeorientering), mens sekundær antisemittisme (se innledning) bare dekkes med én påstand («Jødene snakker fremdeles for mye om hva som hendte med dem under Holocaust»), og påstander vedrørende Israel-relatert antisemittisme er helt fraværende. Videre måler indeksen aspektet «internasjonal innflytelse» med hele fem påstander. Siden man kan anta at fordommer vedrørende for stor jødisk innflytelse vil gjelde i alle innflytelsessfærer, måler disse fem påstandene til syvende og sist nesten det samme.

Respondenter i disse studiene klassifiseres som antisemittistiske dersom de anser minst seks av påstandene for «sannsynligvis sanne» («probably true»). Prosentverdien relaterer seg dermed til andelen av respondentene som sa seg enig i mer enn halvparten av de antisemittiske påstandene. Nedenfor presenteres resultater fra ADL-studiene fra 2014 for en rekke land.³⁷

35 FRA (2013).

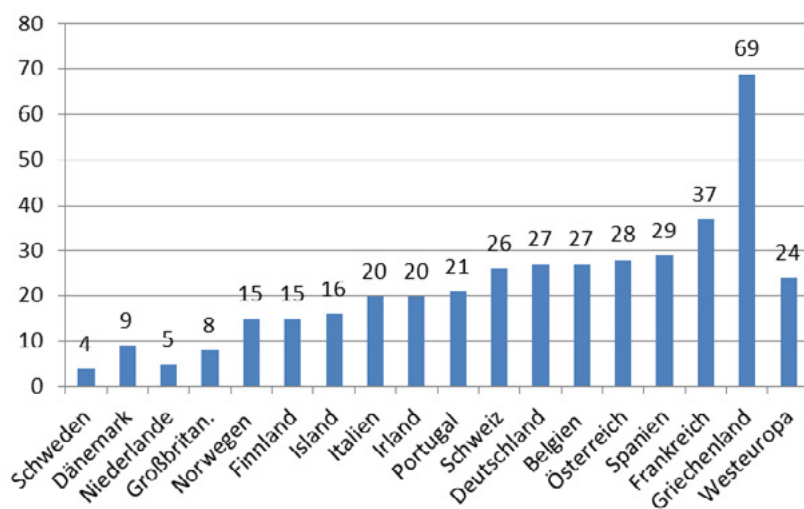
36 FRA (2009) og FRA (2017).

37 Studien *ADL Global 100* omhandler antisemittisme i 100 land og ble gjennomført i tidsrommet juli 2013 og februar 2014 (altså før den siste Gaza-konflikten). 53 100 personer ble spurt, og utvalgsstørrelsen var $n = 5++$ i de fleste land. ADL (2015).

Tabell 56. Antisemittiske holdninger i elleve europeiske land (Prosent. 2014)

Item	Norway	Sweden	Finland	DK	G	France	UK	Italy	Spain	NL	Greece	Aver.
<i>Jews are more loyal to Israel than to...</i>	40	27	38	39	55	31	27	51	65	33	60	42
<i>Jews have too much power in the business world</i>	14	9	20	11	33	51	11	31	53	17	85	30
<i>Jews still talk too much about what happened to them in the Holocaust</i>	31	10	23	15	33	48	12	32	50	14	82	33
<i>Jews have too much power in international financial markets</i>	19	14	23	26	52	44	10	45	48	20	60	33
<i>Jews don't care about what happens to anyone but their own kind</i>	21	10	18	12	28	31	8	28	26	16	53	23
<i>People hate Jews because the way Jews behave</i>	23	7	16	11	25	46	11	30	34	9	74	26
<i>Jews have too much power over global affairs</i>	13	12	22	26	31	42	19	26	39	16	69	29
<i>Jews have too much control over the US Government</i>	27	9	21	15	29	33	9	23	22	10	42	22
<i>Jews think they are better than other people</i>	21	5	16	7	23	44	14	18	31	8	68	23
<i>Jews have too much power over the global media</i>	12	2	7	5	13	18	6	9	12	5	38	11
<i>Jews are responsible for most of the world's wars</i>	6	12	18	17	33	26	7	17	17	11	47	19
AS-Score	15	4	15	9	27	37	8	20	29	5	69	22

Antisemittische Einstellungen in Nord-, West- und Südeuropa

Figur 36 Kilde: ADL, Global 100 (Prosent. 2014)

Antisemittiske holdninger i Nord-, Vest- og Sør-Europa.

Gjennomsnittet for landene i Nord-, Vest- og Sør-Europa ligger på 24 prosent, gjennomsnittet for de østeuropeiske landene ligger med 34 prosent vesentlig høyere. I Midtøsten og i Nord-Afrika ligger det så høyt som 74 prosent. Samlet sett er Norge sammen med Sverige, Finland, Danmark, Storbritannia og Nederland de europeiske landene der antisemittiske forestillinger relativt sett er minst utbredt – selv om resultatene for Norge er noe dårligere enn for de andre landene.³⁸

Tilbakegangen i utbredelsen av antisemittiske fordommer som fremkommer i den foreliggende undersøkelsen fra HL-senteret, finner vi også i andre europeiske land. I ADL-studiene har man målt en tilbakegang fra 2014 til 2015 i Tyskland, der verdiene sank fra 27 til 16 prosent, i Belgia, der de sank fra 27 til 21 prosent, i Danmark, der de sank fra 9 til 8 prosent og i Frankrike, der de sank fra hele 37 til 17 prosent. I andre land stagnerte verdiene eller utviklet seg i negativ retning (Nederland fra 5 til 11 prosent, Storbritannia fra 8 til 12 prosent og Italia fra 20 til 29 prosent). For Vest-Europa totalt viste ADL-studien for 2015 en tilbakegang fra 23 til 21 prosent. De relativt store forskjellene (delvis oppgang, delvis nedgang) mellom resultatene i 2014 og 2015 tyder på måleproblemer.³⁹ Likevel kan man når det gjelder antisemittiske holdninger i mange europeiske land, se en heller synkende, eller i det minste ikke stigende, tendens. Dette står i

kontrast til den oppfatning jødene i mange av disse landene har, og som også fremkommer i HL-senterets studie, nemlig at situasjonen har forverret seg. Denne engstelsen må ha sin årsak i andre saksforhold, for eksempel terrorisme, antisemittisme på Internett eller opplevelser av hverdagsdiskriminering.

I Tyskland ble det i perioden 2002 til 2016 gjennomført en langtidsstudie som viser en tydelig reduksjon i støtten til antisemittiske påstander. Også i Norge har det tidligere blitt observert en nedgang i støtten til antisemittiske påstander (ADL 2012 og 2014). Påstanden «Jøder er mer lojale overfor Israel enn overfor Norge» ble besvart som «sannsynligvis sant» av 58 prosent i 2012 (mot 40 prosent i 2014). Påstanden om jødene økonomiske innflytelse «Jødene har for mye makt i forretningsverdenen» ble i 2012 støttet av 21 prosent, mens tallet for 2014 var 14 prosent. For spørsmålet «Jøder har for mye makt på de internasjonale finansmarkedene» er tilbakegangen derimot relativt liten, fra 23 prosent i 2012 til 19 prosent to år senere.

Det eneste spørsmålet der de negative holdningene hadde forsterket seg, gjaldt sekundær antisemittisme: «Jøder snakker fremdeles for mye om hva som hendte dem under Holocaust.»⁴⁰ Her svarte 25 prosent bekræftende i 2012, mens tallet for 2014 var 31 prosent. For påstanden som omhandler den gamle forestillingen om jødene som «utvalgt folk», ligger resultatene fra

Tabell 57. Utvikling av antisemittiske holdninger over tid, Tyskland 2002-2016. Kilde: Heitmeyer, 2002-2011, Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) 2012-2016 – Skala basert på to påstander: Jews have too much influence in Germany / Jews themselves are partly to blame that they were persecuted

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2009	2010	2011	2012	2014	2016
Antisemitism-Scale	12,7	14,6	14,6	12,6	8,4	9,1	9,8	9,9	8,1	8,6	8,5	5,8

³⁸ I undersøkelsen *Intolerance, Prejudice and Discrimination* fra 2008 fremkom et lignende mønster i utbredelsen av antisemittiske holdninger. Utbredelsen var minst i Storbritannia og Nederland, tett fulgt av Tyskland, Frankrike og Italia. Blant de vesteuropeiske landene som deltok i undersøkelsen, var det Portugal som hadde den største utbredelsen av antisemittiske holdninger, men tallene lå enda høyere for de østeuropeiske landene Polen og Ungarn. Zick et al. (2011), s. 56-59.

³⁹ ADL (2015).

⁴⁰ Med «sekundær antisemittisme» menes en type antisemittisme som har oppstått etter Holocaust. Begrepet innbefatter ikke bare fornektelse eller relativisering av Holocaust, men også anklager om at jøder eller staten Israel i dag forsøker å dra nytte av sin offerstatus, enten det er på moralsk, økonomisk eller

ADL («Jøder tror de er bedre enn andre folkeslag») på 21 prosent for Norge i 2014 nær opptil de svarene HL-senteret fikk for påstanden «Jøder anser seg som bedre enn andre» med 26 prosent 2011 (delvis enig / helt enig). Støtten sank til 18 prosent i 2017.⁴¹

En tilsvarende relasjon fremkommer også med henblikk på påstandene om den politiske innflytelsen jøder har på amerikansk politikk: I ADL-undersøkelsen fra 2014 støttet 27 prosent av nordmenn påstanden «Jøder har for mye kontroll over USAs regjering». I HL-senterets studie for 2017 sa 29 prosent seg enig i den tilsvarende påstanden «Jøder har for stor innflytelse på amerikansk utenrikspolitikk». Dette markerte en klar nedgang fra 2011, da støtten lå på 38 prosent. En holdning som henger tett sammen med anklagen om at jøder synes de er bedre enn andre, er fordømmen om at jøder bare bryr seg om sin egen gruppe. I ADL-undersøkelsen fra 2014 sa 21 prosent av nordmenn seg enig i påstanden «Jøder bryr seg ikke om hva som skjer med andre enn sine egne». Dette tallet ligger så vidt under gjennomsnittet for Vest- og Sør-Europa. På samme vis var det 19 prosent i 2011 som sa seg enig i påstanden i HL-senterets spørreundersøkelse om at «Verdens jøder arbeider i det skjulte for å fremme jødiske interesser». Her var det i 2017 en tydelig tilbakegang til 13 prosent. Blant muslimer i Norge ligger andelen som støtter påstanden med 28 prosent, vesentlig høyere.

Når det gjelder påstander som omhandler sekundær antisemittisme, foreligger det bare sammenlignbare tall for Tyskland og til dels for Frankrike. Påstanden «Jøder har selv mye av skylden for at de er blitt forfulgt» ble i 2017 støttet av 8 prosent av befolkningsutvalget, noe som er en tilbakegang på 4

prosentpoeng i forhold til 2011 (12 prosent). Støtten ligger med 17 prosent tydelig høyere blant muslimer i Norge. I Tyskland mente 7 prosent av respondentene i FES-studien (2016) at «Ved sin opptreden er jødene selv medskyldige i forfølgelsen av dem».⁴²

Et tilsvarende mønster fremkommer i forbindelse med en annen påstand tilknyttet sekundær antisemittisme: «Jøder i dag utnytter minnet om Holocaust til sin egen fordel».⁴³ I Norge var det fra 2011 til 2017 knapt noen nedgang i antallet som støttet denne påstanden (fra 24 til 22 prosent). Dette ligger omtrent på samme nivå som i Tyskland, der 26 prosent mente det samme i 2016. Tallet for Storbritannia var i 2017 vesentlig lavere: 10 prosent sa seg enig i påstanden «Jews exploit the Holocaust victimhood for their own purposes». Erstattes «jøde» med «Israel», stiger støtten til 13 prosent.⁴⁴

I en fransk spørreundersøkelse fra 2014 var det hele 35 prosent i befolkningen som sa seg enig i påstanden «Jødene i dag bruker sin status som ofre for nazistenes folkemord under andre verdenskrig for å fremme sine egne interesser». Blant den muslimske delen av befolkningen var tallet enda høyere, hele 56 prosent.⁴⁵ I en undersøkelse fra 2013 der jødiske respondenter i åtte EU-land ble spurt om de hadde hørt eller lest noen ytre påstanden «Jøder utnytter Holocaust-offerrollen for egen vinning», svarte 37 prosent bekreftende. Fordelt på de enkelte landene var tallene: Belgia 48 prosent, Italia 37 prosent, Frankrike 44 prosent, Sverige 35 prosent, Tyskland 42 prosent, Ungarn 57 prosent, Storbritannia 35 prosent og Latvia 33 prosent.⁴⁶ Funnene tyder på at respondenter i mange land (kanskje som en reaksjon på dagens globaliserte Holocaust-opplæring)

politisk vis. Se for øvrig innledningskapittelet i denne rapporten.

41 I 2017 sa 13 % av britene seg enig i dette utsagnet («Jews think they are better than other people»). L. Daniel Staetsky (2017), figur 5, s. 22.

42 Zick, Küpper og Krause (2016).

43 Zick, Küpper og Krause (2016).

44 Staetsky (2017), figur 5, s. 22 og figur 11, s. 29.

45 I motsetning til den tyske og den norske undersøkelsen ble det her bare gitt to svarmuligheter: «enig» eller «uenig» uten noen videre differensiering (Domenique Reynié, *L'antisémitisme dans l'opinion publique française: Nouveaux éclairages*, Paris: Fondapol, 2014) – sitert fra Jikeli (2015), s. 8.

46 FRA (2013), tabell 4, s. 24.

anklager jødiske organisasjoner eller staten Israel for å utnytte den «moralske kapitalen» knyttet til jødernes offerstatus. Dette tyder også resultatene fra en tidligere undersøkelse i EU på. Respondentene skulle ta stilling til påstanden «Mange jøder forsøker i dag å dra fordel av det som skjedde i Det tredje riket». 17,2 prosent nederlendere, 21,8 prosent av briter, 32,3 prosent av franskmenn, 40,2 prosent av italienere, 48,9 prosent av tyskere, 52,2 prosent av portugisere, 68,1 prosent av ungarere og 72,2 prosent av polakker sa seg enig i påstanden (gjennomsnittet for alle disse landene var 41,2 prosent).⁴⁷

Et sammenligningsgrunnlag for tyske spørreundersøkelser finnes også for påstanden «Israel behandler palestinerne like ille som jødene ble behandlet under andre verdenskrig». I den foreliggende undersøkelsen er det riktignok målt en tilbakegang fra 38 prosent i 2011 til 32 prosent i 2017, men andelen som støtter påstanden, ligger fortsatt temmelig høyt, og klart over det tilsvarende tallet på 24 prosent fra den tyske studien i 2016.⁴⁸ I to studier foretatt

av Bertelsmann-stiftelsen lå likevel andelen tyskere som sa seg enig i påstanden, vesentlig høyere, og tendensen var dessuten økende fra 30 prosent i 2007 til 41 prosent i 2013 («svært enig» / «mer enig enn uenig»).⁴⁹ FRA-studien fra 2013 viser at 48 prosent av jødene i de åtte aktuelle EU-landene har opplevd at noen ytrer påstanden «Israelere oppfører seg som nazister overfor palestinerne». ⁵⁰ Påstanden kan relateres både til sekundær antisemittisme og Israel-relatert antisemittisme. Blant de muslimske respondentene i den foreliggende studien fra HL-senteret støttet hele 51 prosent denne påstanden. Det er rimelig å tolke dette resultatet primært som et uttrykk for fordømmelse av israelsk politikk, siden det hos disse respondentene ikke kan dreie seg om et forsvar mot historisk skyld. Jikeli har pekt på at støtte til ulike former for sekundær antisemittisme blant europeiske muslimer også kan være preget av diskursive mønstre i samtiden der antisemittiske holdninger finner nye uttrykksformer som er akseptable.⁵¹

47 Zick et al. (2011), s. 57.

48 Zick, Küpper og Krause (2016).

49 Se: Hagemann og Nathanson (2015), s. 39.

50 FRA (2013), s. 24. Tallene for de enkelte landene var: Belgia 61 %, Italia 59 %, Frankrike 56 %, Sverige 51 %, Tyskland og Ungarn begge 49 %, Storbritannia 35 % og Latvia bare 14 %.

51 Jikeli (2015), kap. 9.

4.2 Muslimfiendtlighet

Spørreundersøkelser som omhandler holdninger til muslimer, har hittil blitt utført sjeldnere enn hva tilfellet er for holdninger til jøder.⁵² At 34,1 prosent av de spurte i HL-senterets undersøkelse viste anti-muslimske fordommer mens det tilsvarende tallet for antisemittiske fordommer var 8,3 prosent, gir et generelt holdepunkt for å si noe om utbredelse.⁵³ Imidlertid er det ikke mulig med en direkte sammenligning, fordi påstandene som er brukt i de to indeksene er forskjellige.

Mens det for kartlegging av antisemittiske holdninger etter hvert har etablert seg noen påstander som brukes internasjonalt på identisk måte, er dette ikke tilfellet når man registrerer muslimfiendtlighet. Det finnes derfor bare få påstander som er egnet for sammenligning med HL-senterets studie.

Som i Norge er det også i andre europeiske land påstanden om at islam og muslimer diskriminerer eller undertrykker kvinner, som har bredest tilslutning. I en spørreundersøkelse i seks europeiske land i 2010 assosierte cirka 80 prosent av respondentene stikkordet «islam» med «urettferdig behandling av kvinner». I Danmark var det tilsvarende tallet 86 prosent, i Vest-Tyskland 82,0 prosent, i Øst-Tyskland 81,2 prosent, i Nederland 80,2 prosent, i Frankrike 68,2 prosent og i Portugal 59,7 prosent.⁵⁴

I den komparative studien utført av Zick, Küpper og Hövermann i 2008 støttet også mellom 72 og 82 prosent påstanden «Det muslimske kvinnesynet strider mot våre verdier».¹⁹ Også aspekter knyttet til kul-

turell distanse, nemlig at muslimene utgjør en trussel mot de respektive landenes kultur (39 prosent tilslutning i Norge), eller at muslimer ikke passer inn i et moderne vestlig samfunn (36 prosent støtte i Norge), finner man igjen i andre europeiske land i lignende formuleringer. I ovennevnte studie ble påstanden formulert i positiv retning: «Muslimsk kultur passer godt til (det respektive land)». Tilslutningen har sterk variasjon: Mens 16,6 prosent av tyskere sa seg enig, var det tilsvarende tallet i Portugal 50,1 prosent, mens resultatene i de andre landene lå spredt mellom disse ytterpunktene.⁵⁵ Det vil si at halvparten eller endatil flertallet av de spurte i disse landene ikke var av den mening at den muslimske kulturen passer godt i deres land.⁵⁶ I studien til Detlef Pollack anså cirka 40 prosent av respondentene i (Vest-)Tyskland, Danmark, Frankrike og Nederland sitt eget lands kultur som truet av fremmede kulturer, noe som i stor grad samsvarer med resultatet for Norge.⁵⁷

I Zick et al. fra 2011 ble det stilt to spørsmål vedrørende kulturell distanse som i stor grad kan sammenlignes med de norske: 44,6 prosent av tyskere sa seg helt enig eller mer enig enn uenig i påstanden «Islamske og vesteuropeiske verdier lar seg ikke forene» (mens det i foreliggende studie fra HL-senteret var 36,4 prosent som støttet påstanden «Muslimer passer ikke inn i et moderne vestlig samfunn»). Et annet spørsmål skulle måle følelsen av å være truet. Her sa 78,1 prosent av tyskere seg helt enig eller mer enig enn uenig i påstanden

52 SETA, Foundation for Political, Economic and Social Research (2016). Under landsstudiene er det også én om Norge: Bangstad, *Islamophobia in Norway. National Report 2015*. En ny utgave av European Islamophobia Reports for 2016: Enes Bayrakli/Farid Hafez, *The State of Islamophobia in Europe* (www.islamophobiaeurope.com).

53 For de enkelte landene var tallene: Tyskland 76,1 prosent, Storbritannia 81,5 prosent, Frankrike 78,8 prosent, Nederland 78,2 prosent, Italia 82,8 prosent, Portugal 71,1 prosent, Polen 72,1 prosent og Ungarn 76,8 prosent, se Zick et al. (2011), s. 65-72. I Tyskland ble 18,3 % av tyskere i 2016 klassifisert som islamfiendtlige, 5,8 % som antisemittiske, se Zick et al. (2016).

54 Pollack et al. (2010).

55 Storbritannia 39,0 prosent, Frankrike 49,8 prosent, Nederland 38,7 prosent, Italia 27,4 prosent, Polen 19,0 prosent og Ungarn 30,2 prosent, Zick et al. (2011).

56 Zick et al. (2011), s. 70.

57 Pollack et al. (2010), s. 5.

	Jews	Muslims	Black People	Gay People	Roma/Gypsies
Norway	10 (35)	37 (18)	11 (37)	11 (45)	40 (12)
Finland	10 (34)	45 (13)	20 (30)	15 (40)	53 (11)
Denmark	8 (41)	45 (21)	11 (41)	6 (46)	72 (6)
Sweden	6 (43)	36 (25)	8 (43)	7 (52)	45 (17)
Germany	9 (31)	36 (17)	10 (34)	12 (36)	42 (11)
Great Britain	7 (41)	40 (22)	8 (44)	9 (46)	58 (10)
France	10 (36)	40 (17)	14 (31)	14 (33)	55 (9)

Tabell 58. «Do you have a positive or negative impression of the following groups?» (answers: fairly/very negative - ( ) fairly/very positive) Kilde: Roma gypsies most negatively perceived European minority group, survey findings, YouGov Survey Results 2015

«Muslimene som bor her, truer våre friheter og rettigheter» (mens påstanden «Muslimer utgjør en trussel mot norsk kultur» ble støttet av 39 prosent i foreliggende studie).⁵⁸ Nordmenn viser altså i europeisk sammenheng en relativt liten grad av kulturell distanse overfor muslimer.

En anklage som står sentralt i muslimfiendtlige forestillinger, går ut på at muslimer ikke kan eller vil la seg integrere, og at de holder seg for seg selv (se også innledningskapittelet i denne rapporten). I den foreliggende studien ble utbredelsen av denne forestillingen målt ved hjelp av påstanden «Muslimer vil ikke integreres i det norske samfunnet», som ble støttet av 42 prosent. Pew Research Center prøvde

i 2016 å fastslå hvilken oppfatning respondentene hadde om muslimers vilje til integrasjon, ved hjelp av spørsmålet «Tror du de fleste muslimer i vårt land i dag ønsker å tilpasse seg vårt lands skikker og livsførsel [way of life], eller tror du de ønsker å være annerledes [distinct] enn storsamfunnet?». I gjennomsnitt svarte respondentene i de elleve europeiske landene 58 prosent med «være annerledes [be distinct]», 32 prosent svarte «ønsker å tilpasse seg [want to adopt]». Resten valgte kategorien «begge deler».⁵⁹ I sum hersker det altså i Europa overveiende skepsis når det gjelder muslimers vilje til integrering. I Norge ser denne skepsisen imidlertid ut til å ligge lavere enn gjennomsnittet.

4.3 Motvilje og sosial avstand

Som beskrevet tidligere i rapporten måler spørreundersøkelser flere dimensjoner av holdninger. I tillegg til den kognitive dimensjonen måles også den affektive (sympati/antipati) og grad av sosial avstand. Den emosjonelle avvisningen av jøder («Jeg føler en viss motvilje mot jøder») ligger på 6,7 prosent i den fore-

liggende undersøkelsen, som tilsvarer resultatet fra en spørreundersøkelse foretatt av meningsmålingsinstituttet YouGov i november 2015.⁶⁰ Spørsmålet «Har du positivt eller negativt inntrykk av følgende grupper?» ble i disse landene stilt med henblikk på jøder, muslimer, svarte, homofile og romfolk.

58 Leibold et al. (2012), s. 177-198.

59 Tallene for de enkelte landene (annerledes / tilpasse seg) i prosent: Hellas 78/11, Ungarn 76/15, Spania 68/24, Italia 61/27, Tyskland 61/32, Storbritannia 54/31, Nederland 53/42, Frankrike 52/43, Sverige 50/33 prosent og Polen 45/32 prosent. Pew global (2016).

60 Undersøkelsen omfattet syv land, herunder fire nordiske samt Frankrike, Storbritannia og Tyskland. YouGov (2015). Mens de andre landene hadde utvalgt på tusen eller flere spurte, var utvalget for Norge 544 personer, noe som øker feilmarginen i dette tilfellet. Resultatet her var at 10 % valgte svaralternativene «fairly» eller «very negative».

En spørreundersøkelse foretatt av Pew Research Center, også fra 2015, viste resultater som tilsvarer YouGov-studien. I henhold til denne var det 7 prosent av respondentene i Frankrike og Storbritannia og 9 prosent i Tyskland som hadde et negativt syn på jøder. Andre land, som Spania (17 prosent), Italia (21 prosent) og Polen (29 prosent), viste en høyere andel avvisning.⁶¹ I 2016 undersøkte Pew Research Center på tilsvarende måte utbredelsen av negative syn på muslimer i ti europeiske land. Studien viste stor grad av avvisning av muslimer, først og fremst i østeuropeiske land (Ungarn 72 prosent, Italia 69 prosent, Polen 66 prosent, Hellas 65 prosent, Spania 50 prosent, Nederland og Sverige 35 prosent, Frankrike og Tyskland 29 prosent og Storbritannia 28 prosent).⁶² I to nyere studier i Storbritannia fra 2017 og Tyskland fra 2016 ble det stilt spørsmål om holdninger overfor jøder, muslimer og et utvalg andre religiøse grupper. I begge land viste det samme etnisk-religiøse hierarkiet seg: Lavest grad av avvisning gjaldt kristne (i Storbritannia 10 prosent, i Tyskland 6 prosent). Avvisning av hinduer og jøder lå på samme nivå (i Storbritannia 13 prosent for begge gruppene, i Tyskland med henholdsvis 11 og 12 prosent nesten like resultater). I begge land var det imidlertid det negative synet på muslimer som var mest utbredt, 34 prosent i Storbritannia og 33 prosent i Tyskland.⁶³ I HL-senterets studie fra 2017 støtter 30 prosent av respondentene påstanden «Jeg føler en viss motvilje mot muslimer».

Som i spørreundersøkelsen til YouGov er antipati overfor muslimer tydelig mer utbredt enn overfor jøder. Spørreundersøkelser foretatt i tilknytning til Pew Research Centers Global Attitudes and Trends viste i varierende grad mer utpregede negative syn

på muslimer enn jøder i en rekke europeiske land for årene 2004–2008. Det er likevel en høy korrelasjon mellom de to holdningene. Særlig negative var holdningene til begge grupper blant eldre med lav utdanning samt hos personer som sympatiserte med den politiske høyresiden.⁶⁴

Motviljen mot muslimer er med 22 prosent tydelig lavere i det jødiske utvalget enn i befolkningen for øvrig. Dersom man omvendt spør etter «egen sympati for jøder», så er avstanden mellom befolkningen og det muslimske utvalget relativt liten (27 vs. 24 prosent). I YouGov-undersøkelsen fra 2015 svarte så mange som 35 prosent av nordmenn at de hadde et «ganske godt» / «veldig godt» inntrykk når det gjaldt jøder. 15 prosent i den norske befolkningen ga uttrykk for en «egen sympati for muslimer» (i YouGov-undersøkelsen fra 2015 var det 18 prosent); blant jøder i Norge lå tallet på 23 prosent. Igjen viste resultatet altså at det jødiske utvalget hadde en mer positiv holdning overfor muslimer enn hva tilfellet var for befolkningen som helhet.

Med noen variasjoner finner vi strukturelt nesten identiske «etniske hierarkier» i de syv europeiske landene i YouGov-undersøkelsen.⁶⁵ Den nederste posisjonen inntas med klar margin av rom, etterfulgt av muslimer (mislikt av mer enn en tredel av befolkningen) og svarte (mislikt av omtrent 10 prosent). I alle disse landene ble jøder rangert høyest i det etniske hierarkiet. En tysk studie fra 2013 om holdninger overfor sinti og rom viser samme hierarkisering. Her var utbredelsen av antipatiske følelser mot jøder (6 prosent), svarte (7 prosent), muslimer (23 prosent) og sinti og romfolk (33 prosent). Studien inkluderte også andre respondentgrupper: østeuropeere (18 prosent), italienere (4 prosent) og asylsøkere (20 prosent).⁶⁶

61 Pew (2015).

62 Pew (2016). Sammenlignet med Pew Research Centers spørreundersøkelse fra 2015 har dermed det negative synet på muslimer økt i 2016: I 2015 lå verdiene for Storbritannia på 19 %, Frankrike og Tyskland 24 %, Spania 42 %, Polen 56 % og Italia 61 %, Pew (2015).

63 Staetsky (2016), s. 16. De negative verdiene er mye mindre i den britiske undersøkelsen dersom man tar med svaralternativet «neither favourable nor unfavourable» (figur 1). Antidiskrimineringsstelle des Bundes (2016), *Akzeptanz religiöser und weltanschaulicher Vielfalt*, s. 3.

64 Pew Global (2008).

65 For en utdypning om dette, se for eksempel Hagedoorn (1995), Hagedoorn og Pepels (2003), Jäckle (2008).

66 Zentrum für Antisemitismusforschung (2014).

Dersom man spør etter den sosiale avstanden overfor ulike grupper, for eksempel vedrørende naboskap, får man et tilsvarende hierarki i Norge. Dette gjelder som vist ikke bare i det norske befolkningsutvalget, men også blant de jødiske og muslimske respondentene (selv om de to minoritetsutvalgene viser tydelig mindre sosial avstand overfor andre grupper enn befolkningen generelt). I henhold til indeksen for sosial avstand for den norske befolkningen i 2017 gir det følgende hierarki (fra størst grad av avstand til minst grad): rom 44 prosent, somaliere 27 prosent, muslimer 22 prosent, polakker 8 prosent, jøder 6 prosent og amerikanere 4 prosent.⁶⁷ Rekkefølgen er den samme i det jødiske og det muslimske utvalget, bare med en tydelig lavere grad av sosial avstand. Også tyske undersøkelser om sosial avstand viser denne rekkefølgen. På spørsmålet «Hvor behagelig eller ubehagelig ville du finne det å ha en person fra følgende grupper som nabo ...?»⁶⁸ viste resultatene fra de tyske respondentene følgende hierarkisering nedenfra og opp: 31 prosent avviste sinti og rom som naboer, 29 prosent asylsøkere, 21 prosent muslimer, 14 prosent østeuropeere, 5 prosent jøder, 4 prosent svarte og 3 prosent italienerne.⁶⁹

I HL-senterets studie fra 2011 var det 10 prosent i befolkningen som avviste jøder som naboer («I hvilken grad ville du like eller mislike at ... Jøder ble naboene dine?»). Som vist hadde tallet i 2017 sunket til 7 prosent. I motsetning til den tydelig høyere støtten til antijødiske fordommer skilte muslimene i Norge seg med 9 prosent nesten ikke fra befolkningen når det gjaldt sosial avstand til jøder.

På den annen side viste befolkningen i Norge

(tilsvarende i Tyskland) en tydelig større grad av sosial avstand overfor muslimer. I 2011 var det 28 prosent, en andel som i 2017 bare hadde sunket svært moderat til 26 prosent. Med 19 prosent viste de jødiske respondentene riktignok mindre sosial avstand overfor muslimer enn befolkningen generelt, men likevel vesentlig hyppigere enn de selv ble avvist som naboer av muslimer. Ved siden av de nevnte kognitive fordommene spiller kanskje også sosiale forskjeller en rolle for den sosiale avstanden, særlig fordi naboskap i byer tenderer mot en viss homogenitet.

I en undersøkelse gjennomført av FRA i 15 europeiske land i 2008 avviste gjennomsnittlig 20 prosent av europeerne muslimer som naboer.⁷⁰ Spørsmålene er ikke helt like, fordi den norske versjonen inneholder to negative svar, og er en mer moderat versjon («... mislike det litt at muslimer blir naboene»). Dette kan til en viss grad forklare hvorfor prosentandelen for «mislike» ligger relativt høyt i Norge – over både det europeiske gjennomsnittet og resultatene for Danmark og Sverige. Den aktuelle kartleggingen til Bertelsmann-stiftelsen for 2017 i fem europeiske land belyste også hvilken aksept respondentene hadde for ulike grupper som naboer. Som i Norge var avvisingen av muslimer her vesentlig mer utbredt enn avvisingen av jøder: i Østerrike 28 (mot 8) prosent, i Storbritannia 21 (mot 4) prosent, i Tyskland 19 (mot 5) prosent, i Sveits 17 (mot 7) prosent og i Frankrike 13 (mot 3) prosent.⁷¹ Med 26 prosent avvising ligger tallet for Norge høyere enn i fire av de vesteuropeiske landene som denne undersøkelsen omfattet.

67 Siden katolikker ikke utgjør noen etnisk konnotert gruppe, ble de utelatt her.

68 Valg av en negativ skalaverdi fra «mer ubehagelig enn ikke til ubehagelig» (5-7) på en 7-trinnskala. På grunn av øvrig skalering av svarene er ikke tilslutningsverdiene sammenlignbare. Dette endrer likevel ikke den svært lignende strukturen i det etniske hierarkiet i Norge og Tyskland.

69 Zentrum für Antisemitismusforschung (2014).

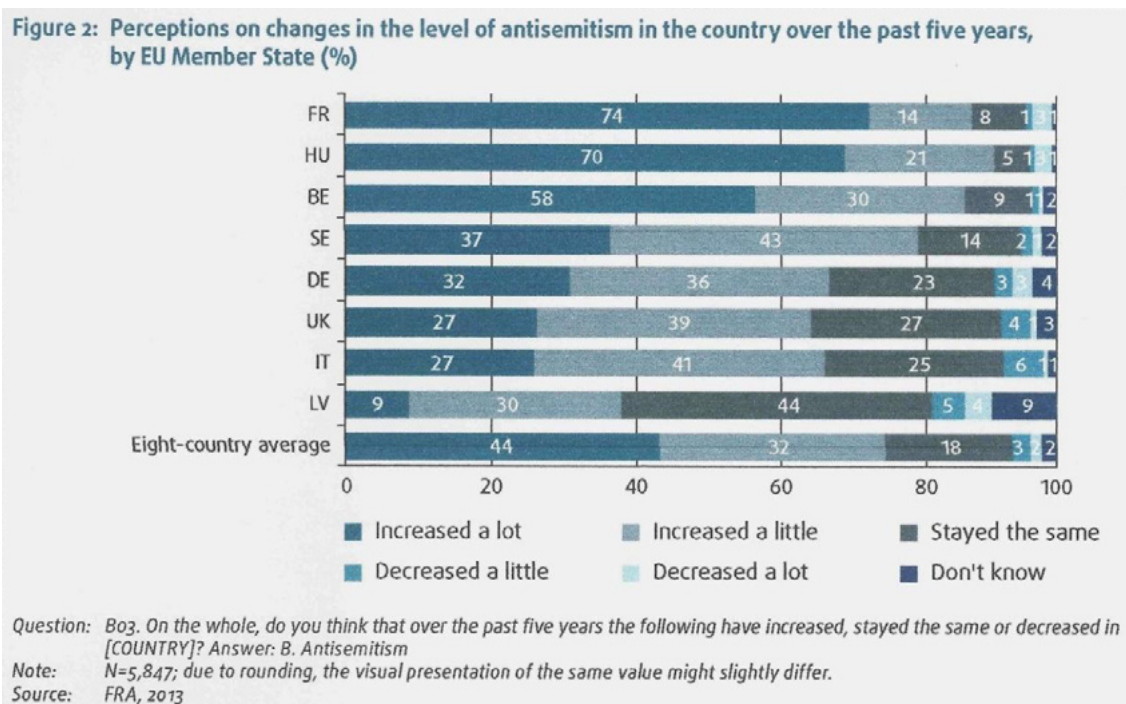
70 FRA (2017).

71 Halm og Sauer (2017). Figur 3, s. 9. Spørreundersøkelsene ble gjennomført på slutten av 2016.

4.4 Diskriminering av jøder og muslimer

Først i de senere år har undersøkelser begynt å spørre om minoriteters egne erfaringer med diskriminering.⁷² Når det gjelder jødernes erfaringer, foreligger det i tillegg til FRA-studien fra 2013 en studie fra Frankrike foretatt av Ipsos i 2015,⁷³ en fra Tyskland foretatt i 2016,⁷⁴ og nå også resultater for Norge. Sammenlignbare studier av muslimers diskriminerings erfaringer er gjennomført i 2008 og 2016 først og fremst av European Agency for Fundamental Rights, og det foreligger også enkelte undersøkelser som relaterer seg til enkeltland.⁷⁵

På spørsmålet om hvordan omfanget av antisemittismen har utviklet seg de siste fem årene, viser gjennomsnittet for de åtte EU-landene undersøkelsen omfatter, at 75 prosent av den jødiske befolkningen ser en sterk eller moderat økning, for 18 prosent har den holdt seg konstant, og bare 5 prosent ser en sterk eller moderat nedgang. En undersøkelse blant jøder i Tyskland i 2016 viser et lignende resultat. I den franske studien fra 2015 var resultatene enda mer negative. Hele 92 prosent av jødene mente at antisemittismen de siste fem årene hadde økt (moderat:

Figur 37. Formeninger om endringer i utbredelse av antisemittisme i landet de siste fem årene (Kilde: FRA (Prosent. 2013))

72 FRA (2013).

73 Ipsos (2015).

74 Zick et al. (2017).

75 FRA (2009); FRA (2017); Pollack et al. (2016).

25 prosent eller sterkt: 67 prosent), 6 prosent anså den for å være konstant, og bare 2 prosent mente den hadde avtatt.⁷⁶ Svarene fra det jødiske utvalget i HL-senterets undersøkelse for 2017 skiller seg bare i liten grad fra EU-landenes: 69 prosent tror negative holdninger har blitt mer utbredt, 25 prosent ser ingen forandring, og bare 5 prosent mener at negative holdninger er blitt mindre utbredt de siste fem årene.

Muslimene har et lignende, om enn ikke fullt så negativt, syn på situasjonen; 63 prosent tror det har vært en økning i negative holdninger til muslimer i Norge. 22 prosent mener holdningene holder seg konstante, mens 10 prosent mener negative holdninger til muslimer er blitt mindre utbredt.

I HL-senterets undersøkelse berøres også jødernes (og muslimers) opplevelser med diskriminering: «Har du de siste 12 måneder opplevd å bli trakassert i Norge på bakgrunn av din religiøse tilhørighet?» 12 prosent av jødene oppga å ha opplevd dette ofte (1 prosent) eller noen ganger (11 prosent). 16 prosent svarte sjelden, og 73 prosent hadde ikke opplevd dette de siste 12 måneder. Jødiske respondenter i Norge forteller imidlertid oftere om at folk i løpet av de siste 12 månedene har oppført seg avvisende overfor dem når de fikk vite at de var jøde. Her var det 45 prosent som oppga at dette hadde skjedd dem (3 prosent ofte, 15 prosent noen ganger og 30 prosent sjelden). Bare 48 prosent hadde ikke opplevd dette. I Frankrike oppga 23 prosent av de jødiske respondentene at de har vært offer for antisemittiske kommentarer flere ganger. 22 prosent oppga at dette hadde skjedd dem én gang, og bare 55 prosent hadde ikke opplevd dette. Når det gjelder fysiske angrep, hadde 89 prosent av de jødiske

respondentene i Frankrike ikke opplevd slike angrep, 8 prosent én gang og 3 prosent hyppigere.⁷⁷

Muslimer føler seg noe hyppigere diskriminert i Norge enn hva jøder gjør. Bare 60 prosent oppgir aldri å ha opplevd dette, mens 3 prosent oppgir å ha opplevd det ofte. Ytterligere 12 prosent svarer «noen ganger», og 23 prosent svarer «sjelden».⁷⁸ Muslimer i Norge erfarte enda hyppigere enn jøder at folk i løpet av de siste 12 månedene har oppført seg avvisende overfor dem når de fikk vite at den spurte var muslim. 57 prosent oppga at de hadde opplevd dette ofte (6 prosent), noen ganger (21 prosent) eller sjelden (30 prosent). Bare 38 prosent hadde ikke opplevd dette. I FRA-studien fra 2017 oppga gjennomsnittlig 27 prosent av de muslimske respondentene i 15 europeiske land å ha blitt offer for sjikane på grunn av sin etnisitet eller innvandrerbakgrunn i løpet av de 12 siste månedene. Her var imidlertid erfaringene svært ulike både i de enkelte (europeiske) landene og mellom respondenter med forskjellig landbakgrunn. Spør man etter erfaringen i de siste fem år, rapporter hele 39 prosent av muslimene tilfeller av diskriminering.⁷⁹

Også i kartleggingen gjennomført av Bertelsmann-stiftelsen for 2017 ble muslimer spurt om de hadde opplevd diskriminering de siste 12 månedene. I Østerrike var det med 68 prosent en særlig høy andel, som oppga å ha opplevd diskriminering. I Frankrike var tilsvarende andel 48 prosent, i Storbritannia 42 prosent, i Tyskland 37 prosent og i Sveits 35 prosent. De landsspesifikke forskjellene henger muligens sammen med graden av interreligiøse relasjoner, noe som 87 prosent av muslimene i Sveits anså som svært høye. Andelen muslimer som oppga dette i de andre landene, var: Storbritannia

76 Ipsos (2015). 91 % av de spurte jødene mente årsaken til dette var muslimene, 48 % mente det skyldtes katolikkene i Frankrike.

77 Ipsos (2015).

78 I Tyskland ble tyrkiskættede muslimer spurt om hvordan de opplevde diskriminering og manglende anerkjennelse. 24 % av de spurte regnet seg selv til en folkegruppe som blir diskriminert i Tyskland. Her spørres det imidlertid ikke etter personlig opplevd diskriminering, men etter inntrykket av erfaringene gruppen har som helhet.

Pollack et al. (2016), s. 7.

79 FRA (2017), figur 22, s. 43; figur 9.

68 prosent, Tyskland og Frankrike 78 prosent, men Østerrike bare 62 prosent.⁸⁰

FRA-studien fra 2017 spurte mer differensiert om det først og fremst var hudfarge, religion eller etnisk opphav/migrasjonsbakgrunn som var årsaken til diskrimineringen de muslimske respondentene hadde opplevd de siste fem år. I gjennomsnitt 27 prosent i de ulike landene oppga etnisk opphav / migrasjonsbakgrunn som hovedgrunn. 17 prosent nevnte religion, og 9 prosent hudfarge. Tallene for Danmark (25/21/12 prosent) og Sverige (24/16/17 prosent) avvok lite fra gjennomsnittet.⁸¹ Det er interessant at 17 prosent av respondentene i 2016 oppga religion som årsak, mens det i 2010 kun var 10 prosent. Dette betyr at diskrimineringen oftere oppleves å være relatert til islam. Andre generasjons muslimer føler seg oftere religiøst diskriminert enn første.⁸²

I FRA-studien fra 2013 ble det stilt et tilsvarende spørsmål om hvorvidt jøder i løpet av de siste 12 månedene hadde blitt utsatt for verbale fornærmelser, sjikane eller fysiske angrep. For de åtte EU-landene oppga i gjennomsnitt 21 prosent å ha gjort slike erfaringer.⁸³ En direkte sammenligning med de norske resultatene er i dette tilfellet ikke mulig på grunn av de ulike svaralternativene.

De jødiske respondentene i Norge oppga noe sjeldnere at de hadde blitt behandlet urettferdig av offentlige institusjoner som følge av sin religiøse tilhørighet (7 prosent, ytterligere 6 prosent var usikre), mens 88 prosent aldri hadde opplevd dette. I Tyskland oppga respondentene i 2016 hyppigere å ha blitt behandlet urettferdig av offentlige kontorer og myndigheter (noen ganger, ofte, svært ofte: 13 prosent) og av utdanningsinstitusjoner (noen ganger, ofte, svært ofte: 20 prosent) fordi de var

jødiske.⁸⁴ Men ulikheter i spørsmålsformuleringen og svarskaleringen gjør at man heller ikke her kan foreta noen direkte sammenligning.

Frykt for å bli diskriminert kan føre til at man skjuler sin religiøse tilhørighet. I Norge har muslimer og jøder svart svært ulikt på dette spørsmålet («Hender det at du unngår å vise din religiøse tilhørighet fordi du er redd for negative holdninger?»). Selv om jøder sjeldnere enn muslimer oppgir å bli diskriminert, svarte 64 prosent at de unngår å vise sin religiøse tilhørighet. Blant muslimer er den tilsvarende andelen 26 prosent.

I FRA-studien (2013) i åtte europeiske land svarte de jødiske respondentene omtrent som i Norge: 32 prosent oppga at de aldri unngikk å vise sin religiøse tilhørighet, mens 68 prosent (20 prosent alltid, 18 prosent ofte og 30 prosent noen ganger) svarte at de gjorde det.⁸⁵ Imidlertid finnes det store forskjeller mellom de åtte landene. Omtrent som i Norge (34 prosent) ligger andelen av dem som ikke unngår å vise sin religiøse tilhørighet, som følger: Tyskland 37 prosent, Italia 34 prosent, Storbritannia 41 prosent, mens tallene for Sverige (22 prosent), Frankrike (25 prosent), Belgia (26 prosent) og Ungarn (28 prosent) viser at jødene i disse landene sjeldnere viser sin religiøse tilknytning. Bare i Latvia oppga et flertall (75 prosent) at de ikke unngikk å vise dette. Slik unngåelse henger åpenbart - men ikke alltid - sammen med faktiske erfaringer. I FRA-studien var det jødiske respondenter i Tyskland som oftest oppga (24 prosent) at de følte seg sjikanert på grunn av sin religion eller sin tro, mens den tilsvarende andelen i Sverige bare var 16 prosent. Disse landspesifikke forskjellene og likhetene er vanskelige å forklare, men de avhenger åpenbart ikke direkte av graden av utbredelse av antisemittiske holdninger i befolkningen. Denne graden er jo mindre i Sverige enn i Ungarn eller Tyskland.

80 Halm og Sauer (2017), s. 6 og s. 11-15.

81 FRA (2009), figurene 6 + 7, s. 26-27.

82 FRA (2009), s. 24.

83 FRA (2013), figur 8, s. 30.

84 Zick et al. (2017), s. 30.

85 FRA (2013), figur 15, s. 39.

Totalt sett skilte de åtte europeiske landene i FRA-studien (gjennomsnitt 19 prosent) seg i dette spørsmålet (diskriminering på grunn av religion) ikke så mye fra hverandre (med unntak av Latvia, der bare 5 prosent oppga å ha bli diskriminert av den grunn).⁸⁶ I en spørreundersøkelse fra 2016 blant jøder i Tyskland oppga bare 37 prosent at de i løpet av de siste 12 måneder ikke en eneste gang hadde blitt diskriminert på grunn av sin religion. 20 prosent svarte at de sjelden, 24 prosent at de noen ganger, og 17 prosent at de følte seg hyppig eller svært hyppig diskriminert.⁸⁷ Undersøkelsen blant jøder i Tyskland i 2016 viser en høyere andel som unngår å bære ytre gjenkjennelige jødiske symboler. 11 prosent oppga at de aldri unngikk dette, og 19 prosent mente at spørsmålet ikke angikk dem, mens de øvrige 70 prosent oppga at de unngikk å vise religiøse symboler (11 prosent sjelden, 18 prosent noen ganger, 15 prosent ofte og 26 prosent svært ofte).⁸⁸

I tillegg til erfaringer med åpen diskriminering eller sjikane ble det også samlet inn data om i hvilken grad jøder og muslimer får signaler fra den norske majoriteten om at de ikke tilhører det norske samfunnet («Har du i løpet av de 12 siste månedene opplevd at personer gir deg en følelse av ikke å høre til i det norske samfunnet?»). Bare 41 prosent av jødene og 32 prosent av muslimene i Norge oppga at de ikke hadde opplevd dette i løpet av de siste 12 månedene. Likevel er dette ikke en stadig erfaring. Bare 5 prosent av jødene og 10 prosent av muslimene oppga å ha opplevd dette ofte. Ikke desto mindre har nærmere to tredeler av jødene (59 prosent) og to tredeler av muslimene (66 prosent) måttet gjøre seg denne erfaringen. På det samme spørsmålet («Hvor ofte har du i løpet av de siste 12 månedene opplevd følgende situasjon i Tyskland?

Ikke-jødiske personer gir meg følelsen av ikke å være del av det tyske samfunnet») oppga 33 prosent av de jødiske respondentene, en lavere andel enn i Norge, aldri å ha opplevd dette, mens 13 prosent sa de hadde opplevd det ofte eller svært ofte (24 prosent noen ganger og 28 prosent sjelden).⁸⁹

Den verste formen for diskriminering er voldelige angrep. I HL-senterets studie ble det spurt om vold mot jøder eller muslimer kan forsvares under bestemte omstendigheter. Bestemte omstendigheter viser til Israels behandling av palestinerne for jødens del, og islamistiske terrorangrep i Europa for muslimenes del. Når det gjaldt vold mot jøder, mente 12 prosent av befolkningen og hele 20 prosent av de muslimske respondentene at dette kunne forsvares. Når det gjaldt muslimene, lå tallene på 10 prosent i befolkningen og 9 prosent i det jødiske utvalget. I 2017 stilte en studie i Storbritannia et lignende, om enn ikke helt sammenlignbart spørsmål. Der mente 4 prosent av befolkningen at det «ofte» eller «noen ganger» var berettiget å utøve vold mot jøder for å forsvare sine politiske og religiøse overbevisninger. Graden av legitimering av vold overfor muslimer lå høyere. Her mente 7,5 prosent at vold «ofte» eller «noen ganger» var berettiget. Omtrent samme andel finner vi når det gjelder legitimering av vold mot immigranter generelt samt mot banker og Big Business (7 prosent), men 10 prosent av respondentene benytter den svært moderate formen av samtykke, «rarely justified». Med 27 prosent er det imidlertid legitimering av vold mot islamistiske ekstremister som har størst tilslutning.⁹⁰

I 2016 rapporterte 2 prosent av muslimer fra femten ulike europeiske land i løpet av de siste 12 måneder å ha blitt fysisk angrepet på grunn av sitt etniske opphav / sin migrasjonsbakgrunn.⁹¹

86 FRA (2013), tabell 8, s. 58.

87 Zick et al. (2017), s. 17.

88 Zick et al., s. 32. Det er mulig den sterke inndelingen av svarene som også teller med dem som sjelden unngår dette, er utslagsgivende for de høye tallene.

89 Zick et al. (2017), s. 19. Det foreligger ikke sammenlignbare tall for den muslimske befolkningen i andre land. I en spørreundersøkelse fra 2016 blant tyrkiskstammede i Tyskland (*Integration und Religion aus der Sicht von Türkischstämmigen in Deutschland*) oppga 54 % at de ikke ble anerkjent som del av det tyske samfunnet uansett hvor mye de anstrengte seg. Se: Pollack et al. (2016), s. 7.

90 Staetsky (2017), s. 4 og s. 39 ff. («Thinking about Britain today, to what extent do you feel that using violence against any of the following groups or institutions would be justified in order to defend your political and religious beliefs and values?»).

91 FRA (2009), s. 41.

4.5 Antisemittiske holdninger blant muslimske innvandrere

Med tanke på utbredte antisemittiske holdninger i mange av opphavslandene til migranter og flyktninger i Europa må man spørre seg i hvilken grad slike holdninger også gjelder den muslimske befolkningen i Europa.⁹² Per i dag finnes det bare få undersøkelser om antisemittisme som i tilstrekkelig grad i tillegg til et lands totalbefolkning også har trukket inn et stort nok utvalg av den muslimske befolkningen som bor der. Resultatene for Norge viser at muslimene vesentlig oftere enn majoritetsbefolkningen uttrykker antisemittiske fordømmer (29 prosent mot 8,3 prosent), mens den sosiale avstanden overfor jøder er nærmere nivået i befolkningen generelt (9,9 prosent mot 5,9 prosent). Med hensyn til den affektive dimensjonen viser muslimene mindre grad av motvilje (5 prosent) enn befolkningen for øvrig (7 prosent). I de tilgjengelige spørreundersøkelsene i Europa har man bare samlet inn data om antisemittismens kognitive dimensjon. Günther Jikelis metastudie fra 2015 viser, som i Norge, gjennomgående en høyere

tilslutning til antisemittiske påstander blant muslimer sammenlignet med resten av befolkningen i en rekke europeiske land.⁹³ Disse funnene bekreftes også for situasjonen i Storbritannia i den ferskeste britiske spørreundersøkelsen fra 2017.⁹⁴

En første internasjonalt sammenlignende, representativ studie ble gjennomført i forbindelse med Pew Global Attitudes Projects i april 2006. Her ble det imidlertid bare stilt ett spørsmål som angikk holdninger til jøder, nemlig om man hadde et fordelaktig eller ufordelaktig (veldig ufordelaktig eller noe ufordelaktig) syn på jøder. I den muslimske delen av befolkningen var negativt syn på jøder i alle de fire EU-landene studien omfattet, tydelig mer utbredt enn i den generelle befolkningen (se tabell 59).

En studie fra 2008 utført av Ruud Koopmans og kolleger vedrørende religiøs fundamentalisme og fiendtlighet mot grupper bekrefter dette funnet selv om det i denne sammenheng kun var trukket inn tyrkiske og marokkanske innvandrere.⁹⁵

Tabell 59. Syn på jøder. Kilde: Pew Global Attitudes Project (Prosent. 2006)

Unfavorable View of Jews	France general population	France Muslims	Germany general population	Germany Muslims	UK general population	UK Muslims	Spain general population	Spain Muslims
Very	3	9	5	31	3	33	14	37
Somewhat	10	19	17	13	4	14	25	23
Total	13	28	22	44	7	47	39	60

Source: Pew Global Attitudes Project (2006)
The margin of error due to the sample size is between 4 and 6 percent depending on the country.

92 Jf. dataene for Midtøsten og Nord-Afrika i ADL, Global (2014/15).

93 Jikeli (2015).

94 Staetsky (2017), s. 48.

95 Koopmans (2015), s. 33-57.

Tabell 60. «Jews cannot be trusted (samtykke i prosent; Six Country Immigrant Integration Comparative Survey) Ersanilli og Koopmans (2013). Tyrkere og marokkanere er ikke representative for alle muslimer i de nevnte landene. De utgjør imidlertid en stor andel av den muslimske befolkningen.

	Austria	Belgium	France	Germany	Netherlands	Sweden
Self-identified Christians (70 % of the native sample)	10,7	7,6	7,1	10,5	8,4	8,6
Self-identified Muslims (97 % of the interviewees of Turkish or Moroccan origin)	64,1	56,7	43,4	28,0	40,4	36,8

Studien viser at det var forskjell mellom sunni-muslimer i Tyrkia og Marokko, altså at respondentenes opphavsland spilte en rolle. Dessuten sa svært religiøse og fundamentalistiske muslimer seg langt hyppigere enig i påstanden «Man kan ikke stole på jøder» (70 prosent) enn svært religiøse som ikke var fundamentalister (under 30 prosent).

For å måle utbredelsen av antisemittiske holdninger i den voksne muslimske befolkningen i Tyskland, Belgia, Frankrike, Italia, Spania og Storbritannia spurte ADL i 2015 flere muslimer enn det som tilsvarer deres andel av befolkningen (oversampling), for på denne måten å få et stort nok utvalg til å muliggjøre sikre utsagn om denne befolkningsgruppen.⁹⁶ Når den måles med ADL-indeksen som er presentert over, er det åpenbart at antisemittisme var vesentlig mer utbredt i den muslimske delen av befolkningen i de landene som inngikk i undersøkelsen, enn i befolkningen forøvrig. Den gjennomsnittlige indeksskåren blant muslimer utgjorde 55 prosent i alle seks land for dette utvalget. ADL forklarte dette primært som et utslag av religion, men studien selv viser at respondentenes landbakgrunn sannsynligvis er mer avgjørende. En undersøkelse i Tyskland bekrefter dette funnet: Muslimske migranter fra arabiske og nordafrikanske land og deres etterkommere tenderer hyppigere til antisemittisme enn spurte fra Balkan, Afghanistan, Iran og Pakistan.⁹⁷

HL-senterets undersøkelse viser imidlertid et motsatt resultat. Her viser muslimske innvandrere fra Bosnia-Hercegovina og Pakistan hyppigere antisemittiske holdninger enn respondenter fra Irak eller Marokko. Resultatene er imidlertid noe usikre siden respondenttallene er veldig lave. Den foreliggende studien fra HL-senteret viser imidlertid også at det er klare forskjeller mellom muslimske og ikke-muslimske respondenter fra samme opprinnelsesland. En dansk studie kom i 2004 også til det resultat at antisemittiske holdninger blant de spurte muslimske migrantene fra Tyrkia, Pakistan, Somalia, Palestina og det tidligere Jugoslavia var mer utbredt enn blant kristne migranter fra disse landene. Studien konkluderer imidlertid også med at det er forskjeller mellom muslimer fra de ulike opprinnelseslandene. For eksempel var antisemittiske holdninger mest utbredt blant palestinerne.⁹⁸ Andre studier som den fra Pew Research Center fra 2008 har vist at den kristne befolkningen i arabiske stater, for eksempel i Libanon, nesten like ofte (95 prosent) har et negativt syn på jøder som den sunni- og sjiamuslimske befolkningen (99 prosent).⁹⁹

Nå stammer imidlertid den muslimske befolkningen i de undersøkte landene – med unntak av Storbritannia, der den muslimske befolkningen først og fremst utgjøres av innvandrere fra Asia¹⁰⁰ – i over-

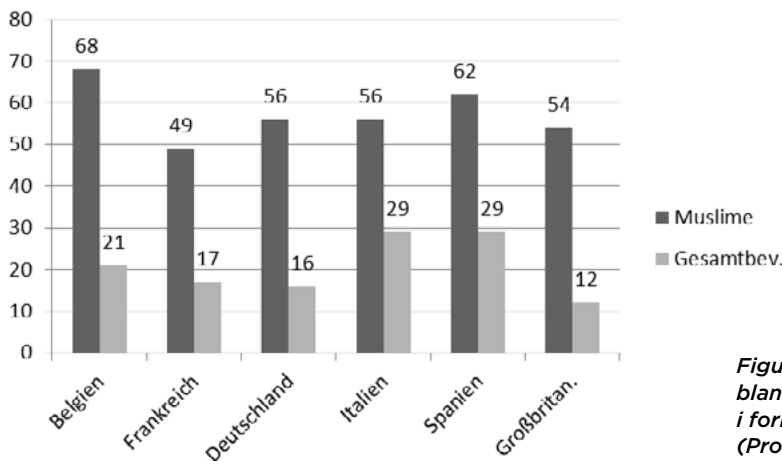
96 ADL Global 100 (2014/15).

97 Det kan dessuten fastslås forskjeller mellom muslimer av ulike trosretninger. Se: Frindte et al. (2011).

98 Nannestad (2009), s. 43–61.

99 Pew (2008).

100 Imidlertid fremviser også de spurte muslimene i Storbritannia med 54 % en høy andel, akkurat som i Tyskland, der tyrkiske innvandrere utgjør den største

Figur 38. Antisemittisme blant muslimer i Vest-Europa i forhold til totalbefolkningen (Prosent. ADL 2014/2015)

veiene grad fra land i Midtøsten samt fra landene som ligger vest for Nilen og nord for Sahara. I denne gruppen er antisemittiske holdninger i henhold til ADL-Global 100-studien svært utbredt, for tiden godt over 70 prosent. ADL-studien fra 2015 sammenligner resultatene for muslimene i Europa med tallene fra opprinnelseslandene og kommer til det resultat at den førstnevnte gruppen gjennomgående i mindre grad sier seg enig i de antisemittiske påstandene på indeksen, noen ganger med liten margin, andre ganger med svært tydelig avstand. Samlet viser disse undersøkelsene hvordan både religionstilhørighet og opphavsland kan ha innflytelse på antisemittiske holdninger. Det kreves imidlertid mer forskning for å kunne gi et utfyllende svar når det gjelder bakgrunnen for disse holdningene, inkludert betydningen av faktorer som religiøsitet, religion og landbakgrunn.

I Ipsos-studien fra 2015, der respondentene ble forelagt åtte stereotypiske påstander om jøder, sa 36 prosent av den franske befolkningen seg enig i 5 til 8 av ytringene. Den tilsvarende andelen for de muslimske respondentene utgjorde 51 prosent.¹⁰¹ En

studie fra 2014 i Frankrike ga et lignende resultat. I denne studien ble respondentene forelagt seks antisemittiske påstander. 53 prosent av franskmennene og 17 prosent av muslimene sa seg ikke enig i noen av påstandene. Henholdsvis 15 prosent og 46 prosent viste sterk tilslutning ved å si seg enig i 4-6 av påstandene. Blant muslimer som var «troende og praktiserende», var andelen hele 60 prosent.¹⁰² I Storbritannia hadde 3,5 prosent av totalbefolkningen og 13 prosent av muslimene i 2017 «sterkt antisemittiske holdninger», definert ved at de av åtte påstander sa seg enig i 5-8. 30 prosent av befolkningen som sådan og 56 prosent av muslimene sa seg enig i minst én påstand. Tilslutningen blant religiøse muslimer lå høyere enn for mindre religiøse og ikke-religiøse muslimer.¹⁰³

I HL-senterets spørreundersøkelse, som delvis benytter andre påstander, fremkommer et lignende bilde for Norge. Indeksen for fordommer mot jøder viser utpregede fordommer for 8 prosent av den norske befolkningen og 29 prosent av de muslimske respondentene. Dermed er avstanden mellom de to gruppene mindre enn i de fleste andre europeiske land.

andelen muslimer.

101 Ipsos (2015).

102 Reynié, *L'antisémitisme dans l'opinion publique française* (2014) – sitert fra Jikeli (2015), s. 11 (tabell 4).

103 Staetsky (2017), s. 64 og figur 33, s. 54.

5 LITTERATUR

- Anti-Defamation League (2012). *Attitudes Toward Jews in Ten European Countries. ADL: New York*
- Anti-Defamation League (2015). *Global 100. ADL: New York*
- Bachner, H. (2004). *Återkomsten Antisemitism i Sverige efter 1945*, Stockholm: Natur och Kultur
- Banks, M. (2007). *Visual methods and field research*, Qualitative Research kit: Using visual data in qualitative research, London: SAGE Publications Ltd
- Bleich, E. (2011). «What Is Islamophobia and How Much Is There? Theorizing and Measuring an Emerging Comparative Concept», *American Behavioral Scientist* 55 (12): 1581-1600
- Bleich, E. (2012). «Defining and Researching Islamophobia», *Review of Middle Eastern Studies*, 46 (2): 179-188
- Bruland, B. (2017). *Holocaust i Norge. Registrering. Deportasjon. Tilintetgjørelse*, Oslo: Dreyer
- Dencik, L. og K. Marosi (2016). «Different anti-semitisms. On three distinct forms of antisemitism in contemporary Europe. With special focus on Sweden», *Nordisk Judaistik – Scandinavian Jewish Studies* 27:2, s. 61-81
- Døving, C.A. og V. Moe (2014). «Det som er jødisk» *Identiteter, historiebevissthet og erfaringer med antisemittisme. En kvalitativ intervjustudie blant norske jøder*, Oslo: HL-senteret
- Eriksen et al. (2005). *Jødehat. Antisemittismens historie fra antikken til i dag*, Oslo: Cappelen Damm
- Ersanilli, E. og R. Koopmans (2013). *The Six Country Immigrant Integration Comparative Survey (SCIICS) – Technical Report*, Wissenschaftszentrum Berlin
- EUMC (2004). *Manifestations of Antisemitism in the EU 2002–2003. Based on information by the National Focal Points of the RAXEN Information Network*
- Fein, H. (1987). «Dimensions of antisemitism: attitudes, collective accusations and actions», i: Helen Fein (red.) *The Persisting Question: Sociological Perspectives and Social Contexts of Modern Antisemitism, Current research on Antisemitism*, vol. 1, Berlin/New York
- FRA, European Union Agency for Fundamental Rights (2009). *EU-MIDIS, European Union Minorities and Discrimination Survey: Muslims, Data in focus report*, Luxembourg
- FRA, European Union Agency for Fundamental Rights (2013). *Discrimination and hate crime against Jews in EU Member States: experiences and perceptions of antisemitism*, EU report
- FRA, European Union Agency for Fundamental Rights (2017). *Second European Union Minorities and Discrimination Survey. Muslims – Selected findings*, EU report
- Golombek, R., I. Levin og J. Kramer (2012). *Jødisk liv i Norge*. Hatikva, 5
- Haanshus, B. og A. Jupskås (2017). «Høyreklikk! En analyse av ytre høyre på sosiale medier i Norge», i: *Tidsskrift for samfunnsforskning*, nr. 2, 2017, s. 145-165

- Hagedoorn, L. (1995). «Intergroup Biases in Multiple Group Systems: The Perception of Ethnic Hierarchies», i: *European Review of Social Psychology* nr. 6, s. 199–228
- Hagedoorn, L. og J. Pepels (2003). «Why the Dutch Maintain More Social Distance from Some Ethnic Minorities than Others: A Model Explaining the Ethnic Hierarchy», i: L. Hagedoorn og J. Veenemann, W. Vollebergh (utgiver), *Integrating Immigrants in the Netherlands. Cultural versus Socio-Economic Integration*, Ashgate, s. 41–61
- Hagemann, S. og R. Nathanson (2015), *Deutsche und Israelis heute. Verbindende Vergangenheit, trennende Gegenwart*, Gütersloh: Bertelsmann-Stiftung
- Halm, D. og M. Sauer (2017). *Muslims in Europa. Integriert aber nicht akzeptiert?* Bertelsmann-Stiftung: Gütersloh
- Harket, H. (2014). *Paragrafen. Eidsvoll 1814*, Oslo: Dreyer
- Hawdon, J., A. Oksanen & P. Räsänen (2015): «Online Extremism and Online Hate: Exposure among Adolescents and Young Adults in Four Nations», *Nordicom Information*: 37
- Hellevik, O. (2015). «Hva betyr respondentbortfallet i intervjuundersøkelser?» *Tidsskrift for samfunnsforskning*. 56-2, s. 211–231
- Hellevik, O. (2016). «Extreme nonresponse and response bias. A «worst case» analysis». *Quality & Quantity*. 50-5: 1969–1991. DOI: 10.1007/s11135-015-0246-5
- Hellevik, O. og T. Hellevik (2017). Utviklingen i synet på innvandrere og innvandring i Norge. *Tidsskrift for samfunnsforskning*. 58-3: 250–283
- HL-senteret (2012). *Antisemittisme i Norge? Den norske befolkningens holdninger til jøder og andre minoriteter*
- Hoffmann, C. (red., 2016). *The Exclusion of Jews in the Norwegian Constitution of 1814. Origins. Contexts. Consequences*, Berlin: Metropol Verlag
- Ipsos (2015). *Perceptions et attentes de la population Juive. Le rapport a l'autre et aux minorités. Préparé pour la Fondation du Judaïsme Français par Brice Teinturier og Etienne Mercier*
- Jäckle, N. (2008). *Die ethnische Hierarchie in Deutschland und die Legitimierung der Ablehnung und Diskriminierung ethnischer Minoritäten*, doktorgradsavhandling ved Philipps-Universität Marburg
- Jikeli, G. (2015). *Antisemitic attitudes among Muslims in Europe: A survey review*, ISGAP Occasional Papers, No. 1
- Johansen, P.O. (1984). *Oss selv nærmest. Norge og jødene 1914–1943*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag
- Johansen, P.O. (red.) (2006). *På siden av rettsoppgjøret*, Oslo: Unipub forlag
- Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2016). *Handlingsplan mot antisemittisme 2016–2020*
- Koopmans, R. (2015). «Religious fundamentalism and hostility against out-groups: A comparison of Muslims and Christians in Western Europe», i: *Journal of Ethnic and Migration Studies* 41/1

- Leibold, J. et al. (2012). *Mehr oder weniger erwünscht? Entwicklung und Akzeptanz von Vorurteilen gegenüber Muslimen und Juden*, i: Wilhelm Heitmeyer (utgiver), *Deutsche Zustände* - bind 10, Frankfurt a. M. 2012
- Levin, I. og R. Golombek (2004). «Jødisk liv i Norge. Hva mener norske jøder om...» *Hatikva. Organ for de mosaiske trossamfunn i Norge*, nr. 1-3
- Listhaug, O. (1990), på vegne av SSB: *The Norwegian Value Surveys 1990*, Institutt for sosiologi, Universitetet i Trondheim
- Lien, L. (2016). «...pressen kan kun skrive ondt om jødene» Jøden som kulturell konstruksjon i norsk dags- og vittighetspresse 1905-1925, avhandling for ph.d.-graden i historie, Institutt for arkeologi, konservering og historie, Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo
- Likestillings- og diskrimineringsombudet (2015). *Hatytringer og hatkriminalitet*
- Marcus, K.L. (2015). *The Definition of Anti-Semitism*, Oxford: Oxford UP
- Michelet, M. (2014). *Den største forbrytelsen. Ofre og gjerningsmenn i det norske Holocaust*, Oslo: Gyldendal
- Moe, V. og Ø. Kopperud (red. 2011). *Forestillinger om jøder. Aspekter ved konstruksjonen av en minoritet 1814-1940*, Oslo: Unipub
- Moe, V., C. Lenz, I. Levin og C.A. Døving (2016). «'Hvis de hadde oppført seg som vanlige nordmenn, hadde alt vært greit, tror jeg' Nordmenns syn på årsaken til negative holdninger til jøder og muslimer», *Flex* 2016, vol. 3 nr. 1
- Nannestad, P. (2009). *Frø af ugræs? Antijødiske holdninger i fem ikke-vestlige innvandrergupper i Danmark, i: Danmark og de fremmede: om mødet med den arabisk-muslimske verden*, redigert av T.B. Knudsen, J.D. Pedersen og G. Sørensen, Århus: Hans Reitzels Forlag
- Perduco (2011). *Kartlegging av kunnskaper og holdninger på området rasisme og antisemittisme, undersøkelse blant elever (trinn 8-10) i osloskolen*, Oslo: Utdanningsetaten
- Pew Research Center (2008). *The Pew Global Attitudes Project 17.09.2008: Unfavorable Views of Jews and Muslims on the Increase in Europe*, Washington D.C.: Pew Research Center
- Pew Research Center (2015). *Faith in European Project Reviving*, Washington D.C.: Pew Research Center
- Pew Research Center (2016). *Europeans Fear Wave of Refugees Will Mean More Terrorism, Fewer Jobs. Sharp ideological divides across EU on views about minorities, diversity and national identity*, Washington D.C.: Pew Research Center
- Pew Research Center (2017). *Muslims, Jews Faced Hostilities in Seven-in-Ten European Countries*, Washington D.C.: Pew Research Center
- Islamofobie 2010 - Deutschland ist Europameister <http://www.migazin.de/2010/12/03/islamofobie-2010-deutschland-ist-europameister/2/>.
- Pollack, Müller, Rosta og Dieler (2016), *Integration und Religion aus der Sicht von Türkischstämmigen in Deutschland*, Westfälische Wilhelms-Universität Münster

- SETA, Foundation for Political, Economic and Social Research (2016). *European Islamophobia Report 2015*
- Schönbach, P. (1961). *Reaktionen auf die antisemitische Welle im Winter 1959/1960*, Frankfurt a.M: Europ. Verlag-Anst.
- Snildal, A. (2014). *An Anti-Semitic Slaughter Law? The Origins of the Norwegian Prohibition of Jewish Religious Slaughter c. 1890–1930*, avhandling for ph.d.-graden i historie, Institutt for arkeologi, konservering og historie, Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo
- Staetsty, L.D. (2017). *Antisemitism in Contemporary Britain*, JPR/report, Institute of Jewish Policy Research/Community Security Trust, London
- Søbye, E. (2003). *Kathe, alltid vært i Norge*, Oslo: Forlaget Oktober
- Ulvund, F. (2014). *Fridomens grenser 1814–1851. Handhevinga av den norske «jødeparagrafen»*, Oslo: Scandinavian Academic Press
- Whine, M. (2012). «Trans-European Extreme-Right Trends», i: A. Mammone, E. Godin & B. Jenkins (red.), *Mapping the Extreme Right in Contemporary Europe. From Local to Transnational*. Oxon: Routledge
- Wodak, R. (2015): *The Politics of fear. What Right-Wing Populist Discourses Mean*, London: SAGE Publications
- YouGov (2015). *Roma people and Muslims are the least tolerated minorities in Europe*. <https://yougov.co.uk/news/2015/06/05/european-attitudes-minorities/> (lastet ned 16.8.2017)
- Zentrum für Antisemitismusforschung, Institut für Vorurteils- und Konfliktforschung (2014). *Zwischen Gleichgültigkeit und Ablehnung. Antidiskriminierungsstelle des Bundes*, rapport Berlin
- Zick, A. et al. (2011). *Intolerance, Prejudice and Discrimination. A European Report*, Berlin: Friedrich Ebert Stiftung
- Zick A. et al. (2016). *Gespaltene Mitte. Feindselige Zustände. Rechtsextreme Einstellungen in Deutschland 2016*, Berlin: Friedrich Ebert Stiftung
- Zick, A. et al. (2017). *Jüdische Perspektiven auf Antisemitismus in Deutschland. Ein Studienbericht für den Expertenrat Antisemitismus*, Bielefeld: Universität Bielefeld

6 VEDLEGG

SPØRRESKJEMA

UTVALG:

Single coded

Utvalgskilde/ versjon [IKKE SYNLIG FOR RESPONDENTENE]

Normal

- 1 Panel (befolkning)
- 2 DMT (jøder)
- 3 Folkeregisteret (innvandrere fra muslimske land)

B001: Bakgrunn

Begin block

Ask only if UTVALG,2,3

Q1:

Single coded

Answer not required

Er du mann eller kvinne?

Normal

- 1 Mann
- 2 Kvinne

Ask only if UTVALG,2,3

Q2:

Numeric

Answer not required | Min = 18 | Max = 99

Hva er din alder?

Vennligst notér

Ask only if UTVALG,2,3

Q6:

Single coded

Answer not required

Hva er din høyeste fullførte utdanning?

Normal

- 1 Grunnskoleutdanning (10-årig grunnskole, 7-årig folkeskole eller lignende)
- 2 Videregående utdanning (Allmennfag, yrkesskole eller annet)
- 3 Fagutdanning/yrkesutdanning/fagbrev/videregående yrkesfaglig utdanning
- 4 Universitets-/høgskoleutdanning med inntil 4 års varighet
- 5 Universitets-/høgskoleutdanning med mer enn 4 års varighet

Ask only if UTVALG,3

Q6_O:

Single coded

Answer not required

Hvor fullførte du utdannelsen din?

Normal

- 1 i Norge
  - 2 i et annet europeisk land
  - 3 i et land utenfor Europa
- 9997 Annet, noter... *Open *Position fixed

Ask only if UTVALG,3 and Q6_O,2,3,9997

Q6_O2:

Single coded

Answer not required

Fullførte du denne utdannelsen i familien din sitt opprinnelsesland, eller i et annet land?

Normal

- 1 I familiens opprinnelsesland
- 2 I et annet land

Ask only if UTVALG,2,3

Q14:

Single coded

Answer not required

Hva er din hovedkilde til livsopphold?

Normal

- 1 Inntektsgivende arbeid heltid
- 2 Inntektsgivende arbeid deltid
- 3 Selvstendig næringsdrivende
- 4 Alderspensjonist
- 5 For tiden arbeidsledig/arbeidstrygd
- 6 Annen type trygd
- 7 Elev, student
- 8 Hjemmeværende/husarbeid i hjemmet
- 9 Annet

Ask only if UTVALG,3

Q7:

Multi coded

Answer not required

Hvilke språk snakker du hjemme?

Flere svar mulig

Normal

- 1 Norsk
- 2 Mine foreldres morsmål
- 3 Andre språk

Ask only if UTVALG,3

Q5:

Single coded

Answer not required

Føler du deg mest knyttet til...

Normal

- 1 Familiens opprinnelsesland
  - 2 Norge
  - 3 Begge landene
- 9999 Vet ikke *Position fixed *Exclusive

Ask only if UTVALG,3

Q9:

Multi coded

Answer not required

Hvilke nyhetsmedier (aviser, TV, nettsider etc.) benytter du vanligvis?

Flere svar mulig

Normal

- 1 Norske medier
- 2 Medier fra din families opprinnelsesland
- 3 Annet

Q8:

Single coded

Answer not required

Er du norsk statsborger?

Normal

- 1 Ja
- 2 Nei
- 3 Har dobbelt statsborgerskap (norsk + annet)

Ask only if Q8,1,3

Q8_O:

Single coded

Answer not required

Stemte du ved forrige stortingsvalg, i 2013?

Normal

1 Ja

2 Nei

9999 Husker ikke *Position fixed *Exclusive

Ask only if Q8_O,1

Q66:

Single coded

Answer not required

Hvilket parti stemte du på?

Normal

1 Det norske Arbeiderparti (DNA)

2 Fremskrittspartiet (Frp)

3 Høyre (H)

4 Kristelig Folkeparti (KrF)

16 Kystpartiet

17 Miljøpartiet De Grønne (MDG)

15 Rødt (RV, AKP, RU)

6 Senterpartiet (SP)

7 Sosialistisk Venstreparti (SV)

8 Venstre (V)

9 Andre partier og lister

14 Vet ikke

12 Vil ikke oppgi parti

B001: Bakgrunn

End block

B002: Livsyn og religiøsitet

Begin block

Q68:

Single coded

Answer not required

Hvilket livssyn/religiøs tilhørighet har du?

Normal

- 1 Protestantisk kristen
- 2 Katolsk kristen
- 3 Annet kristent trossamfunn utenfor statskirken
- 4 Jødedom
- 5 Islam
- 6 Humanetiker
- 7 Tilhører annet trossamfunn *Position fixed
- 8 Har ingen spesiell livssynstilhørighet *Position fixed
- 9 Ønsker ikke å svare *Position fixed

Ask only if Q68,4

134

Q68_OJ:

Single coded

Answer not required

Hvilken retning innenfor jødedommen har du tilknytning til?

Normal

- 1 Jødedom, ortodoks
- 3 Jødedom, sekulær
- 4 Annet
- 5 Ønsker ikke å svare *Position fixed

Ask only if Q68,5

Q68_OM:

Single coded

Answer not required

Hvilken islamsk retning har du tilknytning til?

Normal

- 1 Sjia
- 2 Sunni
- 3 Annen retning
- 4 Ønsker ikke å svare

Q69:

Single coded

Answer not required

Tror du på Gud?

Normal

- 1 Ja
- 2 Nei
- 3 Usikker

Ask only if Q68,1,2,3,4,5,7

Q67:

Single coded

Answer not required

Hvor viktig er religionen din for deg?

Normal

- 1 Svært viktig
- 2 Ganske viktig
- 3 Hverken viktig eller uviktig
- 4 Lite viktig
- 5 Ikke viktig i det hele tatt

Ask only if Q68,4,5

Q67_O:

Single coded

Answer not required

Hvor viktig eller lite viktig er det for deg å følge de religiøse reglene innenfor din religion?

Normal

- 1 Svært viktig
- 2 Ganske viktig
- 3 Hverken viktig eller uviktig
- 4 Lite viktig
- 5 Ikke viktig i det hele tatt

Ask only if Q68,4,5

Q18:

Single coded

Answer not required

Bærer du synlige tegn på din religiøse tilhørighet?

Normal

- 1 Ja
- 2 Nei

136

Ask only if Q68,4

Q17_J:

Matrix

Answer not required | Number of rows: 2 | Number of columns: 4

Har du i løpet av de siste 12 månedene opplevd at personer...

Normal

Rendered as Dynamic Grid

	Ofte	Noen ganger	Sjelden	Aldri
...gir deg en følelse av ikke å høre til i det norske samfunnet?	☐	☐	☐	☐
..oppfører seg avvisende mot deg når de får vite at du er jøde?	☐	☐	☐	☐

Ask only if Q68,5

Q17_M:

Matrix

Answer not required | Number of rows: 2 | Number of columns: 4

Har du i løpet av de siste 12 månedene opplevd at personer...

Normal

Rendered as Dynamic Grid

	Ofte	Noen ganger	Sjelden	Aldri
...gir deg en følelse av ikke å høre til i det norske samfunnet?	☐	☐	☐	☐
..oppfører seg avvisende mot deg når de får vite at du er muslim?	☐	☐	☐	☐

B002: Livsyn og religiøsitet

End block

137

B003: Opplevd diskriminering og negative hendelser

Begin block

Ask only if Q68,4,5

Q22:

Single coded

Answer not required

Hender det at du unngår å vise din religiøse tilhørighet fordi du er redd for negative holdninger?

Normal

- 1 Ja
- 2 Nei

Ask only if Q68,4,5

Q19:

Single coded

Answer not required

Har du de siste 12 månedene opplevd å bli trakassert i Norge på bakgrunn av din religiøse tilhørighet?

Normal

- 1 Ofte
- 2 Noen ganger
- 3 Sjelden
- 4 Aldri

Ask only if Q68,4,5

Q20:

Single coded

Answer not required

Føler du at du har blitt urettferdig behandlet av norske offentlige institusjoner (Nav, skole, helsevesen, politi) på bakgrunn av din religiøse tilhørighet?

Normal

- 1 Ja
- 2 Nei
- 3 Usikker

Ask only if Q68,4

Q16_J:

Single coded

Answer not required

Tror du at negative holdninger til jøder er blitt mer eller mindre utbredt i Norge de siste fem år?

Normal

- 1 Mer utbredt
- 2 Like utbredt som før
- 3 Mindre utbredt

Ask only if Q68,5

Q16_M:

Single coded

Answer not required

Tror du at negative holdninger til muslimer er blitt mer eller mindre utbredt i Norge de siste fem år?

Normal

- 1 Mer utbredt
- 2 Like utbredt som før
- 3 Mindre utbredt

B003: Opplevd diskriminering og negative hendelser

End block

B004: Generelt om fremmedfrykt og sosial avstand

Begin block

Q12_intro:

Text

Nå følger noen spørsmål om virkninger av innvandring fra andre kulturer til Norge. (gå videre til neste side)

Q12:

Single coded

Answer not required

To personer diskuterer hvilke virkninger det kan få at det er kommet innvandrere fra andre kulturer til Norge.

A sier: Innvandrerne bidrar til at vi får et større kulturelt mangfold i Norge, med spennende ny mat, musikk, kunst, osv.

B sier: Innvandrernes levemåte passer ikke inn i Norge. De fremmede skikkene er til ulempe for omgivelsene og kan bli en trussel mot norsk kultur.

Hvem er du mest enig med, A eller B?

Normal

- 1 Mest enig med A
- 2 Mest enig med B
- 3 Umulig å velge

Q13:

Single coded

Answer not required

A sier: Innvandrere ønsker å utnytte våre velferdsordninger og få del i goder de ikke selv har vært med å skape.

B sier: Innvandrere er dyktige og arbeidsomme mennesker som yter et verdifullt bidrag til norsk økonomi og arbeidsliv.

Hvem er du mest enig med når det gjelder synet på innvandrere, A eller B?

Normal

- 1 Mest enig med A
- 2 Mest enig med B
- 3 Umulig å velge

Q15:

Single coded

Answer not required

Hvilket av standpunktene nedenfor stemmer best med ditt syn på hvordan Norge bør stille seg til flyktninger?

Random

- 1 Vi må strekke oss så langt som mulig for å ta imot flere flyktninger i Norge
- 2 I stedet for å ta imot flyktninger i Norge bør vi bruke midler til å hjelpe dem i sitt eget land eller land som ligger nær deres eget.
- 3 Vi har ikke råd til å bruke så mye penger på å hjelpe flyktninger så lenge vi har så mange uløste oppgaver her i Norge.

Q028:

Text

Nå vil vi stille deg noen spørsmål om kontakt med mennesker med ulike nasjonaliteter og religioner. (gå videre til neste side)

Q11_list:

Single coded

[141](#)

Answer not required

List of items for Q11

Random

- 1 rom ("sigøynere")
- 2 somaliere
- 3 amerikanere
- 4 polakker
- 5 katolikker
- 6 muslimer
- 7 jøder

Q11:

Matrix

Answer not required | Number of rows: 2 | Number of columns: 5

I hvilken grad ville du like eller mislike at...

Normal

Rendered as Dynamic Grid

	Like det	Ikke ha noe spesielt i mot det	Mislike det litt	Mislike det sterkt	Vet ikke
[LOOP AND PIPE IN FROM Q11_list] ble naboene dine?	☐	☐	☐	☐	☐
[LOOP AND PIPE IN FROM Q11_list] ble bragt inn i vennekretsen din?	☐	☐	☐	☐	☐

Researcher notes: IF Q68 = 4 (Jødedom) THEN HIDE/ DO NOT PIPE IN alternative 7 (Jøder)
IF Q68 = 5 (Islam) THEN HIDE/ DO NOT PIPE IN alternative 6 (Muslimer)

Ask only if UTVALG,1

Q10:

Matrix

Answer not required | Number of rows: 2 | Number of columns: 5

Hvor godt eller dårlig stemmer denne påstanden for deg?

Normal

Rendered as Dynamic Grid

	Stemmer ikke i det hele tatt	Stemmer nokså dårlig	Stemmer nokså godt	Stemmer helt	Umulig å svare
Det er greit for meg om en muslim ble statsminister i Norge	☐	☐	☐	☐	☐
Det er greit for meg om en jøde ble statsminister i Norge	☐	☐	☐	☐	☐

Scripter notes: Kun en av de to påstandene (statements) skal presenteres for hver person. Hvilken påstand som presenteres skal randomiseres. Kun befolkning/ panel får dette spørsmålet.

B004: Generelt om fremmedfrykt og sosial avstand

End block

B005: Spørsmål om muslimer

Begin block

Ask only if Q68,1,2,3,4,6,7,8,9

Q27:

Matrix

Answer not required | Number of rows: 2 | Number of columns: 5

Hvor godt eller dårlig stemmer påstandene for deg?

Normal

Rendered as Dynamic Grid

	Stemmer ikke i det hele tatt	Stemmer nokså dårlig	Stemmer nokså godt	Stemmer helt	Umulig å svare
Jeg føler en egen sympati for muslimer	☐	☐	☐	☐	☐
Jeg føler en viss motvilje mot muslimer	☐	☐	☐	☐	☐

144

Q55:

Single coded

Answer not required

Hvor utbredt tror du negative holdninger til muslimer er i Norge i dag?

Normal

- 1 Veldig utbredt
- 2 Ganske utbredt
- 3 Lite utbredt
- 4 Ikke utbredt i det hele tatt
- 5 Umulig å svare

Ask only if Q55,1,2

Q55_O:

Open

Answer not required

Hva tror du er årsaken til negative holdninger til muslimer?

Vennligst notér

Q59:

Single coded

Answer not required

Mener du det er nødvendig å gjøre noe for å bekjempe muslimhets i Norge?

Normal

- 1 Ja
- 2 Nei
- 3 Ingen mening

Ask only if Q68,1,2,3,4,6,7,8,9

Q58_info:

Text

Nå følger en rekke påstander som tidligere har vært satt fram om muslimer. (bla videre til neste side).

Ask only if Q68,1,2,3,4,6,7,8,9

Q58:

Matrix

Answer not required | Number of rows: 10 | Number of columns: 5

Hvor godt eller dårlig stemmer disse påstandene for deg?

Random

Rendered as Dynamic Grid

	Stemmer ikke i det hele tatt	Stemmer nokså dårlig	Stemmer nokså godt	Stemmer helt	Umulig å svare
Muslimer passer ikke inn i et moderne vestlig samfunn	☐	☐	☐	☐	☐
Muslimer er gode norske borgere	☐	☐	☐	☐	☐
Muslimer ser på seg selv som moralsk overlegne andre	☐	☐	☐	☐	☐
Muslimer utgjør en trussel mot norsk kultur	☐	☐	☐	☐	☐
Muslimer undertrykker kvinner	☐	☐	☐	☐	☐
Muslimer vil ikke integreres i det norske samfunnet	☐	☐	☐	☐	☐
Muslimer ønsker å ta over Europa	☐	☐	☐	☐	☐
Muslimer har selv mye av skylden for økende muslimhets	☐	☐	☐	☐	☐
Muslimer er familiekjære	☐	☐	☐	☐	☐
Muslimer er mer voldelige enn andre	☐	☐	☐	☐	☐

Ask only if Q68,1,2,3,4,6,7,8,9

Q31_2_info:

Text

I nyhetene har det blitt rapportert om at muslimer har blitt utsatt for vold og trakassering i Europa. (bla videre til neste side)

Ask only if Q68,1,2,3,4,6,7,8,9

Q31_2:

Matrix

Answer not required | Number of rows: 5 | Number of columns: 5

Hvor godt eller dårlig stemmer disse påstandene for deg?

Random

Rendered as Dynamic Grid

	Stemmer ikke i det hele tatt	Stemmer nokså dårlig	Stemmer nokså godt	Stemmer helt	Umulig å svare
Trakassering og vold rettet mot muslimer angår alle og er et angrep på samfunnet vårt	☐	☐	☐	☐	☐
Trakassering og vold rettet mot muslimer viser at hat mot muslimer har blitt et alvorlig problem i Europa	☐	☐	☐	☐	☐
Trakassering og vold rettet mot muslimer er ekstremisters handlinger, og sier ikke noe om den generelle situasjonen i Europa	☐	☐	☐	☐	☐
Med tanke på nylige terrorangrep, kan trakassering og vold rettet mot muslimer forsvares	☐	☐	☐	☐	☐
Trakassering og vold rettet mot muslimer hadde ikke vært et problem med færre muslimske asylsøkere	☐	☐	☐	☐	☐

147

B005: Spørsmål om muslimer

End block

B006: Spørsmål om jøder

Begin block

Ask only if Q68,1,2,3,5,6,7,8,9

Q23:

Matrix

Answer not required | Number of rows: 2 | Number of columns: 5

Hvor godt eller dårlig stemmer påstandene for deg?

Normal

Rendered as Dynamic Grid

	Stemmer ikke i det hele tatt	Stemmer nokså dårlig	Stemmer nokså godt	Stemmer helt	Umulig å svare
Jeg føler en egen sympati for jøder	☐	☐	☐	☐	☐
Jeg føler en viss motvilje mot jøder	☐	☐	☐	☐	☐

148

Q53:

Single coded

Answer not required

Hvor utbredt tror du negative holdninger til jøder er i Norge i dag?

Normal

- 1 Veldig utbredt
- 2 Ganske utbredt
- 3 Lite utbredt
- 4 Ikke utbredt i det hele tatt
- 5 Umulig å svare

Ask only if Q53,1,2

Q53_O:

Open

Answer not required

Hva tror du er årsaken til negative holdninger til jøder?

Vennligst notér

Q57:

Single coded

Answer not required

Mener du det er nødvendig å gjøre noe for å bekjempe jødehets i Norge?

Normal

- 1 Ja
- 2 Nei
- 3 Ingen mening

Ask only if Q68,1,2,3,5,6,7,8,9

Q21_info:

Text

Nå følger en rekke påstander som tidligere har vært satt fram om jøder. (bla videre til neste side)

Ask only if Q68,1,2,3,5,6,7,8,9

Q21:

Matrix

Answer not required | Number of rows: 10 | Number of columns: 5

Hvor godt eller dårlig stemmer disse påstandene for deg?

Random

Rendered as Dynamic Grid

	Stemmer ikke i det hele tatt	Stemmer nokså dårlig	Stemmer nokså godt	Stemmer helt	Umulig å svare
Jøder er mer intelligente enn andre folkeslag	☐	☐	☐	☐	☐
Jøder ser på seg selv som bedre enn andre	☐	☐	☐	☐	☐
Verdens jøder arbeider i det skjulte for å fremme jødiske interesser	☐	☐	☐	☐	☐
Jøder har blitt rike på andres bekostning	☐	☐	☐	☐	☐
Jøder er spesielt kunstnerisk begavete	☐	☐	☐	☐	☐
Jøder har alt for stor innflytelse over internasjonal økonomi	☐	☐	☐	☐	☐
Jøder har alt for stor innflytelse over amerikansk utenrikspolitikk	☐	☐	☐	☐	☐
Jøder har selv mye av skylden for at de er blitt forfulgt	☐	☐	☐	☐	☐
Jøder har alltid skapt problemer i landet der de bor	☐	☐	☐	☐	☐
Jøder er familiekjære	☐	☐	☐	☐	☐

Ask only if Q68,1,2,3,5,6,7,8,9

Q31_1_info:

Text

I nyhetene har det blitt rapportert om at jøder har blitt utsatt for vold og trakassering i Europa. (bla videre til neste side)

Ask only if Q68,1,2,3,5,6,7,8,9

Q31_1:

Matrix

Answer not required | Number of rows: 5 | Number of columns: 5

Hvor godt eller dårlig stemmer disse påstandene for deg?

Random

Rendered as Dynamic Grid

	Stemmer ikke i det hele tatt	Stemmer nokså dårlig	Stemmer nokså godt	Stemmer helt	Umulig å svare
Trakassering og vold rettet mot jøder angår alle og er et angrep på samfunnet vårt	☐	☐	☐	☐	☐
Trakassering og vold rettet mot jøder viser at jødehat har blitt et alvorlig problem i Europa	☐	☐	☐	☐	☐
Når en tenker på hvordan Israel behandler palestinerne, kan trakassering og vold rettet mot jøder forsvares	☐	☐	☐	☐	☐
Vold mot jøder er ekstremisters handlinger, og sier ikke noe om den generelle situasjonen i Europa	☐	☐	☐	☐	☐
Muslimske ledere må gjøre mer for å bekjempe jødehat i sitt lokalmiljø	☐	☐	☐	☐	☐

151

B006: Spørsmål om jøder

End block

Ask only if Q68,4,5

B007: Forholdet mellom Jøder og Muslimer

Begin block

Q25:

Single coded

Answer not required

Tror du at jøder og muslimer kan samarbeide mot fordommer og diskriminering?

Normal

- 1 Ja
- 2 Nei
- 3 Vet ikke
- 4 Ønsker ikke å svare

Q24:

Single coded

Answer not required

Mener du at jøder og muslimer som minoriteter i Norge har noen felles erfaringer?

Normal

- 1 Ja
- 2 Nei
- 3 Vet ikke
- 4 Ønsker ikke å svare

Q26:

Single coded

Answer not required

Synes du at norske myndigheter likebehandler jøder og muslimer i Norge?

Normal

- 1 Ja
- 2 Nei, behandler jøder best
- 3 Nei, behandler muslimer best
- 9999 Vet ikke *Position fixed *Exclusive

B007: Forholdet mellom Jøder og Muslimer

End block

Ask only if UTVALG,1,3

Q33_HC:

Single coded

Answer not required

Har du hørt om Holocaust?

Normal

- 1 Ja
- 2 Nei
- 3 Usikker

Ask only if Q33_HC,1,3 or Q68,4

Q33:

Matrix

Answer not required | Number of rows: 3 | Number of columns: 5

Hvor godt eller dårlig stemmer disse påstandene om jødene og Holocaust for deg?

Random

Rendered as Dynamic Grid

	Stemmer ikke i det hele tatt	Stemmer nokså dårlig	Stemmer nokså godt	Stemmer helt	Umulig å svare
Jøder i dag utnytter minnet om Holocaust til sin egen fordel.	☐	☐	☐	☐	☐
På grunn av Holocaust har jødene i dag rett til en egen stat der de kan søke beskyttelse når de blir forfulgt.	☐	☐	☐	☐	☐
Kunnskap om Holocaust er viktig for å forebygge undertrykkelse av minoriteter i dag.	☐	☐	☐	☐	☐

Q45:

Single coded

Answer not required

Folk har ulike oppfatninger av konflikten mellom Israel og palestinerne. Hvem holder du mest med?

Normal

- 1 Bare med Israel
- 2 Mest med Israel
- 3 Litt med Israel
- 4 Ingen av sidene
- 5 Litt med palestinerne
- 6 Mest med palestinerne
- 7 Bare med palestinerne
- 8 Umulig å svare

Q46_info:

Text

Nå følger noen påstander som tidligere har blitt satt fram om midtøstenkonflikten. (bla videre til neste side)

154

Q46:

Matrix

Answer not required | Number of rows: 6 | Number of columns: 5

Hvor godt eller dårlig stemmer disse påstandene om midtøstenkonflikten for deg?

Random

Rendered as Dynamic Grid

	Stemmer ikke i det hele tatt	Stemmer nokså dårlig	Stemmer nokså godt	Stemmer helt	Umulig å svare
Så lenge staten Israel finnes, kan det ikke bli fred	☐	☐	☐	☐	☐
Både israelerne og palestinerne har rett til en egen stat	☐	☐	☐	☐	☐
Israelske ledere ønsker oppriktig å få til en løsning på konflikten	☐	☐	☐	☐	☐
Palestinske ledere ønsker oppriktig å få til en løsning på konflikten	☐	☐	☐	☐	☐
Israel behandler palestinerne like ille som jødene ble behandlet under 2. verdenskrig	☐	☐	☐	☐	☐
Israel står i første rekke i kampen mot islamistisk terrorisme	☐	☐	☐	☐	☐

B008: Holocaust og midt-østen

End block

KOM:

Open

155

Answer not required

Har du noen synspunkter eller kommentarer til undersøkelsen du nå har besvart?

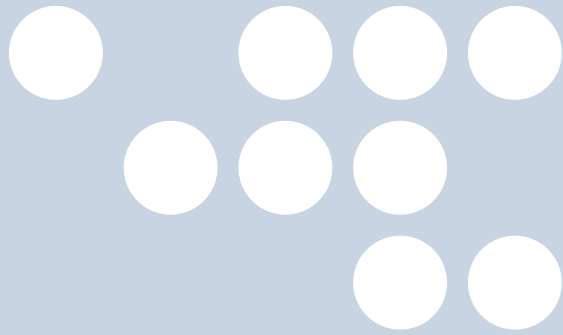
Vennligst notér

OUTRO:

Text

Takk for at du tok deg tid til å svare på spørsmålene våre! Klikk på "Neste"/ pil mot høyre for å avslutte undersøkelsen.

besøksadresse:

Villa Grande
Huk aveny 56

postadresse:

Postboks 1168 Blindern
0318 Oslo

e-post: post@hlsenteret.no
www.hlsenteret.no